רחל פייגענבערג

א פנקס

פון א טויטער שטאט

(חורבן-דוּבאָוע)

פאַרלאַג „אחיספר" וואַרשע

Printed in Poland

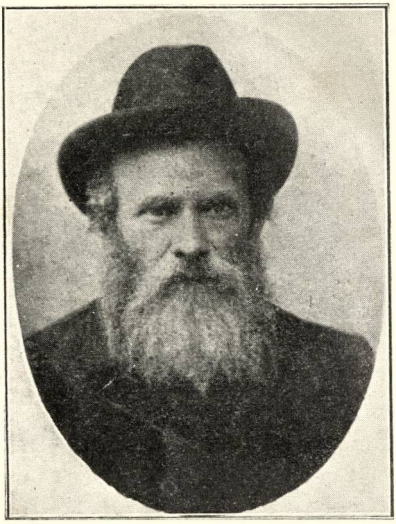
Copyright by S. Sreberk New-York U S A 192.

Druk. Sikora i Mylner. Warszawa, Nowolipki 6.

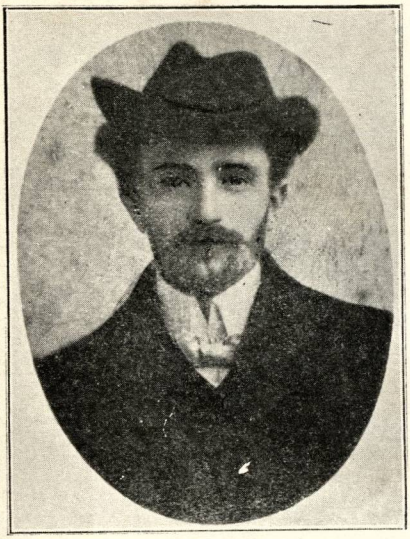
א פּנקס

פון א טויטער שטאט

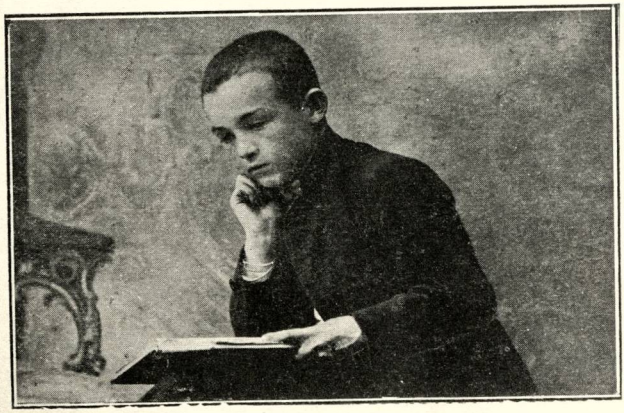
(חורבן-דובאָוע)

ר׳ משה אהרן בערדיטשעווסקי,
לער רב פון דובאָוע, דערהרגעט געוואָרן פון קאָזאָקאָוס באָנדעס, י״ב אב תרע״ט.

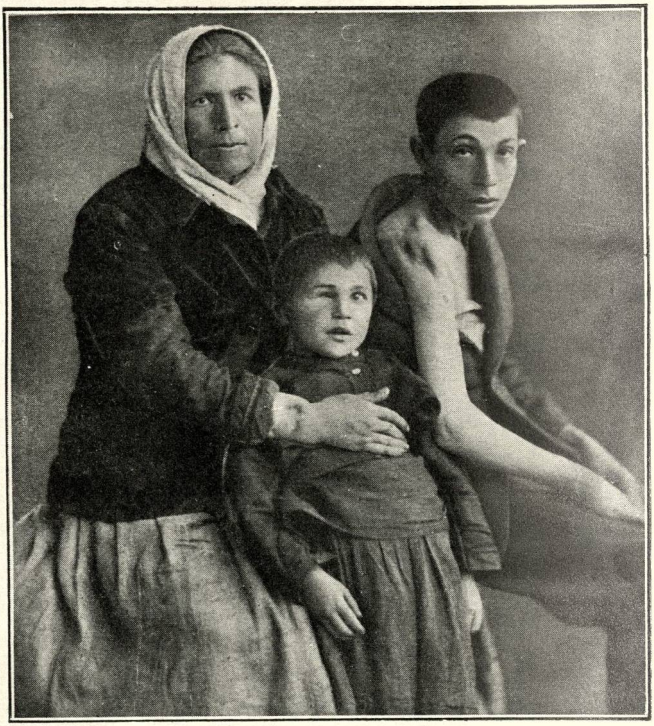

מענדל בערדיטשעווסקי,
זון פון דובאָווער רב, אומגעקומען פון קאָזא־קאָוס באָנדעס, י״ב אב תרע״ט.

חנניה שוואַרצמאַן,
דערהרגעט געוואָרן פון די באָנדעס פּאָגראָמשטשיקעס אין דובאָוע

די מאמעשע און צעקלעטשעס זלאטע פּויקאן מיט אירע צוויי קינדער. דער מאטער מיטן יינגל האט מען צוגעשיקט אין צעקלעטשעס די העגט אין דעם מיידעלע האט מען אריינגעשיקט אין אייך.

די פארמוטשעטע אוּן צעקאלייטשעטע זלאטע פורמאן מיט אירע צוויי קינדער. דער מוטער מיטן יינגל האָט מען צעהאקט אוּן צעקאלייטשעט די הענט אוּן דעם מיידעלע האָט מען אויסגעהאקט אן אויג.

א.

אין די אַלטע צייטן איז דובאָווע געווען אַ פּוילישׁ־פּריצישע נחלה פונם פּאָדוויסאָטער „שלישל". דאָס זענען געווען צוועלף דער־פער, אַרומגערינגלט מיט וואַלד פון אַלטן דעמב, פייכט־גרינע לאָנקעס און געבענטשטע תבואה־פעלדער, וועלכע האָבן אָנגעקערט די פירשטן טשעטווערטינסקי. דערנאָך זענען זיי געווען די גיטער פון די קאַר־זשאָווער פּריצים. שפּעטער זענען די נחלות פּאָדוויסאָטער „שלישל" פּאַרקויפט געוואָרן טיילווייז און דובאָווע האָט געקויפט דער גרעק ראַדאָקנאַקי. פון אים איז אַריבער צום רוסישן גוטבאַזיצער דוד,לין. דאָס איז שוין געווען די לעצטע יאָרן, דובאווע איז פאַר־בליבן אַ גאַנץ קליינע נחלה, ווייל די ערד אַרים שטעטל מיט די לאָנקעס און וועלדער האָט ראַדאָקנאַקי פאַרקויפט די פויערים פון די אַרומיקע דערפער, וועלכע האָבן זיך אין פעלד געבויט הייזער און איינגעפינדעוועט באַלעבאַטישע הויפן, לויטן פאַרמעגלעך. דאָרפישן שטייגער. דאָס זענען עס געווען די אַזוי גערופענע „כוטאָרעס" — קליינע אייגציקע ישובים, וואָס זענען געלעגן צעוואָרפן אַרום שטעטל.

לויט אָפּיציעלע קוועלן איז די התחלה פֿאַר אַ יידישן ישוב געמאַכט געוואָרן אין יאָר 1779. ביז יענער צייט איז עס געווען אַ קלײן דערפל פון עטלעכע פוירישע שטיבלעך, וואָס דער פּריץ האָט אויסגעבויט פֿאַר זיינע פּאָדוויסאָטער קנעכט, זיי זאָלן אויסהאַקן און אויסוואָרצלען דעם אַלטן דעמב. ביי דעם אומאַנער טראַקט האָט דער פּריץ געוואָלט אויסבויען אַ שטאָט. צוליב דעם צוועק האָט ער אין וואַלד אויסגעבויט אַ קרעטשמע און האָט דאָרט באַזעצט אַ יידישן פּאַכטער. דערדאָזיקער פּאַכטער איז עס געווען דער ערשטער יידישער תושב פון דובאָווע.

די לעצטע יאָרן זענען אין שטעטל געווען מער יידן, ווי קריסטן. לויט דער ציילונג פון דער צוקער־קאָמיסיע ביים דובאָווער קאָאָפּעראַטיוו, האָט דובאָווע פֿאַרמאָגט אין יאָר 1918—1050 קריסטלעכע נפשות און 2500 יידישע.

דאָס שטעטל ליגט אַכצן וויאָרסט פון אומאַן. דער טראַקט אין שטאָט אַריין פירט דורך רייכע דערפער און פוירישע נחלות. דובאָווע איז איצט אויך אַרומגערינגלט מיט קליינע וועלדלעך פון אַלטן דעמב. נאָר וויט און בריט שפרייט זיך דער אַרומיקער ריי־כער ישוב פון די בליענדיקע אוקראינער דערפער און צווישן פעלדער און לאָנקעס—די איינגעפונדעוועטע פוירשע הויפן פון די אויפגעקו־מענע כוטאָר־פויערים. צווישן דאָרף און שטעטל פליסט דער שמאָלער טייך יאַטראַן מיט זיינע טיפע שטילע וואַסערן צום בוג און ביי די העלגעוואַשענע ברעגן זיינע בליען די פוירישע סעדער און גערטנער. אויפן הויכן ברעג גרינט דער אַלטער דובאָווער פּאַרק מיט זיינע טונ־קעלע אַלייען און באַרג־אַרויף באַוואַלט די געגנט מיט פּאַטריאַרכא־לישן שטאָלץ און אַלטפריצישער היימלעכקייט דער קאָרזשאָווער פּא־לאַץ אַרומגעפלאַנצט מיט בלומען און ביימער. ביים טייך שטייט אויך די גרויסע מיל, וועלכע האָט געשפּייזט די דובאָווער יידן.

אַלע זענען זיי געווען „פּראָמאָלטשיקעס". פון די דרייהונדערט יידישע פאַמיליעס, וואָס זענען געווען אין דובאָווע, האָבן הונדערט מיט זיבעציק געהאַנדלט מיט מעל, די איבעריקע זענען געווען בעלי־מלאכות און קרעמער. דאָגערשטיק אויפן ירידּ פלעגן די אַרומיקע פויערים צונויפירן זייערע תבואות. די דובאָווער יידן האָבן געקויפט, געמאָלן אין דער דובאָווער מיל און געפירט קיין אומאַן, אָדער טראַנספּאָרטירט אין אַנדערע שטעט. די דובאָווער יידן האָבן שטאַרק

אַנטוויקלט דעם תבואה-האַנדל? אינם דאָזיקן שטעט. די דאָרטיקע מיל האָט געזעטיקט מיט שפּע די אַרומיקע פּויערישע באַפעלקערונג, נאָר זיי אַליין האָבן קוים געצויגן זייער יידיש-קליינשטעטלדיקע חיונה. קיין גבירים זענען צווישן זיי נישט געווען.

נאָר אין די לעצטע יאָרן פון דער מלחמה, פון רעוואָלוציע, ווען מעל איז געווען דער וויכטיקסטער פּראָדוקט אין לאַנד, האָט זיך פּאַר די דובאָווער יידן געעפנט אַן אוצר. דאָס רייכטום פון שטאָט האָט געפלאָסן אין אַ גאָלד-שטראָם צו דער פּויערשער באַפעלקערונג פון דאָרף פּאַר אַ ביסן ברויט. עס האָט אָבער נישט געקאָנט אויסמיידן קיין יידישע הענט און ס׳איז צום יידן אויך אָנגעקומען אַ קווינטעלע פון די אוצרות, וואָס דער אוקראַינער פּויער האָט פּעסלעך געזאַמלט און אין דער שוואַרצער ערד פאַרגראָבן.

נאָר צו דער צייט האָט זיך דער באַרייכטער דאָרפס-באַלעבאָס מתקנא געווען אין דעם יידן, וועלכער האָט געראַטעוועט מיט זיין אויפּגעקומענער גבירשאַפט, וואַרפנדיק מיט געלט אויף טייערע קליידער און צירונג. פּריער זענען אין דובאָווע קיין קריסטלעכע „פּראָמאלטשיקעס" נישט געווען. דער אייניציקער איז געווען דער גלח, וואָס האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו דידאָזיקע יידישע געשעפטן; פלעגט ער אויך מאָלן בשותפות מיט אַ יידן. נאָר אין די לעצטע יאָרן, ווען מען האָט יידן אָנגעהייבן פאַרפאָלגן אַלס שפּעקולאַנטן און צונעמען אויפן וועג ביי זיי די סחורה—גלייכצייטיק האָט דער פּויער געמעגט פירן אין שטאָט אַריין די פּראָדוקטן פון זיין פעלד און באַעבאַטישקייט פּראַנק און פריי — דאַן גליטשט זיך אַרויס דער דובאָווער מעל-האַנדל פון יידישע הענט און דעם יידן קומט אויס צו לעבן מיט די חסדים פון פּויער. יעעעס מאָל, וואָס ער גיט זיין נאָמען אויף אַ יידישער פּור מעל קיין אומאַן, נעמט ער פאַר זיך דעם גרעסטן חלק פונם ריוח און טוט דערביי אַ גרויסע טובה. און פאַר-גלוסט זיך אַ פּריילעכער חברה פּויערים-יונגען, וואָס זיצן שוין אומעטום ביי דער מאכט, רעקווירירט מען דאָס יידישע מעל און מען צעטיילט עס צווישן די אָרעמע פּויערים-פאַמיליעס פון דאָרף!

אַזוי האָבן געלעבט די דובאָווער יידן אינם יאָר תרע״ט, ווען עס האָט זיך אָ.גהייבן דער חורבן פונם יידישן ישוב אין אוקראינע.

ב.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן איז געווען זייער שוואַך אַנטוויקלט בײַ די דובאָווער יידן. די דערציונג פון די קינדער האָט זיך גע־האַלטן אויפן אַלטן שטייגער. פון פינסטער ביז פינסטער האָבן די יינגלעך אין די „חדרים" געלערנט. די באַאַבטע קינדער מיט די גוטע קעפ זענען דערנאָך אַריבער צו דוד דעם שוחט, וועלכער האָט געזאָלט זיין דער ממלא מקומו פונם אַלטן רב און די געציילטע עלטיים האָט מען געשיקט אין די ישיבות אַריין נאָך סמיכה אויף רבנות אָון קבלה אויף שחיטה. אין דער זעמסקער שול האָבן נאָר געלערנט די מיידלעך פון די פאַרמעגלעכע יידישע פאַמיליעס אין דובאָווע. דאָרטן האָבן אויך געלערנט די פאַרמעגלעכע קריסטלעכע קינדער. אויפן זומער פלעגן אויך קומען קיין דובאָווע סטודענטן אוז קורסיסטקעס פון דער פרעמד געבן שטונדן, נאָר די עקסטרן־באַוועגונג פון דער יידישער יוגנט, וואָס האָט אזוי באַהערשט אַלע שטעט און שטעטלעך, האָט אויף דובאָווע קיין שליטה נישט געהאַט. כאָטש דאָס שטעטל איז אַזוי נאָנט פון אומאַן.

געשטודירטע קינדער זענען נאָר געווען בײַ גדליה קאָרעצקי אָון בײַ דעם אַדוואָקאַט נעסטראָווסקי. דידאָזיקע היימישע אינטעליגענטן האָבן אינאיינעם מיטן רבס זון, מענדל בערדיטשעווסקי, אין דער צייט פון קערענסקין, געגרינדעט אין שטעטל אַ יידישע פאָלקס־שול, וווּ זיי האָבן אַליין געלערנט העברעיש, יידיש אָון רוסיש. אויך האָבן זיי אײַנגעלאַדן דעם דובאָווער מלמד פסח זבארסקי אויף צו לערנען גמרא, נאָר די דובאָווער יידן האָבן זיך מיט דער יידישער שול נישט אינטערעסירט. אפילו אַ דירה האָט קיינער נישט געוואָלט פאַר־דינגען, אָון מען האָט געמוזט לערנען מיט די קינדער אין „עזרת־נשים" פון קלויז.

אַחוץ דידאָזיקע געציילטע אינטעליגענטן, וועלכע זענען אַלע געווען ציוניסטן, האָט דובאָווע פאַרמאָגט אַ יידישן אַפטייקער, וואָס האָט זיך געשעמט מיט יידישקייט, ווי גאָר אין די אַלטע רוסיש־יידישע השכלה־צייטן. ער מיט דער פרוי האָבן געשטאַמט פון אינ־טעליגענטע פאַרמעגלעכע משפחות אין אומאַן. אין דובאָווע האָבן זיי זיך מיטן יידישן קבוץ לחלוטין נישט אָנגעקערט. באַפריינדעט זענען

זיי געווען בלויז מיט קריסטן. פון זייערע שטענדיקע באַזוכער זענען געווען דער זעמסקער פעלדשער דעוויאַטקין, וועלכער איז קראַנק געווען אויף יידן־האַס, די אַקושערין שנורוק מיט איר מאַן, דעם אַגענט פון אַסעקוראַנץ־געזעלשאַפט, ביידע פאַרביסענע יידן־פיינט און דער שוואַר־צער שומר פון דער אַלטער אָרדענונג, פריסטאַו יאַנאָוויטש מיטן ווייב. נאָר אין דובאָווע האָט מען דערויף געקוקט, ווי אויף אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. אויף דערויף איז ער אַן אַפטייקער, ער זאָל פיינט האָבן יידן און חברן זיך מיט שונא ישראל.

נאַטירלעך, איז אויך געווען דער אַדוואָקאַט נעסטראָווסקי מיט זיין חלוֹל שבת בפרהסיה און חזירישן־טרפהער קיך פון זיין פאַר־גויעשט הויז, ווו מען האָט אויף יידיש־קהלשע אָנגעלעגנהייטן און יידישער נויט זעלטן וועט געגעבן אַ קופערנעם גראָשן. אפילו זיינע אינטעליגענט־ציוניסטישע איידעמס האָבן דערצו נישט געקאָנט העלפן.

און דער רב פונם שטעטל איז אויך געווען פון דער אַלטער וועלט. ער, דער זקן, ר׳ משה אהרן בערדיטשעווסקי, וועלכער האָט זוכה געווען מיכּה יוספן פאַר אַ זון צו האָבן, איז געווען אַ איש תם. זיין עדה יידן האָט זיך נאָכגעיאָגט נאָך עשירות און כּבוד. גרויסע סוחרים זענען געווען די דובאָווער יידן, דער מעל־האַנדל איז בייַ זיי געוואַקסן פון יאָר צו יאָר און מיט די גרויסע געשעפטן איז בייַ זיי געוואַקסן די קנאה און שנאה פון איינעם צום אַנדערן און די תּאווה צו געלט. זייערע אויגן זענען נישט זאַט געווארן מיט קיין גאָלדענע צענערלעך, מיט קיין ניקאָלאַיעווער געלט, קערענקעס, קראָנען און פונטן. איבערהויפט האָבן זיי זיך מיט די געבענטשטע גרינע טויזנטער נישט געקאָנט אָנזעטיקן. ביז דער לעצטער מינוט פאַרן טויט האָבן זיך די דובאָווער יידן נישט געקאָנט צעשיידן מיט זיי.

גרויסע סוחרים זענען געווען דובאָווער יידן, זיי האָבן געווסט וואָס געלט באַטייט, נאָר דער רב פון דער דובאָווער עדה יידן איז געווען אַ גרויסער ענין און האָט ממש קיין צורת מטבע נישט געווסט.

דער דובאָווער רב האָט געהאַט אַ פאַמיליע, אין דער יוגנט זע־נען בייַ אים געווען קליינע קינדער וועלכע מען האָט געדאַרפט מפרנס זיין. דערנאָך זענען אויסגעוואַקסן זין צו אַ פריזיוו און טעכ־טער חתונה צו מאַכן, נאָר פון די אַלע זאַכן, וואָס זענען שייך צו געלט, האָט געווסט בלויז די רביצן. עפעס האָט איר קהל צוגע־

טיילט הייוון צו פּאַרקופן און זי האָט זיך דערמיט גערעטט משבת לשבת.

און געווען איז מיט יאָרן צוריק א גוטער גוי, אַ קאַצאַפּ, וועל־כער האָט געהאַלטן די מילך אין אַרענדע. האָט ער נישט געקאָנט צו־זען דעם צער, ווי אַזוי די רביצן גייט אום אַלע דאָנערשטיק מיטן זאַק בּאָרגן אַ פּוד מעל, איז אים איינגעפאַלן צו צווינגען די יידישע מעל־העגדלער, זיי זאָלן פון יעדן זאַק אַראָפּגעבן אַ פונט מעל פאַר דעם ערלעכן גוטן ראַבין און פון דעמאָלט אָן איז עס שוין אַ חזקה גע־ווארן. נאָכן גוטן קאַצאַפּ האָבן זיך געביטן עטלעכע יידישע מיל־נערס, נאָר דער מנהג פונם פונט מעל פאַרן רב איז שוין געבליבן אויף תמיד. נאָך דער שרפה, אַז מען האָט אויסגעבויט די דאַמף־מיל און דער האַנדל פון מעל אין דובאָוע האָט זיך פאַרגרעסערט, איז די רביצן אַזוי רייך געוואָרן אין פונטן מעל, אַז זי פלעגט באַקן אויף שבת חלה פאַר אַלע אלמנות און יתומים פונם שטעטל.

נאָר דאָס אַלץ האָט זיך צום רב נישט אָנגעקערט. ער האָט זיך מיטן חומר נישט אינטערעסירט. יום ולילה איז ער נאָר געזעסן און געלערנט, און האָט אים גאָט צוגעשיקט אַ מצווה, האָט ער אים געדאַנקט פאַר זיין חסד און האָט זי געטון בשלימות.

אַזוי האָט ער מיט אַ סך יאָרן צוריק אויסגעהיילט זיין עדה יידן פון פיבער. קיין דאָקטאָר איז אין שטעטל נישט געווען, די דו־באָוער יידן זענען דאָן געווען גרויסע אָרעמע לייט, איז דער רב זייערער געפאָרן קיין אומאַן און האָט צונויפגעמאַכט דאָרטן אַ ביסל געלט. פאַרן געלט האָט ער געקויפט כינין מיט אַ וואָג־שעלעכל, ווי מען נוצט אין די אַפּטייקן און אינדערהיים האָט זיך שוין אָפּגע־געבן דערמיט די גאַנצע פאַמיליע, די רביצן מיט די קינדער, צווישן וועלכע ס׳איז אויך געווען דער קלייניער מיכה יוסף. האָבן אַלע גע־מאַכט פּראָשקעס. דערנאָך איז דער רב אַליין אַרומגעגאַנגען יעדן טאָג פון שטוב צו שטוב און האָט אַלעמען איינגעגעבן די רפואה, אַזוי־אַרום איז דאָס שטעטל געזונט געוואָרן.

אין קהלשע זאַכן האָט זיך דער דובאָוער רב נישט געמישט. ער האָט פיינט געהאַט סכסוכים, דין תורות און גטן. בכלל איז ער געווען זייער נישט צעפרידן, ווען מען האָט אים אָפּגעריסן פון לער־נען. אַזעלכער איז ער געווען די אַלע פופציק יאָר, וואָס ער איז געווען רב אין דובאָוע.

אַחוץ דעם רב האָט נאָך דאָס שטעטל שטאָצירט מיטן לומדות, פרומקייט און ערלעכקייט פונם גמרא־למד פסח זבאָרסקי, וועלכער איז געזעסן אין זיין אייגן קליין שטיבל און האָט אין דער שטיל תורה געלערנט. אַ צירונג פאַר גאָט און לייט איז אויך געווען אָמצעניו. געווען איז עס דער דובאָווער עלוי אברהם אוקעלמאַן, וועלכער איז אויסגעוואַקסן אַ בן יחיד בייַ זיין מאַמען, דער יונגער אלמנה. זי האָט אים געשיקט לערנען אין די גרויסע ישיבות פון ליטע, וווּ ער האָט צו זיבעצן יאָר באַקומען סמיכה אויף רבנות און האָט געזאָלט זיין אַ גאון בישראל. אויך פלעגט זיך דובאָווע באַרימען מיט גוטע און פרומע באַלעבאָסטעס, וואָס האָבן די תלמוד־תורה־יינגלעך מיט „טעג" געשפייזט, און געווען איז נאָך זלאָטע די קצבטע מיט דער ברייטער געבענטשטער האַנט, וועלכע פלעגט קאָכן אַלע אויף דער נאַכט אַ פליישיקע וויעטשערע פאַר בכבודע ארעמעלייט, יענע זאָלן עס נעמען אַליין און עסן צו זעט.

ג.

כלל־טויער זענען אויך געווען אין דובאָווע. די שענסטע פערזענלעכקייט אין שטעטל איז געווען גדליה קארעצקי. ער איז אויך געווען אַ ציוניסט (אַחוץ ציוניסטן זענען אין דובאָווע קיין אַנדערע פאַרטיי־לייט נישט געווען). געשטאַמט האָט ער פון אַן ארעמער אַנשטענדיקער פאַמיליע. זיין פאָטער איז געווען אַ פשוטער דאָרפס־ייד, נאָר ער האָט געהאַט איידעלע געדאַנקען בנוגע דער דערציונג פון זיינע קינדער. גדליה איז געווען אַ גרויסער העברייער. אַלס דערוואַקסענער מענטש האָט ער באַקומען אַ מאַטורע פון דער רוסישער גימנאַזיע און איז געווען אַ סטודענט, נאָר צוליב מאַטעריעלע סיבות האָט ער די אוניווערזיטעט נישט געענדיקט.

אין דובאָווע איז גדליה קארעצקי אַ סך יאָרן געווען פאַרוואַלטער פון ראַדאָקאַנאַקיס גיטער. דערנאָך האָט ער געהאַנדלט מיט תבואה און איז געווען אַ גרויסער סוחר, נאָר זיין אַרט לעבן איז געווען זייער באַשיידן. די טעכטער האָט ער געגעבן הויכע בילדונג,

געשיקט זיי שטודירן אין די רוסישע הויפּט־שטעט און אין שטוב האָט מען אפילו קיין דינסט נישט געהאַלטן. זיין פרוי, גישע קאַרעצקי, איז געווען אַ פּשוט ווייבל, וועלכע האָט זיך צו די עלטערע יאָרן אויסגעאיידלט לויטן מוסטער פונם מאַן מיט די קינדער. זיין אידעאַל איז געווען פיזישע אַרבעט. אַליין פלעגט ער האַלטן אין אָרדענונג זיין הויף, ווי אַ גוטער משרת און זי האָט אויך שטאָל־צירט מיט איר שטוביקער בריהשאַפט פאַר די אויפגעקומענע באַלע־באָסטעס פון דובאָווע, וואָס האָבן זיך נישט געקאָנט באַגיין אָן קיין דינסטן.

די לעצטע יאָרן האָט די פאַמיליע קארעצקי געלעבט זייער קאַרג, ווייל פון זינט עס האָט זיך אָנגעהייבן די שפּעקולאַציע, האָט ער אויפגעהערט צו האַנדלען און האָט דורכאויס גענלעבט אויפן גע־ציילטן גראָשן. אינגאַנצן האָט ער זיך צו דער צייט געווידמעט דער כלל־ארבעט. זיין הויז איז תמיד געווען דער צענטער פון אַלע יידיש־קהלשע אינטערעסן אין דובאָווע און ער אַליין, דער געוויקסיקער שטאָלצער ייד מיטן פרי־געעלטערטן קאָפּ זיינעם, האָט אומעטום פאָרגעשטעלט די יידישע קהילה פונם שטעטל, וווּ ער איז געווען אַ קרוין און אַ צירונג. אין אַלע דריי רוסישע דומעס איז ער ,געווען דער קרייז־ווייַער פון גאַנץ אומאנשטשינע. אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע האָט ער געגרינדעט אין דובאָווע אַ יידישן קאָאָפּעראַטיוו און איז דאָרטן אומזיסט אַליין געווען בוכהאַלטער. אין דער וואָ־לָאָסטנאָיע זעמסטוווע פאַר קערענסקין האָבן אים איינשטימיק אויסגע־וויילט יידן און קריסטן, און אין דער צייט פון די באָלשעוויקעס האָט מען אים אויך אַזוי געוויילט אין „איספּאָלקאָם", כאָטש ער האָט עפּנטלעך דערקלערט, אַז ער איז אַ ציוניסט און אַזעלכער פאַרבלייבט ער. נאָר אין „איספּאָלקאָם" האָט ער לאַנג נישט געקענט פאַרבלייבן. ס'איז אים געווען שווער דורכצופירן די פאַראָרדענונגען וועגן יידישע שפּעקולאַנטן, וועלכע מען פלעגט כאַפּן מיט פורן סחורה, לויערנדיק אויף זיי אין די פינסטערע נעכט אויף אַלע וועגן און שטעגן. ער האָט געזען, ווי אַזוי יידן ווערן רוינירט. די נעכ־טיקע פאַרמעגלעכע באַלעבאַטים און אויפגעקומענע גבירים ווערן אין איין נאַכט אביונים און בעטלער בייַ גויעשע טירן, און ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון זיין אַמט בייַ דער מאַכט, אַרבעטנדיק דורכאויס אינם יידישן קאָאָפּעראַטיוו, וואָס ער האָט געגרינדעט אין שטעטל.

ד.

און נאָך אַ כּלל־טוער האָט פּאַרמאָגט דובאָווע.

געווען איז עס דער בעל־טאַקסע שמואל יצחק שקאָדניק. אין דער יוגנט האָט ער געהאַנדלט מיט פערד און איז געווען אַן אָרע־מאַן. דערנאָך איז ער רייך געוואָרן און האָט געהאַט וועלדער, מילן און גוראַלנעס. אויך האָט ער יאָרן־לאַנג געהאַלטן אין דובאָווע די טאַקסע. געווען איז עס אַ גדלן און אַ וועלטלעך־געשליפענער עם־הארץ מיט אַ גוט האַרץ. ער האָט זיך ליב געהאַט צו מישן אין קהל־שע זאַכן און האָט גערודפט יעדן אייגציקן, וואָס האָט געוואַגט זיין כּבוד אָנצורירן.

דער דאָזיקער ייד מיט די שטאַרקע אַמביציעס זיינע האָט גע־שטרעבט צו זיין פּאָפולער צווישן דעם המון. תּמיד האָט ער געקעמפט מיטן רב און מיט די לומדים פון שטעטל און זיין צד איז דורכאויס געווען דער בעל־עגלהשער מנין. אין דער אַרומיקער פויערשער סביבה איז ער געווען זייער געשעצט. פונם אַמאָליקן פערד־האַנדל אויף די ירידים האָבן אים געקענט קליין און גרויס. אויך פלעגט ער ליב האָבן אַן אָרעמען פויער אַ טובה צו טון און גאַנץ אָפט לייען אַ גמילות חסד אויף אַ פערד אָדער אַ קי צו קויפן. ער האָט אַ יידישן אָרעמאַן אויך מיטגעפילט. נאָר ביים קהלשן טיש האָט ער אַליין גע־וואָלט זיין באַלעבאָס, און האָט געקעמפט מיט יעדן אייגציקן, וואָס האָט זיך אים געשטעלט אַנטקעגן.

שקאָדניק חאָט ליב געהאַט צו לעבן שיין. ער האָט געהאַט אין דובאָווע אַ פריצישׁ הויז, אַרומגעפלאַנצט מיט ביימער און אַ טיי־ערן פרוכט־גאָרטן ביי דער שטוב. קיין קינדער האָט ער נישט גע־האַט, נאָר ביי אים איז אויסגעוואַקסן זיין ווייבס אַ שוועסטערס אַ מיידל, וועלכע איז אים געווען, ווי אַן אייגן קינד. דער מיידלס מא־מע איז נישט געווען קיין לייט. זי האָט אַוועקגעוואָרפן דעם מאַן מיטן קינד און האָט זיך פאַרליבט אין אַ גוי. דערנאָך איז זי מיט אים אַוועק קיין אומאַן און האָט דאָרטן אַלע יאָרן געלעבט מיט אים אויף דער גויעשער גאַס, ביז זי האָט זיך לסוף געשמדט. אין דובאָווע האָט מען זי גערופן „כריסטיע".

נאָר דאָס מיידל אירס איז אויסגעוואַקסן ביי שקאָדניק אין

שטוב און איז געווען זייער אַ פּיין קינד. דער פעטער האָט זי שיין חתונה געמאַכט, געגעבן איר אַ חזן פאַר אַ מאַן און אויף ווייטער אויך פון איר קיין אויג נישט אַראָפגענומען, ווי פון אַן אייגענער טאָכטער. בייַ אים האָבן זיך אויך דערצויגן אירע עלטערע צוויי קינדער.

געווען זענען עס צוויי שיינע און באַגאַבטע מיידלעך. אַלס קינדער האָבן זיי בייַדע געענדיקט די זעמסקע שול אין דובאָוו. אין דערהיים האָט דער זיידע צו זיי געהאַלטן אַ העברעישע לערער און אַ צווייטע לערערין אויף פּיאַנאָ שפּילן. דערנאָך האָט ער זיי ביידן אַוועקגעשיקט לערנען קיין אומאַן. די עלטערע, פייגע-ווישלע, איז אָנגעקומען אין קאָמערץ-שול און די קלענערע, עטלע, האָט געלערנט אין גימנאַזיע. שקאָדניק מיטן ווייב האָבן זיך נישט געקאָנט אָנשפּיגלען צו דער זעט אין די דאָזיקע צוויי קינדער. אין אומאַן האָבן זיי געלעבט, ווי פּריצישע טעכטער און אויפן זומער פלעגן קומען די מיידלעך קיין דובאָוו צום זיידן. דעמאָלט איז ביי שקאָדניקן אין הויז זייער פּריילעך געווען. די צוויי שוועסטער זענען געווען זייער שיין. בייַדע האָבן זיי געשפּילט און געזונגען. די פּענסטער פון די ליכטיקע היימלעכע צימערן זענען געווען אָפן אינם אויפגעבליטן פרולט-גאָרטן און די יוגנט פונם שטעטל האָט אין דער שיינער און רייכער שטוב פונם בעל-טאַקסע גערן פאַרבראַכט די צייט.

שלעכט איז נאָר געווען, וואָס די צוויי שיינע און רייכע מיידלעך האָבן נישט ליב געהאַט קיין יידישע יונגעלייט. זיי זענען בייַ דע געווען אוקראיניש געשטימט, געריידט אוקראיניש און איבערהויפט געוואָלט זיך צו באַגעגענען מיט דער אוקראינער יוגנט.

אַזוי האָט די אומאַנער גימנאַזיע געווירקט אויף די צוויי שיינע יידישע מיידלעך פון דובאָוו. אמת, די עלטערע שוועסטער, די געוויקסטקע און היפש-אויפגעבליטע פייגע-ווישלע, איז נאָך אין דער-היים געווען אַן אוקראינקע. נאָך אַלס קינד, לערנענדיק אין דער זעמסקער שול, האָט זי ליב געהאַט צו רעדן אוקראיניש און זינגען אוקראינישע לידער. אַלצדינג, וואָס יידיש איז, האָט זי פיינט געהאַט. נאָר די צאַרטע און וווּנדער-שיינע עטלע איז געווען אַ הייסע יידישע נאַציאָנאַליסטין. זי האָט גערן געלערנט העברעיש און האָט תּמיד געשפּילט און געזונגען יידישע פאָלקס-ניגונים.

אין אומאַן זענען זיי בייַדע געווארן הייסע אוקראינערינס. די

צוויי־דריי אינטעליגענטע יונגעלייט, וועלכע פלעגן זיי אָפט באַזוכן אין אומאַן, האָבן תמיד ביי זיי געטראָפן אוקראינער גימנאַזיסטן און יענע האָבן זיך געהאַלטן אַזוי פרעך און אַזוי גראָב מיט די יידישע געסט פון די יידישע צוויי מיידלעך, אַז די דובאָווער בחורים האָבן אַלע געמאַכט איין האַנט נישט צו באַזוכן מער די צוויי רייצנדיקע שיינע שוועסטער אין דערהיים. זייער שטענדיקער באַזוכער איז אי־בערהויפט געווען דער פּויער־יונג פון דובאָווע, מאַרקעלאַ ברישקאָ.

ה

אַחוץ דעם פיינעם ציוניסטישן אינטעליגענט גדליה קאַרעצקי און דעם קהלשן כּבוד־זוכער שמואל־יצחק שקאָדניק, האָבן די דובאָ־ווער שמאָלע געסלעך פאַרמאָגט אויך זייערן אַ כּלל־טוער. געווען איז עס דער שטעלמאַכער משה שוואַרצמאַן.

אַ געבוירענער איז ער געווען פון גאַלאָוואַניעווסק ביי אַן אָרי־מען טאַטן אַ קרעמער. אין „חדר" האָט ער געלערנט ביז צען יאָר. דערנאָך איז ער ביז זעכצן יאָר אַרימגעגאַנגען לייַדיק און איז אַליין אַוועק זיך לערנען אַ מלאכה. שפּעטער האָט ער חתונה געהאַט קיין כאשטשעוואטע און האָט זיך אין דריי יאָר אַרום באַזעצט אין דובאָ־ווע, וווּ עס האָבן געווינען דעם פאָטערס פאַרמעגלעכע קרובים.

ער האָט געהאַט אַ רעדער־ווערשטאַט און האָט געאַרבעט שווער אויף חינוה פאַר ווייב און קינד, נאָר תמיד האָט ער געקריגן צייט פאַר שטעט־דיקע אָנגעלעגנהייטן. יעדער כּלל־אינטערעס האָט אָנגע־רירט אים פערזענלעך און ער פלעגט זאָגן דעות ביים קהלשן טיש, וווּ עס זענען געזעסן די דובאָווער קלוגע באַלעבאַטים און לומדים. נאָר תמיד האָט ער געריידט צו דער זאַך און מען האָט אים געמוזט אויסהערן. דערביי פלעגט ער מיט זיך פאָרשטעלן דאָס האָרעפאַשנע יידישע דובאָווע. פאַר דער אַלטער אָרדענונג וואָס מען זיך וויניק וואָס אומגעקוקט אויף דידאָזיקע חברה־לייט. דאָך פלעגט מען מורא האָבן פאַר זייערן אַן עזות־פנים און אַ שרייער, וואָס האָט זיך גע־מישט אומעטום, און אַלס אַזעלכער איז משה שטעלמאַכער די דובאָ־

וועך קהלס-לייט געווען צום האַרצן. ער איז געווען פונם פאַרגרעסטן שוסטער-געסל, נאָר אַ בּבוֹדער זייערער אַ מענטש. ער האָט געהאַט איידעלע געדאַנקען, געקאָנט רעדן מיט אַ מענטשן, און האָט זייער גוט פאַרשטאַנען אַן ענין, און אַלס אַזעלכן האָבן די דובאָווֹער „פּני־העיר" געגעבן אים צווישן זיך אַ פּלאַץ אין דער געוועזענער „מעשטשאַנסקער אופראַווע".

דאָס איז געווען די העלסטע שטופע פון געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס משה שטעלמאַכער האָט דערגרייכט פאַר דער אַלטער אָרדענונג, אין דובאָווֹע. נאָר זיינע אמתע זיבן גוטע יאָר הייבן זיך ערשט אָן נאָך דער רעוואָלוציע. ביי דעם יידישן המון פון שטעטל איז ער געווען אַן אייגענער מענטש. אויך איז ער זייער באַליבט געווען ביי דער פויערשער באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער. ס׳איז נישט געווען די אָנערקענונג פונם געוועזענעם פערד-העندלער שמואל-יצחק שקאָדניק, וועלכער האָט געפירט אַ פריצישׁ לעבן און פלעגט טון טובות אָרעמע גוים אויפן שטייגער פון אַ גוטן איבערגעזעטיקטן פּריץ. משה שטעלמאַכער איז געווען זייערס אַ גלייכן. פאַר דער גאַנצער אַרומיקער סביבה האָט ער געמאַכט רעדער צו די פויערשע וועגן זייערע און, שטייגדיק ביי דער אַרבעט, האָט ער זיך מיט יעדן פויער געמיטלעך צונויפגערעדט, געגומען אינאיינעם אַ טרונק בראָנפן און צוגעווינטשעוועט זיך איינס דאָס אַנדערע. דערצו איז ער געווען אַ קבצן, תּמיד האָט ער געדאגהט, וואָס ער דאַרף באַקליידן און באַשוכן זייַנע זיבן קלייַנע קינדער. דעם אייגציקן בורזשואַזן לוקסוס, וואָס משה שטעלמאַכער האָט זיך פאַרגונען, איז עס—געבן בילדונג זיין געליבטן זון חנניה.

זייער אַ שיין און באַגאַבט יינגל איז עס געווען. דער פאָטער האָט אים ממש פאַרגעטערט. ס׳איז געווען זיין עלטסט קינד און אַלע גוטע חלומות פון זיין אייגענער פאַריתומטער יוגנט האָבן זיך אָנגעקניפּט אין אים. אַלע האָפענונגען, וואָס האָבן אים געגאַרט דעם גאַנצן שווער־פאַראָרעוועטן לעבן זייגעם אין צער פאַרן שטיקל ברויט, זענען געווָארן אין אידעל און אין גרויסע פרייד צו געבן חנניהן די מעגלעכקייט אָנטוויקלען זיינע פעיקייטן.

די בעסטע מלמדים און לערער האָט געהאַט דאָס יינגל פון משה שטעלמאַכער. צו פערצן יאָר האָט ער גוט געקענט העברעיש. צו דער צייט האָט אים דער פאָטער געגרייט צום עקזאַמען און דער

אומאַנער יידיש-רוסישער גימנאַזיע, ווו חנניה איז דערנאָך געווען פון די בעסטע שילער, און זומער, ווען ער פלעגט קומען קיין דובאָוו, האָט דער פאָטער שטאָלצירט מיט אים און איז גליקלעך געווען, וואָס זיין חנניה איז אינער פון די צוויי יידישע גימנאַזיסט, וועלכע דאָס שטעטל פאַרמאָגט אינגאַנצן איר אייגנס.

נאָר די דאָזיקע שוואַכקייט פון משה שטעלמאַכער, וואָס ער האָט נאָר געוואָלט מאַכן זיין זון פאַר אַ דאָקטאָר, האָבן אים מוחל געווען יידן און קריסטן, און נאָך דער רעוואָלוציע איז ער געווען דער ערשטער און וויכטיקסטער בירגער אין דובאָוו, געוויילט צו ווערק אין אַלע מלוכה-אַנשטאַלטן פון דער פויערים-און אַרבעטער-רעפובליק. גדליה קארעצקי האָט אומעטום פאָרגעשטעלט דאָס יידישע בירגערטום פונם שטעטל און ער—דעם יידישן פראָלעטאַריאַט. געווען אויך אַנדערע יידישע פאָרשטייער, נאָר די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר אַלץ און אַלעמען איז געלעגן בלויז אויף זיי ביידן. יענער, דער פיינפילנדיקער אינטעליגענט האָט זיך לאַנג נישט געקענט האַלטן בייַ זיינע פליכטן. בייַ דער ערשטער סתירה פון געזעץ אין יידישע לעבנס-אינטערעסן האָט אַ ציטער געטון זיין יידיש האַרץ און ער איז אַנטלאָפן. ער האָט זיך באַהאַלטן אינם נייטראַלן ווינקל פונם יידישן קאָאָפעראַטיוו, און משה שטעלמאַכער איז געשטאַנען אויפן פאָסטן. ער האָט אַלץ געטון: געהיט די נייע אָרדענונג, געטון שטילערהייט יידן טובות, געקעמפט מיט זיינע קאָלעגן, די פויערים, וועלכע זענען שוין געווען פאַרסמט מיטן אוקראַינער יידן-פיינטלעכן נאַציאָנאַליזם, פאַראַרגט די נייַ-געגרינדעטע יידישע שול מיט אַ דירה, רעקוויזירנדיק אַ הויז בייַ אַ דובאָווער יידישן גביר און אַזוי אַרום האָט ער זיך אָנגעלעבט יידישע שונאים צווישן אָרעם און רייך פונם שטעטל.

נאָר דערנאָך זענען אים אַלע גוטע פריינט געווארן. ער איז געווען דער אייניציקער ייד אין דובאָוו, וואָס האָט געקאָנט רעדן מיט באַנדיטן, וען די גאַנצע עדה יידן האָבן ודוי געזאָגט אין די קעלערס. אים איז באַשערט געווען איבערצולעבן דעם גרויסן חורבן פונם דובאָווער יידישן ישוב און שטיין אויף דער וואַך ביז דעם לעצטן אָטעם פונם לעצטן יידישן קרבן.

וו.

פּאַר דער אַלטער אָרדענונג איז אין דובאָווע צווישן יידן און קריסטן קיין שנאה נישט געווען.

אַז דער אַלטער גלח האָט געלעבט, פלעגט מען די קריסטלעכע מתים טראָגן דורכן שטעטל פּאַרבײַ די יידישע הייזער און קלייטן און קיינעם האָט עס נישט געאַרט. נאָר ווען דער יונגער גלח איז אָנגעקומען קיין דובאָווע, האָט מען אָנגעהײבן גיין מיט קריסטלעכע לוויות דורך די פויערשע גאַסן, אויסמיידנדיק דעם גלייכן וועג, ווײל ער האָט עס געפונען פּאַר אַן אום-כבוד צו טראָגן די צלמים און הייליקע בילדער דורכן יידישן שטעטל. נאָר אַזוי איז דער גלח זיך גוט געווען מיט יידן. ער האָט ליב געהאַט צו האַנדלען. אַז די פּרייזן פון מעל פלעגן שטייגן, האָט ער אין שטוב נישט געקענט אײַנזיצן, נאָר אָן זיין יידישן שותף האָט ער קיין טריט נישט געגעבן. ער איז געווען היימיש מיט אַלע „פּראָמאָלשטשיקעס".

אַזוי געמיטלעך זענען אויך געווען די פויערים.

אין פינפטן יאָר, ווען אומעטום זענען געווען הריגות אויף יידן, זענען פון אומאַן געקומען קיין דובאָווע פאַרדעכטיקע פּאַרשוינען און האָבן אָנגערעדט די גוים, אַז די יידן פונם שטעטל ווילן אויסקוילן אַלע קריסטן.

געווען איז עס פרייטיק-צונאַכט. די פויערים פון די דאָרפישע גאַסן האָבן געזומען העק מיט ווידלעס און זענען געקומען צום סטאַרשינע, ער זאָל קלינגען אין קלויסטער, אַז אַלע זאָלן אָנפאַלן אויף די יידן, ווײל זיי ווילן די נאַכט אויסשניידן ביז איין קריסט. דער פויער אַדריאַן, וועלכער איז דאַן געווען סטאַרשינע אין דובאָווע, איז געווען אַן עלטערער מענטש און פון דער נאַטור זייער אַ טאַקטישער און אַ רויקער. האָט ער אַן עצה געגעבן דעם אויפגערעגטן פויערים-המון, וועלכער איז איבער אים געשטאַנען מיט העק און ווידלעס, מען זאָל פריער גיין זען, וואָס עס טוט זיך אין שטעטל. זאָל מען זען, וואָס טוען איצט יידן. אויב זיי ווילן די נאַכט אויסקוילן אַלע קריסטן, גרייטן זיי זיך דערצו מסתמא, דעריבער זאָל מען זיך פּאַרגנבענען אונטער די פענסטער פון די יידישע הייזער און זען, וואָס מען טוט דאָרטן.

דער עולם האָט זיך גלייך געלאָזט איינרעדן. זיי האָבן אויס־
געקליבן פון זיך דריי גלחים און דער סטאַרשינע זאָל זיין אַ פער־
טער: זיי זאָלן גיין פאַמעלעך צוהערן אונטער די פענסטער, וואָס די
יידן טוען איצט ביי זיך אין די הייזער.

געווען איז עס אין אַ פינסטערן פרייטיק־צונאַכט פון אַ יידיש
קלײן שטעטל, אין די לאַנגע נעכט פון כסלו. די בלאָטע איז געווען
גרויס. אין דער לופט האָט אַ פייכטע קעלט געגאָגט. פון דער וואָך
זענען יידן מיד און ביי די וויבער איז קורץ־פרייטיק. האָט דובֿא־
וע אָפגעגעסן די יויך מיט די לאָקשן און האָט זיך געלייגט
שלאָפן. צו וועלכן יידישן פענסטער זיי זענען צוגעגאַנגען, איז געווען
פינסטער און דער עולם האָט אַזוי געשלאָפן, אַז דאָס שנאָרכן זיי־
ערס האָט זיך געהערט אין גאַס. נאָר אין איין פענסטער האָט זיך
געלייכט. דאָס איז געווען ביים רב אין שטוב.

ביי דעם קלוגן און רויקן סטאַרשינע אַליין האָט זיך פאַרגנבעט
אַ שלעכטער געדאַנק. אומעטום שלאָפט מען שוין און ביים רב איז
נאָך ליכטיק. עפעס מוז דאָרטן זיין, אפשר גרייט מען זיך עס
דאָרטן. צום רב האָבן זיך צונויפגעקליבן, מסתמא, די עלצטע יידן
פונם שטעטל און מען מאַכט אַ פלאַן, ווי אזוי אָנצופאַלן אויף די
קריסטן.

די פיר שלוחים האָבן זיך פאַרגנבעט אונטערן רבס שטיבל.
ערשט ווידער דאָסזעלבע: שטיל, אַלע שלאָפן, מען הערט, ווי דער
זייגער גייט, נאָר דער רב אַליין זיצט אויף דער געבעטער קאַנאַפּע
אין זיין גרויען שטוב־כאַלאַט מיט דער יאַרמאָלקע אויפן שפּיץ קאָפּ,
אָנגעבויגן איבער אַ ספר און לערנט. אויפן שבתדיקן טיש שטייען די
אַכט לייכטער, וואָס די רביצן פלעגט בענטשן. די ליכט זענען שוין
אויסגעברענט. דאָס קלייניע לעמפּל נאָר באַלייכט דעם אָפענעם ספר
מיטן בלייכן אָפּגעצערטן לערנער. פון צייט צו צייט לערנט ער אויפן
קול, זינגענדיק אַזוי זיס, אַזוי האַרציק...

דער סטאַרשינע פון אונטערן פענסטער האָט זיך נישט געקענט
איינהאַלטן. ער האָט אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער און זי איבעריקע
דריי שלוחים נאָך אים. דער רב איז געווען פאַרטיפט אין לערנען
און האָט זיך אפילו נישט אומגעקוקט.

— נו, אַ קאָפּ־שנייידער! נישטאָ וואָס צו רעדן! — האָבן זיי
ווידער געלאַכט אַליין צו זיך און זענען אַוועק צוריק אין וואלאסט

אַריין דערציילן ווי אַזוי די יידן שלאָפן, כאָטש דערהרגע זיי אַלעמען און דער ראבין זייערער זיצט איינער אַליין בײַם טיש אַ טרוקענער, ווי אַ שטעקן און זינגט עפעס פונם ספר אַרויס. די גוים מיט די העק און ווידלעס אין די הענט האָבן אויך געלאַכט פונם ראַבין דעם קאָפּ־שניידער, וואָס זינגט עפעס פונם ספר אַרויס. ס׳איז זיי פשוט געפעלן געווען די מעשה, זענען זיי ממש געפאַלן פאַר געלעכטער און אין דערזעלבער גוטער שטימונג זענען זיי זיך רויק פאַנאַנדער־געגאַנגען אַהיים.

אויף מאָרגן, שבת אינדערפרי, האָבן זיך די דובאָווער יידן ערשט דערוווסט, אַין וואָס פאַר אַ געפאַר זיי זענען געווען די נאַכט.

ז.

אין די מלחמה־יאָרן האָט זיך די גוטמוטיקע שטימונג פון די אוקראַינער פויערים געביטן, איבערהויפּט פון דער צייט, וואָס מען האָט אָנגעהייבן רודפן יידן אַלס שפּעקוליאַנטן, און דער פויער, אַלס פּראָדוצירער פון שפּייז־מיטלען, איז געווארן דער אייגנציקער באַלע־באָס אויפן מאַרק. דערפילנדיק דעם טעם פון די גרינגע האַנדלס־פאַרדינסטן, איז אים דער יד אומעטום געשטאַנען אין וועג אַלס געפערלעכער קאָנקורענט מיט זיין געניטקייט און פעיקייטן צום האַנדל.

נאָך דער רעוואָלוציע איז די לאַגע נאָך ערנסטער געווארן. ס׳האָט אויפגעוואַכט די געדריקטע אוקראַינע מיט איר באַגער צו נאַציאָנאַלער באַפרייונג. דורכן פאַרנעבלטן שלייער פון פאַרגאַנגענע יאָר־הונדערטער האָבן זיך אנטפלעקט די קאַמף־זכרונות פון די אַלטע אוקראַינער מיט זייער ראָמאַנטישער ליבע צו פרייהייט און שווערד. דאָן קומען די אינטעליגענץ און קליידט אָן די אוקראַינער ראָמאַנטיק פון רציחה און בלוט אין הערלעכע לעבעדיקע פאַרבן פון נאַציאָנאַליסטישן אידעאַלן.

און דער באָדן פון דער צעפאַלענער רוסישער מדינה איז גינסטיק צום קאַמף. איינס קעגן אַנדערן האָבן זיך אַוועקגעשטעלט צוויי קעגנער: דאָס דאַרף מיט זיינע אייביקע נאַטירלעכע לעבנס־קוואַלן

און די שטאָדט מיט איר שוואַך־אַנטוויקלטער טעכניק און אינדוסטריע, און אין דערמיט וואַרפט זיך, ווי אַ פיש אין וואַסער, דער יידישער פאַרמיטלער צווישן שטאָט און דאָרף, זוכנדיק זיין ביסל חיונה צו פאַרדינען. ער איז דער שטאָט־מאַן, דער געטרייער משרת פונם שטאָטישן תושב. די שטאָט איז אָרעם און פאַרמאָגט נישט קיין פאַבריקאַטן, וויל זי דאָס דאָרף אומזיסט נישט שפייזן, נאָר דער ייד איז דאָ אין דערמיט. אין די פינסטערע נעכט בלאָנדזשעט ער איבער וועגן און שטעגן, ריזיקירט מיט זיין לעבן און שטעלט צו דער שטאָט דאָס בעסטע און דאָס טייערסטע, וואָס עס פאַרמאָגט דאָס דאָרף.

אויף אַזאַ מין אופן האָט זיך אַנטוויקלט דער קאַמף צווישן דער זאַטער דאָרפיש־אוקראַינער ברויט־געבערין מיטן הונגעריקן שטאָטיש־פּראָלעטאַרישן „מאָסקאַל". די אוקראַינער אינטעליגענץ האָט זיך, נאָטירלעך, געשטעלט אויף דער זייט פונם אוקראַינער פויערטום און האָט באַשיינט די פשוטע מאַרק־אינטערעסן פון דער לאַנדווירט־שאַפטלעכער אוקראַינע מיט די סימבאָלן פון פרייהייט און נאַציאָנאַל־קולטורעלער אַנטוויקלונג. די אוקראַינער אינטעליגענץ האָט געהאַלטן הויך די געלט־בלויע פאָן און דאָס בילד פון טאַראַס שעווטשענקאָ האָבן אינטעליגענטע אוקראַינערינס געטראָגן איבער די דערפער, ווי אַ איקאָנע. נאָר די פרידלעכע אוקראַינער פויערים, וואָס זיין און שנייד יאָר־איין און יאָר־אויס זייערע געבענטשטע שוואַרצאַמדיקע תבואה־פעלדער, זענען גאָנטעס אייניקלעך און דריי הונדערט יאָר האָבן זיי די רוסישע קיסרים געהאַלטן אין פינסטערניש, געשמידטע אין קייטן פון קנעכטשאַפט. האָבן זייערע פינסטערע פויערשע קעפ פאַרשטאָנען זייערע נאַציאָנאַל־עקאָנאָמישע אינטערעסן אויפן פינסטער־פויערשן שטייגער, ווי אַמאָל זייערע זייַדעס אין די יאָרן ת"ח ות"ט.

און דערביי איז די אוקראַינער אינטעליגענץ געווען כּלו חיוב. דאָס האָבן זיי, די אינטעליגענטן, געגאָסן בוימל אויפן פייער. האָבן־דיק צו טון מיט אַ פינסטערן פויערטום, האָבן זיי אין קאַמף מיטן שטאָטישן „מאָסקאַל", וואָס האָט פאַרכאַפט די מאַכט אין לאַנד, קיין בעסער מיטל נישט געפונען, ווי אָנצורייצן דאָס דאָרף אויף דער שוצלאָזער יידישער באַפעלקערונג פון שטעט און שטעטלעך, אויסצו־ראָטן דאָס אַלץ מיט העלפער פון די „מאָסקאַלן".

זיי האָבן דערנאָך שטאַרק חרטה געהאַט דערויף. די יידישע שחיטות זענען געווען צו גרויזאַם אפילו פאַר די אינטעליגענטישע

געריון פון כמעלניצקיס יורשים. נאָר ס׳איז שוין געווען צו שפּעט. זיי האָבן נישט געהאַט די כּוחות אָפּצושטעלן די טייכן יידיש בלוט, וועלכע זיי האָבן אַליין אַרויסגערופן. געטון האָבן עס דווקא די מאָס-קאַלן מיט זייער אייזערנער מאַכט פון פייער אין שווערד, און די אוקראַינער אינטעליגענץ איז געשטאָמפּלט געוואָרן דורך דער געשיכ-טע אַלס באַנדיטן און מערדער.

ה.

געציילטע זענען זיי געווען אין דובאָוע. מערסטנטייל זענען זיי געווען פרישגעבאַקענע אינטעליגענטן, וועלכע האָבן זיך אויסגע-אייכלט פון די רייכע פויערים-פאַמיליעס. דער העלד פון דער אוק-ראַינער נאַציאָנאַל-באַוועגונג אין דובאָוע איז געווען דער געוויסער האַרץ-פריינט פון שקאָדניקס אייניקלעך, מארקעלא ברישקא.

ער איז געווען אַ פאַרמעגלעכן פויערס אַ זון. זיין טאַטע האָט געהאַט אַ שיין הויז אין דובאָוע און טייערע פרוכט-גערטנער. מאר-קעלא האָט געענדיקט די זעמסקע שול, וווּ עס האָבן געלערנט אַ סך יידישע קינדער און מיט זיי אויך די צווייי שוועסטער, פייגע-וויטע-לע מיט עטעלן. ענדיקנדיק די פאָלקס-שול, איז ער אַ צייט געווען לערער אין דובאָוע אין האָט געגעבן לעקציעס אין יידישע הייזער. דערנאָך איז ער געווען אין וואַלאסט אַ שרייבער. געווען איז ער אויך דער דאָזיקער שטעלע, ביז מען האָט אים מאָביליזירט אין מילי-טער. אויפן פראָנט האָבן אים געפאַנגען די עסטרייכער און אַוועקגע-שיקט קיין גאַליציע. פון געפאַנגנשאַפט איז ער געקומען אַ קראַנקער, מען האָט אים אָפּגעלאָזט אַהיים קורירן זיך. בכלל איז ער געווען אַ קרענקלעכער, אַ דאַרער, קליינגעוואַקסן און תּמיד אַזוי בלאַס, ווי ער וואָלט ערשט פון אַ קרענק אויפגעשטאַנען.

צוריק אין מילִיטער האָט זיך מארקעלא ברישקא נישט אומגע-קערט. נאָך דער רעוואָלוציע איז ער אַוועק קיין אומאַן און האָט דאָרטן באַזוכט די אוקראַינער לערער-קורסן. דאַן איז ער געוואָרן אַן אָפּטער גאַסט ביי די שקאָדניקס אייניקלעך. וועו זיי זענען געווען

אינדערהיים, פלעגט ער זיי אויך אָפט באַזוכן ביים זיידן אין שטוב. פאַר די ערשטע באָלשעוויקעס איז מאַרקעלא געווען אַ סעקרעטאַר אין דובאָוער מיליציע־פאַראוואַלטונג און אין געהיים האָט ער געאַר־בעט אין דער אוקראַינער באַוועגונג. ער פלעגט אויך אָרגאַניזירן טעאַטער־פאָרשטעלונגען אויף אוקראַיניש.

דער צווייטער אינטעליגענט, וואָס האָט אין דער צייט געאַר־בעט צוזאַמען מיט ברישקאן אין די געהיימע אוקראַינער קאָמיטעטן, איז געווען זיין קרוב אַנדריי אָוטשאַרוק, וועלכער פלעגט אויך אָפט אַריינקומען צו שקאָדניקן אין הויז. ער איז אויך געווען אַ פויער־יונג פון דובאָוו, נאָר ער האָט געענדיקט אינם דאָרף באַאַנקע די פיר־קלאַסישע שול און דערנאָך די מיליטער־שול אין קיעוו. קיין דו־באָוו איז ער שוין געקומען אלס אָפיציר.

ווען פעטלורע האָט באַקומען די מאַכט, האָט אָוטשאַרוק זיך אָנגעגעבן אין מיליטער און האָט אָנגעהייבן אַרבעטן אויף פעטליורעס אוקראַינישן שטייגער. ער מיט ברישקא פלעגן קאָמוניסטן און ייִדן, וועלכע ווילן געווען אוקראַינער פאָלק. צוליב דעם צווינג זענען אין דובאָוו אויך אָרגאַניזירט געווארן געהיימע אסיפות. די נאַציאָ־נאַל־אוקראַינער אינטעליגענץ פונם שטעטל און די אַרומיקע דערפער פלעגט זיך יעדן זונטיק צונויפקלויבן ביי דער אקושערין שנורוק, וועלכע איז אויך געווען אוקראַיניש געשטימט און דאָרטן פלעגט מען אויסאַרבעטן אַלערליי פלענער.

אַלע זענען זיי דאָ געווען אויפן אָרט: דעם גלחס זון, דער סטודענט פונם קיעווער פאָליטעכניקום און זיין צווייטער זון, דער סע־מינאַריסט. זייער פינקטלעך איז געווען דער געווען עקאָנאָם פון די פאדוויסאטער מאַיאָנמקעס, וועלכער האָט געשמט פאָר אַן ערנסטן מענטשן און גוטן פאַמיליען־פאָטער. מיט אים פלעגט אויך קומען דעמסקי, דער העפלעכער און שטילער פאַרוואַלטער פון די קארזשא־ווער פריצישע גיטער און באַלד נאָך זיי ביידן—די צוויי יונגע פאָ־לִיאַקלעך, וואָס האָבן געדינט ביי אים אין קאַנטאָר. נאָר טיכטיקער פון אַלעמען איז געווען דער יונגער פעלדשער דעוויאַטקין, מיט זיי־נע ציניש־אכזריותדיקע וויצן וועגן די קינפטיקע יידישע הריגות. זיי־ער ערנסט פלעגט אים אויסהערן דער באַלעבאָס פון דער דובאָווער מיל גראַבאָוועצקי, וועלכער איז געווען אַן אָפיציר ביי פעטליורען

און מיט אַ קליין געלעכטערל הָאט אים נאָכגעקוקט דער באַאַרנ ער און גוטמוטיקער וועטערינאר-דָאקטָאר לָאנגווינאָוו. פון די וויכטיקע באַזוכער איז דאָ אויך געווען דער געווען דער בריוו־טרעגער מעל־ניק, וועלכער איז ביי דער מאַכט פון פעטליורען געוואָרן פאָסט־פאַר־וואַלטער און פון דאַן אָן הָאט ער פראַנק און פריי אַגיטירט אויס־צורָאטן די יידן, ווייל זיי זענען אַלע קאָמוניסטן. דעם צווייטן בריוו־טרעגער קארטשווינסקי הָאט מען אויך אַריינגענומען אינם געהיי־מען אינטעליגענטן־קרייז פון דובאָוו. ער איז אויך ביי דער פעט־לָיורע־מאַכט דערהייבן געוואָרן צו אַ הויכן פָּאסטן אין דער זעמסקער פאַרוואַלטונג.

מיט אים פלעגט אויך קומען אויף די זיצונגען דער געווען־נער מאַטראָס מאָנינאָנ, וועלכער איז געווען אַ באַוווסטזיניקער אוק־רַאינער נאַציאָנאַליסט. פאַר קערענסקין און די באָלשעוויקעס האָבן אים די פויערים געוויילט אין אַלע אַנשטאַלטן. די אַקושערין שנורוק פלעגט זיי אַלע אויפנעמען, אַס געסט, צו איר זונטיק־געגרייטן טיש, ווו מען הָאט זיך נוהג געווען נישט טועם צו זיין קיין ביסל משקה. די זיצונגען האָבן זיך געפירט ביי אַ ניכטער גלעזל טיי. דער עולם איז געווען זייער ערנסט, מען הָאט געטראַכט פון אַ גרויסער יידי־שער שחיטה און די באַגייסטערטע אָנפירער זענען דורכאויס געווען ברישקאָ מיט אָוטשאַרוקן.

נאָך פראסקוראוו און מעשה-טעפליק הָאט מען אין דובאָוו אָנגע־הייבן מורא האָבן פאַר די צווייי היימישע פויערים-אינטעליגענטן — מאַרקעלא מיט אנדריושען, און שמואל-יצחקס ווייב, חיה שקאָדניק, האָבן געפונען פאַר נייטיק צו באַרויקן דעם עולם, אַז מארקעלא מיט אנדריושען גייען אַריין צו די קינדער, ווייל זיי, פייגע־ווייטעלע מיט עטעלען, רעדן זייער גוט אוקראַיניש. ס׳קומט זיי, זאָגן זיי, צו גע־זונט, ווען זיי רעדן מיט עמעצן אויף זייער לשון.

ברישקאָ מיט אָוטשאַרוקן פלעגן דערווייל ביי שקאָדניקן אין הויז פרייליך פאַרברענגען די אָונטן, שפילנדיק און זינגענדיק אוק־רַאינישע פאָלקס־לידער, און בייטאָג זענען זיי אַרומגעפאָרן רייטנדיק איבער די דערפער מיט געהיימע אויפרופן, מען זאָל זיין גרייט צו אַ יידישער שחיטה. די יידישע יונגעלייט פון דובאָוו האָבן דאַן גע־ווייכט שקאָדניקס שטוב, ווי טומאה נעסט. אפילו דער פארמאצעווט משה טשערנאוו, וועלכער הָאט אַליין ליב געהאַט צו רעדן אוקראַי־

יש און איז מיט מארקעלאן און מיט אַנדריושען געווען אויף דו, ווייל זיי האָבן אין דער זעמסקישול צוזאַמען געלערנט, דערצו איז נר בײַ משוגעת געווען פֿאַרליבט אין פייגע־ווייטעלען — האָט ער זויך אָנגעהייבן אויסמיידן שקאָדניקס שטוב מיט זייגע אייניקלעך, די אוקראַינערינס.

ט.

ס׳איז געשען. דער זוימען, וואָס די אוקראַינער אינטעליגענץ האָט פֿאַרזייט אויף דער אוקראַינער ערד, האָט אויפגעבליט אַ סך בעסער, ווי זיי האָבן עס זיך פֿאַרגעשטעלט. זונטיק, דעם עלפטן מאַי (1919) האָט זיך אין אומאַן געעפנט דער פויערים-צוזאַמענפאָר. אין דעמזעלבן טאָג האָט מען אים פֿאַרמאַכט. די פויערשע פֿאַרשטייער פון די הונדערט און פינף וואלאסטן, וועלכע האָבן פֿאַרגעשטעלט די גרויסע מערהייט פונם צוזאַמענפאָר, זענען געווען קעגן דער מאַכט פון דער שטאָטיש־פֿראָלעטאַרישער מינדערהייט. די מאַכט האָט געפאָדערט, אַז אין פֿרעזידיום זאָלן געוויילט ווערן בלויז קאָמוניסטן און די אוקראַינער נאַציאָנאַליסטישע פויערים־מערהייט האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבן.

דער אומאַנער „איספּאָלקאָם״ האָט דעם צוזאַמענפאָר געשלאָסן, דערקלערט באַלאַגערונגס־צושטאַנד און באַפוילן די אויפגערעגטע פויערשע דעלעגאַטן צו פאָרן אַהיים. דערבײַ האָט מען אַרעסטירט דעם געוועזענעם שילער פון דער אומאַנער גערטנער־שול, שטאָגרינען, וועלכער איז געווען אַ וויכטיקער אָנפירער אין דער אוקראַינער נאַציאָנאַלער באַוועגונג און האָט אויפן צוזאַמענפאָר עפּנטלעך אַגיטירט קעגן דער מאַכט פון קאָמוניסטן און ייִדן, רופנזיק די פויערים צום געווער.

געווען איז עס זונטיק נאָך האַלבן טאָג און אויף דער נאַכט האָט דער יידישער קאָמיסאַר גאָל געגעבן צו וויסן דעם אומאַנער ראַבינער, אַז די מאַכט פֿאַרלאָזט די שטאָט. נאָר אויף מאָרגן, מאָנטיק אינדערפרי. האָט ער אים געבעטן, ער זאָל עס קיינעם נישט

זאָגן, ווייל ס׳איז אַ מיספֿאַרשטענדעניש, און אין דער מינוט האָט זיך דערהערט אַ שיסערייַ פון אַלע זייטן. די קאָמוניסטן האָבן גלייך געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט. עלף אַ זייגער אינדערפרי זענען אַרײַן אין אומאַן, אונטער דער אָנפֿירונג פֿינעם אוקראַינער לינקן „עס־ער״ קלימענקאָ, די פאַרטיזאַנען פון די פּויערים. צו זיי זענען באַלד צוגעשטאַנען די קריסטלעך־באַלעבאַטישע איינוווינער פון די אומאַנער פאָרשטעט, די אַנטלאָפענע אַרעסטאַנטן און אַ טייל פון דער קריסטלעכער לערניונגס.

געווען איז עס דעם צוועלפטן מאַי. די דעלעגאַציע פון דער יידישער קהילה צו קלימענקין האָט שוין געמוזט בלייבן אויף די ערטער, ווייל אין גאַס האָבן זיך שוין געווארט יידישע הרוגים.

דעם דרייצעטן מאַי האָבן די באַגייסטערטע אָנפֿירער פונם אוקראַינער פּויערטום געלאָזט וויסן די פאַרטיזאַנען, אַז די יידישע מאַכט איז שוין געפאַלן און זיי זאָלן נישט הערן קיין זשידאָווסקע אַגיטאַטאָרן. צו דער צייט האָבן געקלונגען די גלעקער פון אַלע אומאַנער קלויסטערס און דער שוואַרצער גלח ניקאָלסקי האָט געפּירט איבער די גאַסן אַ קריסטלעכע פּראָצעסיע מיט די הייליקע לויב־גזאַנגען. אין דעמזעלבן טאָג האָט מען געצוווונגען דריי אומאַנער יידן, זיי זאָלן זיך אַליין אויסגראָבן קברים.

שטאגרין איז דערווייל אַנטלאָפֿן אין זיין גרויסן דאָרף סטאַריע־באַבאַני און האָט דאָרטן אויפגעהייבן די פּויערים צום קאַמף. אונטער זיין אָנפֿירונג האָבן דאָסזלבע געטון די איבעריקע דעלעגאַטן פונם געשלאָסענעם צוזאַמענפאָר אין אַנדערע דערפער און שטעטלעך. און אַזויאַרום האָט זיך אויך אָנגעצונדן דובאָווע.

ל׳

פון די צוויי פאָרשטייער, וואָס דובאָווע האָט געשיקט אויפן צוזאַמענפאָר, איז איינער פון אומאַן ערגעץ נעלם געוואָרן. געווען איז עס דער געועזענער מאַטראָס פונם שוואַרצן ים זאַראָטשינסקי. עס איז געווען אַ באַוווסטזיניקער אוז איבערצייגטער סאָציאַליסט און אַלס

אַזעלכער האָט ער, נאַטירלעך, גלייך געזען, אַז די אוקראיניש נאַציאָנאַלע באַוועגונג ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ שענדלעכער בלוט־פאַרגיסונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער צווייטער דעלעגאַט איז דעמזעלבן טאָג געקומען צוריק און האָט דערציילט, אַז די קאָמוניסטן האָבן צוטריבן דעם צוזאַמענפאָר. בריסקא איז גלייך אַוועק צופוס אין שטאָט אַריין.

דעם צוועלפטן מאַי איז ער געקומען צוריק אַהיים. גלייך איז ער אַריין אין „איספאלקאם" און האָט געוויזן אַ מאַנדאַט פון קלימענקאָן, אַז ער, בריסקא, איז באַשטימט אַלס קאָמענדאַנט איבער דובאָוו. דערביי האָט ער אָנגעהייבן רעדן ווענג יידן און קאָמוניסטן, זיי, די יידן, חאָבן געוואָלט פאַרכאַפן די מאַכט אין אוקראינע. אַז מען האָט געדאַרפט אַ לערער אין אַ פאָלקס־שול, האָט מען אים דאָס ערשטע געפרעגט, צי ער קען יידיש. און שוין האָט ער פאַרדינט, אַז אַלע מיטגלידער פון „איספאלקאָם", יידן און קריסטן, זאָלן זיך צונויפקומען. דערנאָך האָט ער די יזישע פינף מיטגלידער געהייסן אַוועקגיין און די קריסטן זאָלן בלייבן אויף די ערטער, וויל ער האָט אַ פאַרדענונג די יידן צו דערווייטערן פון דער מאַכט. אין דער מינוט האָט אים דער געוועזענער באַלטישער מאַטראָס קאַפּניק געפרעגט, מיט וואָס איז מען זיכער, אַז דאָס איז אמת. דערויף האָט בריסקא געענטפערט, מען זאָל שיקן עמעצן זען, וואָס עס טוט זיך אין שטאָט, און דער „איספאלקאם" האָט אַזוי געטון. מען האָט גלייך געשיקט צוויי זיכערע מענטשן מיט אַ פור קיין אומאַן, וועלכע זענען פאַרנאַכט געקומען צוריק און האָבן געבראַכט געווער פון די אוקראינער פויערשער „וולאַדע".

די קריסטלעכע מיטגלידער פונם דובאָוער „איספאלקאם" האָבן גלייך אָנגערקענט די נייע מאַכט און האָבן זיך פאַרייניקט מיט בריסקען. אַחוץ דעם רויטן אַנטאָפּענעם מאַטראָס זאַראָטשינסקי, זענען עס דורכאויס געווען אייגענע מענטשן. דער באַלעבאָס פון דער דובאָוער מיל גראַבאָווצקי איז געווען פעטליורעס אַ תּלמיד און איז געשטאַנען אויפן פּאָסטן ביי דער אוקראינער נאַציאָנאַלער באַוועגונג צוגלייך מיטן מאַטראָס מאָניוניע. וואַסילי סמעלניצקי, דער חזירים־העגלער, איז אפילו געווען אַ „פריידענקער", וויל ער האָט יאָרנלאַנג געוואַנדערט איבער פינלאַנד און פעטראָגראַדער געגנט, פון וואַנען ער איז געקומען שטאָטיש־געקליידט און האָט געבראַכט אַ סך

געלט מיט אַן אויסגעאידלטער שטאָטישער דאַמע פאַר אַ ווייב. אויך האָט מען אויף אים געזאָגט, אַז ער האָט ביי זיך דאָס בילד פון לע-נין מיט טראָצקין, און איינמאָל האָט ער זיך אַרויסגערעדט פאַר עמעצן, אַז זיי זענען גרויסע מענטשן. דאָך האָט ער אָנגערקענט די יידישע געפאַר פֿאַרן אוקראינער פויערטום און האָט אויפן יריד, שטייענדיק ביי די חזירים, תמיד געריידט מיטן עולם קלוגע דבורים וועגן יידן און יידישקייט.

און קאפּניק, וועלכער האָט שטאָלצירט מיטן אַלטן אָפּגעטראָ-גענעם מאַטראָסן־היטל פון פּלאַם־רויטן באַלטישן פלאָט, איז בכלל געווען אַ גרינגער פאַרשוין. אים איז געווען אַלץ איינס. ער האָט געקענט אָנגערקענען יעדע מאַכט באַזונדער, אַבי ער זאָל נאָר האָבן וואָס צו רויכערן און אַ גוטן טרונק בראָנפן יעדן טאָג. אַזאַ לופט־קער בירגער איז אויך געווען דער געווען דער געווענזענער פרידנס־ריכטער סאָ־קאָלאָוו. אים, דעם באַיאָרגטן לעבע־מאַן און גרויסן דאַמען־שעצער, איז אויך געווען אַלץ איינס, וועלכע פרינציפן די מאַכט זאָל דורכ־פירן אין לאַנד. ער האָט איצט, צו די עלטערע יאָרן, אַזוי ליב גע־האָט דאָס לעבן און פרויען, ווי אין דער יוגנט. די אידעריקע צוויי־דריי מיטגלידער פון „איספּאָלקאָם" זענען געווען פשוטע דאָרפס־מענטשן און האָבן געטון אַצדינג, וואָס מען האָט זיי באַפוילן. די פופצן מיליציאָנערן פון דובאָווע האָבן זיך אויך גלייך צוגעפאַסט צו דער נייער אָרדענונג.

מאָנטיק אין אָוונט, דעם צוועלפטן מאַי, איז בסוד־סודות ביי דער אַקושערין שנורוק געווען אַ זיצונג. צווישן דער אינטעליגענץ איז פּינקטלעך צעטיילט געווארן די אַרבעט. אַלע זענען געווען באַגייס־טערט און פאַטריאָטיש געשטימט. מען האָט זיך אונטערגענומען דורכ־צופירן די „הייליקע" זאַך ביזן סוף.

נאָך דער דאָזיקער זיצונג האָט ברישקאָ צעטיילט געווער דער שטעלדיקער מיליציע און דינסטיק, דעם דרייצעטן מאי, איז ער אַ גאַנצן טאָג אַרומגעפאָרן רייטנדיק אין די אַרומיקע דערפער. די יידן פונם שטעטל האָבן אין פחד אים נאָכגעקוקט און געוואָלט וויסן וואָס דאָ טוט זיך. איז צוגעפאלן צו אים מיט תחנונים משה שטעלמאַכער און נאָך אַ צוויי יידישע יונגעלייט, וואָס זענען געווען מיט אים באַ־פרייַנדט אויף „דו", ער זאָל זיי זאָגן פריוואַט דעם אמת, אויב עס דראָט נישט קיין ספּנה דער יידישער באַפעלקערונג פונם שטעטל.

אויף דערויף האָט זיי מאַרקעלאָ געענטפערט קורץ:

— עפּעס מוז דאָ געשען, נאָר פּאַר קרבנות בין איך ערוב...

דערדאָזיקער ענטפער האָט שרעקלעך צעטומלט דאָס שטעטל און גדליה קאָרעצקי האָט זיך געזומען צו די אַלטע יידישע מיטלען. ער האָט געפונען אַ גוטע מינוט זיך דורכצורעדן מיט ברישקאָן, ווי מיט אַן אינטעליגענטן היימישן מענטשן. צו זיך אין שטוב האָט ער אים אייגנעאַדן דינסטיק פּאַרנאַכט, אויסצוטרינקען אַ גלאָז קאַוועע. דער־ביי האָט ער אים איידל און פּיין געזאָגט דעם אמת, אַז ער, גדליה קאָרעצקי, אַלס נאַציאָנאַל־געטרייער ייד, וועלכער בלוטיקט פּאַרן גורל פון זיין פּאָלק, איז צעפרידן, וואָס די קאָמוניסטן גייען אַוועק פון דער מאַכט, ווייל די קאָמונע רואינירט די יידישע באַפעלקערונג, וואָס לעבט פון האַנדל און ער האָפּט, אַז דאָס אוקראינער פּויער־טום וועט זיך באַציען מיט מער גערעכטיקייט צו די יידישע בירגער פון לאַנד. נאָר איצט, אינם שווערן מאָמענט, וועלן עס בייט זיך די מאַכט, קאָנען זיך אומעטום געפינען שלעכטע עלעמענטן, וואָס ווילן מאַכן סמוטעס. דעריבער בעט ער אים אַין דעם נאָמען פון די דובאָ־וועלקער יידן, ער זאָל היטן דאָס שטעטל און דערויף גיט מען אים צו־שטייער הונדערט טויזנט ניקאָלאַיעוער רובל. אויף אויסצוהאַלטן אַ וואַך דאַרף דאָך קאָסטן געלט.

בריסקא האָט אים אויסגעהערט אינטעליגענטיש ביזן סוף, נאָר ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען דאָס געלט און געענטפערט האָט ער ווידעראַמאָל זייער קורץ און נישט דייטלעך:

— אַז איך וועל עס וועלט זיין, דעמאָלט וועט איר מיר געבן געלט.

נאָך דעמדאָזיקן צווייטן ענטפער איז די מהומה אין שטעטל נאָך גרעסער געוואָרן. דער עולט האָט מורא געהאַט אינדערהיים צו נעלטיקן. אין אימה און אין פּחד זענען קליין און גרויס אַנטלאָפן אין די הינטערגעסלעך זוכן שוץ אין די קליינע אייגנעהויקערטע שטיבלעך פון בעלי־מלאכות און אַרעמעלייט בכלל.

געווען איז עס דינסטיק, פסח שני, תרע"ט.

ווי די נאַכט איז צוגעפאַלן, האָט מען געגעבן אין שטעטל עטלעכע זאַלפן פון אַ פולעמיאָט, אַלס באַשטימטע סיגנאַלן צו באַפאַלן די יידן, און די פויערים פון דובאָווע אין די ארומיקע דערפער האָבן זיך מיט העק און וויידלעס אַריינגעריסן אין שטעטל אַריין.

דורכאויס זענען עס געווען היימישע גוים. אַלע האָבן זיי גע-טראָגן די פעלצן אויף דער לינקער זייט און די דאַשיקעס פון די היטלען פאַרדרייט אַ הינטער. די איבערגעקערטע פעלצן און פאַר-דרייטע דאַשקעס זענען עס געווען די סימבאָלן פון דער איבערגע-קערטער אָרדענונג אין לאַנד. אַ סך האָבן זיך אויסגעפאַרבט די פני-מער מען זאָל זיי נישט דערקענען. נאָר די דובאָווער יידן האָבן אַלע-מען דערקענט. פונם פעלדשער מיטן געווענעם ברויו-טרעגער קאָר-טשינסקי בין דעם מינדסטן פויער-ייִנגל, וואָס איז זיי נאָכגעלאָפן, ווי אַ צערייצט הינטל, זענען זיי אַלע געווען אויפן אויג. געטויט האָבן זיי אַלע קרבנות מיט קאַלט געווער און געשאָסן האָט מען נאָר אין די פוסטע גאַסן פון פרילעכקייט וועגן. די נאַכט זענען אומגעקומען דרייצן מענטשן מיט אַלערליי מיתות-משונות. איבערהויפט האָבן גע-ליטן די יידישע פאַמיליעס, מיט וועלכע די היימישע פויערים האָבן געהאַט וועלכע ס׳איז סכסוכים. אַזוי האָט אויך געליטן די פאַמיליע פונם קצב דוד פורמאַן.

ער האָט אויך געווינט אין אַ הינטער-גאַס. דעריבער זענען אַלע קרובים און גוטע פריינט געקומען צו אים זיך באַהאַלטן. אויך זענען אַלע געווען זיכער, אַז מען וועט דוד דעם קצב קיין שלעכטס נישט טון, ווייל ער איז געווען זייער היימיש מיט די גוים. זיי האָבן אים געטרויט אָן געלט זייערע רינדער פון איין יריד צום אַנדערן און ער פלעגט זיי צושטעלן פלייש צו באַצאָלן, ווען עס וועט זיין דער מזומנער גראָשן. דערצו האָט זיין וויב געשמט מיט איר אָפענער האַנט צו העלפן אין אַ נויט. געווען איז עס די געווי-סע זלאַטע די קצבטע, וועלכע האָט געקאָכט אַלע אויף דער נאַכט אַ פליישקע זוף פאַר די בכבודע אָרעמעלייט פונם שטעטל. שטיי-ענדיק לעבן דעם פלייש, האָט די דאָזיקע יידענע אויך געווונט פון

אָרעמע גויעס, וואָס זייערע מאַנען זענען צוריק פון דער מלחמה נישט געקומען אַהיים און פון קאַליקעס בעטלער און בעטלערקעס, וועלכע פלעגן זיצן לעבן קלויסטער מיט אויסגעשטרעקטע הענט נאָך אַ גראָשן אַ נדבה. זי האָט יעדן דערהאַלטן דעם חיות מיט אַ שטיקל דרויב. אויף די יריד־ים אין דובאָוע האָבן זיך לעבן איר רעדלעך געקליבן פון אַלערלייי גויעס, וועלכע האָבן ביי איר טובות געבעטן און דערביי האָט מען געריידט פון איר, אַז גאָט האָט איר געגעבן אַ גוטע קריסטלעכע נשמה.

און דווקא מיט דער זלאַטען האָט אין דער נאַכט פון פסח שני דאָס גרעסטע אומגליק געטראָפן.

די סיבה איז געווען אַ צופעליקע. ביי איר אין שטוב האָט מען געזוכט אַן אַנדער יידן, אויך אַ קצב, מיט וועלכן אַ דובאָווער פויער האָט געהאַט אַ סכסוך איבער אַ שטיקל פלאַץ, וויל זיי זענען געווען שכנים. האָט יענער אָנגעבעטן גוטע ברידער, מען זאָל אין דער נאַכט, ווען מען מעג יידן הרגענען, אָפרעכענען זיך מיט זיין יידישן שכן.

דער דאָזיקער משה קצב, וואָס זיי האָבן געזוכט, האָט זיך גראַדע ביי פורמאַנען נישט באַהאַלטן, נאָר ס׳איז שוין געווען ווייט נאָך האַלבע נאַכט, די בלוטן פון די אָנפאַלער זענען שוין געווען שטאַרק צעקאָכט און די ביקסן, העק און די ווידלעס זענען געווען גרייט אין די הענט, האָבן זיי זיך אַריינגעריסן מיטן געווענעם ברייוו־טרעגער קארטשינסקי צו דוד פורמאַן אין שטוב אַריין, וועלכע איז געווען פול מיט איבערגעשראָקענע יידן, ווייבער און קינדער. גלייך האָבן זיי פאַרלאָשן די לאָמפּ, מען זאָל זיי נישט דערקענען און אַנטקעגן דער לבנה־שיין פון די ליכטיקע פענסטער האָבן זיי צווישן געשריי און יאָמער געגומען האַקן אויף רעכטס און אויף לינקס. אייניקע האָבן זיך געווארפן רויבן די שיפלאָדן פון קאַמאָד און אַלמער. אַזוי האָבן זיי אין עטלעכע מינוטן געהרגעט זלאַטעס שוועסטער מיטן מאַן, וואָס זייערע זיבן קינדער האָבן באַווײַזן אַרויס־צורייסן זיך פון שטוב און אַנטלויפן בייגאַכט אין די פויערשע גערטנער. צוויי קינדער פון אַכט און צען יאָר פונם ברודער אהרן־זכריה קאָזאָדאָי און צוויי שכנות, אַ יונג ווייב מיט אַן עלטערער מאַמען. דערביי האָט זלאַטע אַליין אויך שלעכט אָפגעשניטן. צווישן די אויפגעהייבענע העק און ווידלעס האָט זי זיך געווארפן צו די

הײמישע באַנדיטן מיט תּחנונים, אָנרופנדיק זיי בײַ די נעמען. די הענט האָט זי זיי געקושט און געבעטן רחמים, מען זאָל אויפהערן הרגענען. אַזוי אַרום האָט מען איר צעהאַקט דעם קאָפּ און איבער־געהאַקט אַ האַנט און אויסגעשטאָכן אַן אויג איר פיר-יעריק מיידע־לע, וועלכע זי האָט אויף די הענט געהאַלטן.

לסוף האָט מען זיך דאָך אויף איר דערבאַרעמט. ווען זי איז אומגעפאַלן, אַ געחלשטע, אינאיינעם מיט איר קינד, האָט אײנער פון די גזלנים אויסגעשריגן:

— בריידער, ס׳איז דאָך זלאַטע! זעט וואָס איר טוט מיט דער בידנער זלאַטען!...

אויף דעם געשריי האָבן זיך אַראָפגעלאָזן די הענט מיט די העק און ס׳איז געווארן טויט־שטיל. אַזוי איז געווען עטלעכע רגעס. מיטאַמאָל האָט אײנער אַרויסגערעדט אין שרעק:

— איז דאָ נישטאָ מאָשקע?... וווּ איז ער דען?...

פון אַווינקל האָט אַרויסגעוויינט דער בלײַענער קול פון דוד פורמאַן:

— רופט אַ דאָקטאָר..

— בידנע זלאַטע! — האָט עמעצערווידער באַדויערט פון דער באַנדיטן-חברה מיט די איבערגעקערטע פעלצן און איבערגעדרייטע דאַשיקעס. נאָר אין דער רגע האָט מען אויסגעשאָסן אינם ליכטיקן פענסטער אַריין, און אונטער די קלאַנגען פון די אויסגעהאַקטע שויבן וענען זיי אַלע פון שטוב אַנטלאָפן.

יב.

מיטוואָך, אינדערפרי, דעם פערצעטן מאַי, האָט זיך קיין אײן דובאָוער ייד נישט אַרויסגעוויזן אין גאַס. די הרוגים זענען געלעגן אין די הייזער און די לעבעדיקע זענען געזעסן דערבײַ פאַרשטיינערטע פון שרעק. נאָך האַלבן טאָג האָבן זיך אײניקע געמאַכט מוט און מען איז אַרויס אַ קוק טון, וואָס אַרום טוט זיך. דאָ אָון דאָרט האָט מען

ערגעץ לעבן אַ פלויט געפונען אַ הרוג. די גאַס איז פאַרהילכט געוואָרן מיט אַ ווייבערשער קלאָגעריי און אַרום איזווידער געוואָרן שטיל. פאַרביי די הייזער האָבן זיך געווינן מענטשן מיט וועקסענע פנימער, טראָגנדיק די פאַרוווּנדעטע אין שפּיטאָל. אויף אַ בעטל האָט מען אויך געטראָגן די שוואַנגערע זלאַטע פורמאַן, אַ צעהאַקטע. זי האָט נאָך אַלץ געהאַלטן אין איין חלשן. דאָס צעשעדיקטע יינגל איז האָט אַ גויעשער שכן אין פרימאָרגן אָפגעפירט אין שפּיטאָל. פאַרווייניגט גויעס האָבן איר אויך געבראַכט אַהין דאָס מיידעלע מיטן אויסגעהאַקטן אויג.

פאַרנאַכט זענען פון קאָרזשאָווער זייט אַריין קיין דובאָווע מיט האַרמאָניקעס און געזאַנג אַ פערציק פויערים, באַוואָפנטע מיט ביקסן און שווערדן. זיי האָבן זיך אָפגעשטעלט אין מאַרק, אָנצושאַרפן די שאַשקעס און ס'האָט זיך דערהערט אַ הייזעריקער אָפגעשפּיצטער קלאַנג פונם פאַרשאַרפטן אייזן-געווער. די יידן פונם שטעטל האָבן זיך גלייך געלאָזט אַנטלויפן אין פעלד און אין די אַרומיקע פויערשע געהנטער און די אָנגעקומענע פויערים מיט אַ שיסעריי—נאָך זיי.

די דאָזיקע אַנטלאָפענע זענען מיינסטנטייל אומגעקומען אין די פעלדער. דאָס מאָל איז דאָס אכזריות פון די אָנפאַלער געווען נאָך גרויזאַמער. זיי האָבן געשניטן צינגער, נעז און אויערן, פשוט געהאַקט איברים פון לעבעדיקע מענטשן. איבערהויפט האָבן געווילדעוועט די צוויי פויערים קיריללאָ טשערניוק און מאַרטין זבאָרזשעווסקי.

ביידע זענען זיי געווען דובאָווער תושבים, געהאַט ערד, הייזער, באַלעבאַטישקייט, פרויען און קינדער. קיריללאָס טעכטער האָט מען גערן אַפס דינסטן געמאַכט אין יידישע הייזער, נאָר ביידע זענען זיי געווען די אויסוווּרפן פונם פויערשן ישוב אין דובאָווע. מאַרטין איז געווען פאַרמשפט אויף קאַטאָרגע פאַר גניבות און רציחות. געקומען איז ער אַהיים אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע. קיריללאָ איז אויך פיל מאָל געזעסן אַרעסטירט פאַר גנבות. נאָר אין דעם היסטאָרישן מאָמענט זענען זיי ביידע געווען אויפן פלאַץ און זענען געוואָרן העלדן אין דער אוקראַינער נאַציאָנאַל-באַוועגונג.

דאָנערשטיק, בייטאָג, האָט מען אין דובאָווע אויפגעקלעפט אין גאַס אַ באַפעל פון קלימענקאָ, מען זאָל נישט רויבן און נישט הרגענען קיין פרידלעכע איינוווינער; דערמיט דערנירעריקט מען די אוקראַינער „וולאַדע".

בּרישקאָ האָט גלייך צעשטעלט די מיליציע בּיי דער בּריק מען זאָל נישט לאָזן אַרײַנפאָרן די פּויערים צום יריד, וועלכער פלעגט זיין אַלע דאָנערשטיק אין דובּאָווע. די באַנדיטן האָבן זיך אַלע גע־לאָזט לויפן אַהיים צוריק אין די אַרומיקע דערפער, נאָר קירילאָ מיט מאַרטינען האָבן נאָך די העק נישט געוואָלט אַוועקלייגן.

ער, קירילאָ האָט זיך אין די דאָזיקע טעג געפילט, ווי אַ פיש אין וואַסער. דאַנערשטיק, אינדערפרי, האָט ער געשיקט צו משה שטעלמאַכער אַ ייִנגל מיט אַ קוויטעלע, מען זאָל אים שאַפן צען טויזנט רובל. דערויף האָט אים יענער געענטפערט, ער זאָל וואַרטן ביז פאַרנאַכט. בּיי גדליה קאָרעצקי אין הויז האָט מען גלייך געמאַכט אַן אסיפה און ס׳איז געבליבן, מען זאָל זיך זען מיט בּריש־קאָן און בּעטן אים, ער זאָל אַנטוואָפענען קירילאָן. די צען טויזנט רובל האָט מען דערווייל געשאַפן, נאָר געגעבן האָט מען זיי מאָר־גל האָט ער זאָל עס צעטיילן דער יונגער חברה זיינער. בּרישקאָ האָט קעלאָן, ער זאָל עס צעטיילן דער יונגער חברה זיינער. בּרישקאָ האָט צוגעזאָגט היטן דאָס שטעטל און באַנדיטן וועט ער שיסן אויפן אָרט...

נאָר קירילאָ האָט דערווייל געטון זיין אַרבעט. נאָכדעם ווי משה שטעלמאַכער האָט אים קיין גאָלט נישט געגעבן, האָט ער געהר־גט אין אַ גאָרטן בּיי זיינעם אַ שכן דאָס מיידל סאָניע שאָשקין. זי איז געווען אַ יתומה און האָט געהאַלטן אַ קלייטל אין דער גויעשער גאָס אינאיינעם מיט דער אַלטער מוטער אירער. אויסבאַהאַלטן האָט זי זיך אין די פויערשע געדטנער, וווּ ס׳האָט זי אָנגעטראָפן קירילאָ און איר אַרײַנגעשאָסן אַ קויל אין קאָפּ. זי איז, אַ פאַרוווּנדעטע, אַנט־לאָפן אין טייך, נאָר ער האָט זי אַרויסגעשלעפט צוריק אין גאָרטן אַריין און האָט געהאַקט פון איר אייניציקע גלידער, זאָגנדיק דערבּיי יעדעס מאָל: אָט איז דער צוקער, אָט איז דער זאַלץ, אָט זענען די שוועבּעלעך"!..

צו דער צייט איז שוין לעבן וואַאסט געווען אויפגעקלעפט דער באַפּל פון קלימענקאָן. יידן זענען אַרויס אין גאַס צונויפנעמען די הרוגים, וועלכע האָבן זיך געוואַלגערט אין די פעלדער און גער־טנער. אַזוי אַרום האָט מען געפונען סאָניעס צעווארפענע בּיינער, אויף וועלכע ס׳האָבן שוין געלויערט די הינט פון שכנותדיקע הויפן. מען האָט יי אויפגעקליבן אין אַ זאַק און אַוועקגעלייגט אויף דער עגלה צו זפירן אויפן בּית־עולם, וווּ ס׳איז שוין געלעגן דער

צווייטער זאַק מיט ביינער פונם תּבואה-מעקלער ישׂראל-לייב גוטעס, וועלכן מען האָט געטויט אין פעלד, און אַ יידענע פון אַ דאָרף האָט זיינע אָפּגעהאַקטע איבערים צונויפגעקליבן, איינשטעלנדיק זיך דאָס לעבן.

קיין גוים האָט מען אין גאַס נישט געזען. דערזעענדיק אויף די פורן די צעשעדיקטע יידישע הרוגים, האָבן זיך אַלע גויעס אַראָפּ־געגומען פונם מאַרק און די פויערשע קינדער זענען זיך אין אימה צעלאָפן פון גאַס. אין דער טויט-שטילקייט האָבן נאָך אָפּגעהילכט די פאַרשטיקטע וויבערשע יללות. מיטאַמאָל איז געוואָרן אַ שרעקלעכע מהומה: יידן האָבן אַוועקגעוואָרפן די מתים און האָבן זיך געלאָזט לויפן וווהין די אויגן טראָגן. קירילאָ איז דורכגעלאָפן די גאַס מיט דער פאַרבלוטיקטער האַק און איז אַזוי אַריינגעלאָפן צו גדליה קאָ־רעצקי אין שטוב אַריין. ער האָט ביי אים געפאָדערט צען טויזנט רובל און האָט אים געדראָט מיט דער האַק. נאָר צו דער צייט איז צו קאָרעצקין אין הויז אָנגעקומען ברישקא אַליין און האָט באַפוילן קירילאָן אָפּגעבן אים די האַק. נאָר יענער האָט פון אים חוזק גע־מאַכט, וואָס ער ווייסט נישט, אַז מען דאַרף איצט קוילן יידן און האָט געשריגן מיט כּעס:

— דאָס האָבן דיך די זשידעס אונטערגעקויפט, האָסטו אַרויסגע־געבן אַ באַפעל, מען זאָל נישט הרגענען!

דערהערנדיק די לעצטע וועדטער, האָט זיך ברישקא געכאַפט פאַר דער ביקס און מיט צוויי קוילן האָט ער אים דערשאָסן אויפן אָרט.

דערנאָך האָט ער באַפוילן דער מיליציע, מען זאָל קירילאָס טויטן קערפער אַוועקלייגן אין מאַרק, מענטשן זאָלן אים אָנקוקן און פיר חברה-לייט פונם דאָרף האָט ער אַוועקגעשיקט, מען זאָל מאַכן אַ סוף אויך מיט מאַרטינען. די פיר פויערים־יונגען האָבן אים געכאַפט אין אַ וועלד, נישט וויט פון דובאָוע. דאָרטן האָבן זיי אים אויפן אָרט דערשאָסן און זיין טויטן גוף האָט מען אויך געבראַכט אויפן מיטן מאַרק, קליין און גרויס זאָלן זען, וואָס די אוקראינער „ווליאַדע" טוט מיט באַנדיטן.

יג.

געווען איז עס דאָנערשטיק, דעם פופצעטן מאי. אין אומאַן האָט שוין געהאַט קלימענקא אַרויסגעלאָזט דער צווייטן אויפרוף: מ׳זאָל אויפהערן דאָס בלוט־פאַרגיסונג, ווייל די זשידאָווסקע מאַכט האָט מען שוין אומגעוואָרפן און צווישן זיי איז אויך פאַראַן אַ סך אומשולדיקע.

געווען איז עס אויפן פינפטן טאָג פון דער אומאַנער הריגה. קוקנדיק אויף די בערג יידישע הרוגים, וועלכע האָבן זיך געווואַלגערט אין די גאַסן, האָבן זיך די העלדישע אָנפירער פון דער אוקראינער נאַציאָנאַל־באַוועגונג דערשראָקן פאַר זייער ערפאָלג. דערשראָקן האָט זיך אויך דער פאַרפירטער און אויפגערייצטער המון פון די קריסטלעכע אומאַנער פאַרשטעט. די נעכטיקע צעווילדעוועטע באַנדיטן פאַרטויבטע פון די קלויסטער־גלאָקן פינף טעג נאָכאַנאַנד און פאַרשיכורטע מיט יידיש בלוט און רויב, האָבן אַבערגלויביש געקוקט אויף די געטויטע און געפיניקטע דורך זייערע אייגענע הענט. אַליין האָבן זיי זיך געוואָרפן צום יידישן בית־עולם, זוכן אַן אָרט, וווהין מען זאָל וואָס גיכער צונעמען די הרוגים פון די אויגן. און אויפן פינפטן טאָג, וען יידן זענען אַרויס פון די קעלערס און האָבן גענומען לויפן אויפן בית־עולם, באַזונדערע קברים צו גראָבן פאַר זייערע נאָענטע און ליבסטע, וואָס די גוים האָבן אין פחד צונויפגעוואָרפן אין צוויי גריבער — האָט זיי אַן אויפגערעגטע מחנה היימיש־גוישע אייניווינער פאַרשטעלט דעם וועג און באַפוילן נישט אָנצורירן די טויטע, ווייל זיי קאָנען נאָך נקמה נעמען...

נאָר אין דעמזעלבן טאָג זענען געקומען אין שטאָט פיל באַוואָפנטע פויערים פון די דערפער, וועלכע מען האָט געשיקט זיך אָפרעכענען מיט די יידן, ווייל זיי סמען די ברונימער מיט די געבענטשטע גן־עדן־וואַסערן, פון אומאַן, כדי צו טויטן אַלע קריסטן. דער דאָזיקער בלבול וועגן סמען דאָס וואַסער האָט זיך אויך פאַרשפרייט צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג פון שטאָט, און קליי־מענקא האָט געמוזט אַרויסטרעטן אַ צוויי־טע מאָל קעגן בלוטפאַרגיסונג. נאָר דאָסמאָל האָבן אים די באַוואָפנטע פויערים זייגע געוואָרפן אַ באַשולדיקונג, אַז ער איז אונטערגעקויפט פון יידן, ווי דער דובאַ־ווער באַנדיט קירילאָ האָט עס פאָרגעוואָרפן ברישקאָן.

דאַן איז אַרויסגעטראָטן נאָמאַק, אַ צווייטער אָנפירער פון דער אוקראינער נאַציאָנאַל-באַוועגונג. ער האָט דערקלערט דייטלעך, אַז די בלוט-פאַרגיסונג ברענגט אַ גרויסן שאָדן דער באַפרייטער אוקראינע, וויל די פאָלקס-„וולאַדע" ווערט פאַרשעמט ביי די אירע פעי שע פעלקער. דערביי האָט זיך אויך געהערט אַ קריסטלעכע שטים פון רחמים. די רעליגיע-לערער פון די אומאַנער שולן האָבן געראַטן ליב צו האָבן אַלעמען, ווי קריסטוס אַליין האָט באַפוילן...

געווען איז עס דעם פופצעטן מאי אָן אין דריי טעג אַרום האָט די אוקראינער אינטעליגענץ געפונען פאַר נייטיק אַ דריטן מאָל אויפצוקלערן דעם עולם, אַז מען מיינט נישט קיין הריגות, נאָר אַר־גאַניזירן די אוקראינער פאָלקס-מאַכט. די באַשלוסן, וואָס מען האָט דאַן אָנגענומען אויפן צווייטן פויערים־צוזאַמענפאָר אין אומאַן, זענען געווען פאַר די „ראַטן", נאָר קיגן דער קאַצאַפּסקער און זשידאָוו־סקער הערשאַפט מיט די קאָמיסאַרן, וואָס האָבן געקרייצט קריסטוסן.

דערביי האָט מען גערַאטן דער אומאַנער קהילה צו שיקן אַ דע־לעגאַציע, וועלכע זאָל באַגריסן דעם צוזאַמענפאָר און אין דעמזעלבן טאָג, האָט דער אויפשטאַנד־קאָמיטעט אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף וועגן פרידן מיט אַלע איינוווינער פון דער אוקראינער ערד, דערקלערנדיק אַז יידן לויטן אויך פון דער קאָמונע. און בכלל טרעט מען נישט אַרויס קיגן פעלקער, נאָר קיגן די, וואָס נעמען אַקטיוו און גיבן גאָרנישט.

דער צוזאַמענפאָר האָט נאָך געהאַלטן פאַר אַ חוב רייניצווואַשן דאָס אוקראינער פויערטום פון דער אומאַנער הריגה, אַדויפוואַרפנדיק די גאַנצע שולד אויף די שטאָטישע קריסטלעכע איינווינער, וועלכע מען האָט דעריבער צו די אסיפות נישט אַריינגעלאָזן אין זאַל. אויך האָט מען עס פאַרגעוואָרפן די שטאָטישע אינטעליגענטן מיט זייער שלעכטער אַגיטאַציע קיגן אומשולדיקע מענטשן.

נאָר די דאָזיקע אידעלע היפּס-מיטלען זענען געקומען צו שפּעט. דער קריסטלעך־שטאָטישער מיטלשטאַנד און דאָס פויערטום זענען שוין געווען פאַרסמט מיטן גיפט פון באַנדיטיזם קיגן דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז געווָארן הפקר. אין אומאַן זענען אינמיטן העלן טאָג אַרויסגעגאַנגען גויעשע וויבער מיט זעק, שלעפּ־דיק פון די שוצלאָזע יידישע הייזער און קלייטן אַלצדינג, וואָס זיי איז צו די הענט געקומען און די קריסטלעכע קינדער האָבן זיך אין

גאַס געשפּילט מיט די הרוגים. שול־יינגלעך פלעגן זיך אויף זיי לער־נען שיסן אין ציל. אַנדערע האָבן באַזוכט די געהרגעטע, געטרייסלט די קעשענעס און געזוכט זייגערס, פּאָרטציגאַרן און געלט.

אין די דערפער און שטעטלעך האָט זיך צעפלאַקערט דער בית־גערריג אויף אַ ווילדן משוגהדיקן אופן. דאָס שטראָף־מיליטער פון דער ראַטן־מאַכט חאָט מיט פייער און שווערד אויסגעראָטן די מור־דים קעגן דער מאָסקווער רעגירונג און דאָס אוקראינער פויערטום האָט געענטפערט דערויף מיט יידישע הריגות און שחיטות לויט די אַלטע מעטאָדן פון גאָנטע און כמעלניצקי. דער אוקראינער אינטעלי־גענץ איז מער נישט געבליבן, ווי אויפן פאַפּיר רופן צו אָרדענונג און אויפן פאַפּיר היטן די געזעצן פון דער אוקראינער „וולאַדע".

יד

דער אוקראינער אינטעליגענט פון דובאָווע, מאַרקעלאָ ברישקא, האָט אין דידאָזיקע טעג אויך געהיט די געזעצלעכקייט פון דער פרייער אוקראינע. ער האָט אָרגאַניזירט אַ פרייווילקן באַטאַליאָן פון דובאָווער און דאָרפישע פויערים־יונגען און דידאָזיקע האָבן געהיטן דאָס שטעטל פון רויב און רציחה. די נאַכט פון דאָנערשטיק האָבן יידן מורא געהאַט צו נעכטיקן אין די הייזער און מען איז געשטאַנען אויף דער וואַך מיט די קלומקעס אויבן אויף, יעדע רגע גרייט צו אַנטלויפן. נאָר ס׳איז געווען שטיל.

פרייטיק האָט מען זיך וויידער געזומען פירן די הרוגים פון די פעלדער און פויערשע גערטנער. אויפן בית־עולם האָבן ווייבער געיאָמערט, פאַרהילכנדיק די לופט מיט זייערע ילולות און פאַרנאַכט איז אין שטעטל געווארן אַ שרעקלעכע מהומה. מען האָט זיך דער־ווויסט, אַז מאַרקעלאָ האָט אַוועקגענומען צו דער שמד שקאָדניקס אייר־ניקל, פייגע־וויטעלען.

געווען איז עס פשוט אַ באשטימטע זאַך און ברישקאָ האָט אין די גרויסע טעג פון דער אוקראַינער באַפרייונג זיינע הערצלעכע אינטערעסן אויך געהאַט אין זינען.

דינסטיק אין אָוונט, וועָן די הריגה האָט זיך אָנגעהייבן, זענען אַ סך מענטשן אַנטלאָפן זיך באַהאַלטן ביי שקאָדניקן אין שטוב. שמואל־יצחק האָט צוגענומען יעדן אייניצקן, וואָס איז צו אים גע־קומען, נאָר ער האָט זיך דערביי געפילט נישט גוט און איז געווען זייער אויפגערעגט.

— איך פאַרבליב אין דער הויך, — האָט ער אַלעמען געענט־פערט, — ביי זיך אין שטוב, ווי אַזוי גאָט וועט געבן.

שקאָדניקס שטוב האָט מען, נאַטירלעך, אויסגעמיידט און די, וואָס האָבן זיך דאָרטן די נאַכט באַהאַלטן, זענען לעבן געבליבן. נאָר די צווייטע נאַכט איז שוין שמואל־יצחקס שטוב נישט געווען אַזוי זיכער, ווייל די אייניקלעך זיינע, פייגע־וויטעלע מיט עטעלען, האָבן געזאָגט, אַז זיי קאָנען נישט באַהאַלטן ביי זיך אַזוי פיל מענטשן. זיי האָבן פאַר זיך אַליין אויך מורא און שקאָדניק האָט גראַטן יעדן אייניצקן צו זיצן ביי זיך אין שטוב און וואַרטן, ווי אַזוי גאָט וועט געבן.

שפּעט ביינאַכט האָבן ווירקלעך ביידע מיידלעך געזאָגט דעם זיידן מיט דער באָבען, אַז זיי האָבן מורא אינדערהיים צו נעכ־טיקן. מאַרקעלאָ האָט נאָך זיי געשיקט אַ סאָלדאַט, זיי זאָלן גיין נעכטיקן אויפן דאָרף צו זיין טאַטן. אויך האָט ער אָנגעזאָגט, אַז זיי, דער זיידע מיט דער באָבען, זאָלן אויך גיין אַהין. די שטוב וועט דאָ זיין גאַנץ, קיינער וועט עס נישט אָנרירן.

שמואל־יצחק האָט פעסט געענטפערט, אַז ער בליבט אינדער־היים און זי, חיה שקאָדניק, האָט אויך אייניגעשטימט די שטוב נישט צו פאַרלאָזן, נאָר פייגע־וויטעלע מיט עטעלען האָבן זיך אָנ־געטון אַוועקצוגיין. אין הויף האָט אויף זיי געווארט אַ באַוואָפנטער זעלנער. זיי האָבן זיך צעקושט מיטן זיידן און דער באָבען און זענען אַוועק.

נאָר פייגע־וויטעלע האָט זיך שוין צום זיידן אין שטוב מער נישט אומגעקערט. אין פרימאָרגן איז עטעלע געקומען אַהיים אין דער באַגלייטונג פונם זעלבן באַוואָפנטן סאָלדאַט און זי האָט איבערגע־געבן דעם זיידן מיט דער באָבען, אַז פאַניע איז געבליבן דאָרטן. זי איז אַ כלה געווארן פאַר מאַרקעלאָן. הייַנט פאָרן זיי ביידע אַוועק קיין קארזשאווע צום גלח און דאָרטן וועלן זיי חתונה האָבן.

שמואל־יצחק דער גדלן האָט עס אויסגעהערט רויק און

שווייגנדיק-פאַרביסן, ווי פאַר אים ויאָלט זיינער אַ שונא פונם שטעטלדיקן קהל געשטאַנען. זיין גרויסער שטערן איז געווען גלאַט און קלאָר, ווי תמיד. ער האָט זיך אויסגעלעגט די באָרד און איז אַוועק צו זיך אין קאַבינעט, נאָר דאָרטן האָט ער זיך פאַרשפאַרט אויף אַ גאַנצן מעת לעת און האָט קיינעם צו זיך נישט אַרייננלאָזן. דערפאַר האָט זי, חיה שקאָדניק, געגעבן אַ בראָך מיט די הענט און האָט אָנגעהייבן אַזוי הויך-וויבערויש צו ווייטן אינאיינעם מיט פייגע ווישלעס מאַמען, וועלכע איז גראַדע אָנגעקומען אויפן אומגליק, אַז עטלעלע איז אין שרעק אַנטלאָפן פון שטוב צו אירע קריסטלעכע גוטע פריינט, דעם געווועזענעם פריסטאַוו יאַנאָוויטש מיטן ווייב, און איז עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד אינדערהיים נישט געווען.

דערנאָך, פרייטיק פאַרנאַכט, ווען אין שטעטל איז שוין שטיל געווען און בערישקאָ האָט דערלויבט אַראָפצופירן די הרוגים אויפן בית עולם, איז חיה שקאָדניק אַרויס מיט אַ געוויין און קלאָגעניש אין גאַס אַריין, אַז מאַרקעלאָ האָט ביי איר די נאַכט פון שטוב אַרויסגענבעט פייגע-ווישלען און האָט זי אַוועקגעפירט קיין קאַרזשאוו צום גלח. ביינאַכט איז ער געקומען מיט צוויי סאָלדאַטן, געעפנט אַ פענסטער אין גאָרטן אַריין און אַרויסגעטראָגן זי דורכן פענסטער. עטלעלע האָט אַלץ געהערט, נאָר זי האָט מורא געהאַט זיך אָנצורופן. אויף דער אַנדערער גאַס האָט אין אַזאַ מין נוסח געיאָמערט און געטענהט רייצע די חזנטע, פייגע־ווישלעס מאַמע.

און אויף אַלע מאַמעס פון דובאָוו, וואָס האָבן דערוואַקסענע טעכטער, איז אָנגעפאַלן אַ פחד. ער, מאַרקעלאָ, קומט ביינאַכט מיט סאָלדאַטן און שלעפט יידישע מיידלעך צו דער שמד...

פרייטיק פאַרנאַכט איז עס געווען. די מתים זענען נאָך געלעגן אין די גאַסן און אין די הייזער, דאָס בלוט נאָך נישט אָפגעוואַשן פון אַלע וענט און טירן און דער פרייטיק־צונאַכט האָט זיך אָנגערוקט אַ פינסטערער מיט אַ גוס־רעגן. נאָר אין שטעטל האָט געערעשט, ווי אויף אַ ירידּ. יידן און ווייבער זענען אַרומגעלאָפן, ווי פאַרסמטע זוכן פורן. וויפל ס׳זענען געווען מיידלעך אין דובאָוו, האָט מען זיי פרייטיק פאַר ליכט־בענטשן אין אַ גוס־רעגן אַלע אָפגעשיקט קיין גאָלאָגיעווסק, אונטער דער השגחה פונם דאָרטיקן יידישן זעלבסט־שוץ.

טו.

די פרייוויליקע מיליטער-אָפּטיילונג. וואָס בריקאָ האָט אָרגאַניזירט פון די הימישע פויערים-יונגען, אָפּצוהיטן דאָס שטעטל, האָט זיך געפונען אינם נאָנטן דאָרף קאָרזשאָוע. לויט דער בקשה פון משה שטעלמאַכער, זענען זיי אינאייגעם מיטן אַטאַמאַן און דער דו-באָוער מיליציע געקומען אויפן בית-עולם אָנקוקן די הרוגים, וואָס זענען געטוויט געוואָרן מיט גרויס אכזריות און די זעק מיט ביינער, וועלכע מען האָט צונויפגענומען אין פעלד. געווען איז עס שבת נאָכן דאַוונען. אויפן באַפעל פון רב זענען יידן פון די שולן און האָבן זיך געזומען מקבר זיין די מתים, וויל די היץ איז געווען גרויס און אָפּלייגן אויף מאָרגן איז געווען אַ ספּנה פאַר די לעבעדיקע. צוגעגאַנגען איז עס גאַנץ שטיל. בריקאָ האָט אָנגעזאָגט, מען זאָל בישט ווייגען, וויל די וויבער מיט זייערע געוואַלדן שרעקן די פרידלעכע איינוווינער פון די אַרומיקע דאָרפישע גאַסן.

אַ שטילער שבת איז עס געווען אין דובאָוע. שטיל איז מען פון בית-עולם אַוועק אַהיים און שטיל האָט מען זיך שבעה געזעצט. נאָר מען איז די שבעה נישט אויסגעזעסן, וויל די פרייוויליקע זעלנער פון בריקאָס מיליטער-אָפּטיילונג האָבן אָנגעהייבן דורך די נעכט צו וואַנדערן איבערן שטעטל און באַפאַלן יידישע הייזער. דערנאָך זענען זיי געוואָרן דרייסטער און האָבן גענטן דאָס-זעלבע בייטאָג. אין די הינטער-געסלעך פלעגן זיי שלאָגן יעדן איינציקן יידן, וואָס איז זיי געקומען צו די אויגן. אַזוי זענען אַריבער עטלעכע טעג. די „שטילע" עדה יידן, וועלכע מען האָט באַפוילן נישט צו ווייגען, איז געוואָרן אומרויק און דער פראָלעטאַרישער קהלס-מאַן, משה שטעלמאַכער, האָט געזומען זוכן מיטלען דערצו.

איינמאָל האָט ער זיך צערעדט אויפן גוט-ברודערישן שטייגער מיט אַ חברה פון די דאָזיקע באַוואָפנטע פויערים-יונגען און האָט זיי געפרעגט בסוד סודות פונם אַטאַמאַן, מיט וואָס מען קען זיי פאַרגיטיקן, זיי זאָלן אָפּהיטן דאָס שטעטל, ווי עס באַדאַרף צו זיין.

יענע האָבן אים אויסגעהערט און האָבן געענטפערט בתמימות, אַז זיי ווילן געלט.

משה האָט צונויפגערופן די שענסטע באַלעבאַטים צו גדליה קאַרעצקי אין הויז און האָט זיי פאָרגעלייגט צו שאַפן אַ געלט־פאָנד, וועלכער זאָל בײַ דער גרויזאַמער צייט תמיד זיין גרייט אויסצוקויפן דאָס שטעטל פון רויב און טויט. אויב נישט, זאָגט ער זיך אָפּ עפּעס צו טון און ער וועט זען אַרויסצופאָרן מיט דער פאַמיליע ערגעץ אין אַן אַנדער אָרט, וווּ דאָס לעבן איז נישט אין אַזאַ סכנה. דעם עולם איז געווען שטאַרק נישט היימלעך פון די דאָזיקע ווערטער, און גדליה קאַרעצקי האָט אים געפרוווט דערקלערן, וואָס הייסט היימלאָזיקייט פאַר אַ געזינד מיט זיבן קיינע קינדער. וועט ער זיך רירן פון אָרט, איז עס אויך אַ גרויס אומגליק פאַרן שטעטל. אויף אים קוקנדיק וועלן זיך אַלע צעלויפן און דאָס בית אייגנס וועט בלייבן הפקר. משה שטעלמאַכער האָט זיך געלאַזט אייגרעדן. מען האָט אים צוגעזאָגט צו שאַפן אַ געלט־פאָנד און ער האָט זיך אונטערגענומען דורכצוקומען מיט בריסקאָן אַליין, אַז יענער זאָל נעמען געלט פאַרן היטן דאָס שטעטל.

אין אומאַן האָט זיך דערווייל די לאַגע פון די נאַציאָנאַל־אוקראַינער פאַרערגערט. דעם איין און צוואָנציקסטן מאַי זענען די פּויערים מיט די איבערגעקערטע פעלצן און פאַרדרייטע היטלען אַוועק פון שטאָט צוריק אין די דערפער, מיטנעמענדיק דאָס געוואָר און דאָס אָנגעריבטע יידישע גוטס. מיט דער יידישער הריגה אין אומאַן האָבן זיי געהאַלטן זייער אויפגאַבע פאַר געענדיקט. גיין אויפן פראָנט קעגן דעם אָרגאַניזירטן מיליטער פון דער ראַטן־מאַכט האָבן זיי נישט געוואָלט. בכלל איז עס בײַ זיי אויסגעקומען משונה צו גיין ווייטער פון זייער היימיש־אומאַנער געגנט, און ס׳איז געווען אַרבעטס־צייט. אויף די פעלדער איז געווען וואָס צו טון. באַלד האָט מען געדאַרפט שניידן און שאַרן דאָס היי פון די לאָנקעס.

דאָס רויטע מיליטער האָט זיך פאַר די לעצטע עטלעכע טעג באַפעסטיקט און איז אַריין אין אומאַן, נאָך אַ געשלעג הינטערן שטאָט, אין דער נאַכט פונם צוויי און צוואַנציקסטן מאי. אין דער נאַכט האָט זיך אויך באַקומען אַ ידיעה, אַז די שטראָף־באַטאַליאָנען פון די „סאָוויעטן" אין די דערפער האָבן געשאָסן שטאגרינען, דעם באַגייסטערטן העלד פון דער אוקראינער באַוועגונג, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסן אינפלוס אויפן פויערטום. קלימענקא איז מיט פופציק רייטער אַנטלאָפן פון שטאָט אָנצונעמען נייע זעלנער פון דער פויערי־

שעו׳ באַפּעלקערונג און מיט פּרישע כּוחות צו קעמפן קעגן דעם רשׁעות־מיליטער.

אַזוי איז ער דורכגעגאַנגען שפּעט ביינאַכט פּאַרביי דובאָוע און זייע דריי רייטער זענען אַריין אין שטעטל מיט אַ הורא און פּייפּעריי... יידן האָבן זיך אין טויט־שרעק אויפגעכאַפּט פון די בעטן, ווייבער זענען געפּאַלן אין חלשות און דערווייל האָט זיך עמעצער איינגעשטעלט דאָס לעבן און איז אַוועק אין דער ליכטיקער לבנה־נאַכט צו משה שטעלמאַכער, ער זאָל זען עפּעס טון.

משה האָט זיך אָנגעטון צו גיין אין גאַס אַריין זוכן מיליציע, אָדער וועמען עס איז פון בּרישקאָס חברה־לייט. אַרום זענען גע־שטאַנען זייער זיבן קינדער און האָבן אים באַווייזט, ווי אַ טויטן. דאָס ווייבל זיינס האָט אים העלדיש פאַרשטעלט דעם וועג מיט בּיידע הענט. זי וועט אים נישט לאָזן גיין. וויניק באַלעבאַטים איז דאָ אין שטאָט? אַלע באַהאַלטן זיך אוֹן אַז עס קומט אַ צרה, איז נאָר ער.

— איך וועל באַלד קומען, — האָט דער אָפּגעצערטער און אויסגעהאָרעוועטער משה שטעלמאַכער באַרויקט זיין ווייב און קינדער. ער האָט פּאַרויכערט אַ ציגאַר און איז אַוועק אין גאַס אַריין.

נאָר ס׳איז קיין בּייז נישט געווען. מיט די הינטערשטע גער־טנער איז ער צוגעלאָפן צו דער מיליציע־פּאַרוואַלטונג, געגומען אַ מיליציאָנער און איז אַוועק מיט אים איבערן שטעטל זען וויר עס טומלט דאָרטן און פּייפט. אַזוי אַרום האָבן זיי אָנגעטראָפן אין גאַס קלימענקאָס דריי רייטער. מען האָט זיך מיט זיי גוט־ברודערייש באַ־גריסט און משה געפרעגט, אויב זיי דאַרפן עפּעס. אַנטקעגן דער לבנה־שיין האָבן זיי אים געוויזן, אַז זיי טראָגן צעריסענע שטיוול. אויך האָבן זיי זיך געקלאָגט, אַז זיי זענען הונגעריק אוֹן ס׳איז זיי טרוקן אין האַלדז פון היץ און שטויב.

—וואָס זשע איז? — האָט ער זיי געענטפּערט מיט אַ שמייכל.— ווי־נען דאָך דאָ מענטשן... זענען מיר שוין, זאָל גאָט היטן, אַזעלכע, וואָס קיין אוקראינער זעלנער וועלן מיר נישט אויפנעמען אוֹן מכּבד זיין?.. קומט, בּרידער, צו מיר!

ער האָט זיך מיטן מיליציאָנער געלאָזט גיין פּאָרויס אוֹן די דריי רייטער נאָך זיי.

צוגעפּאָרן צו דער שטוב, איז ער אַריין באַרויקן די קינדער אוֹן האָט באַפּוילן דעם ווייבל צו גרייטן צום טיש, שטעלן ברענפּן

און געבן צו עסן דאָס בעסטע, וואָס זי פאַרמאָגט אין איר באַלעבאַ־
טישקייט. די זעלנער האָבן צוגעפונדן די פערד און זענען אַריין
אינם יידישן שטיבל זיך אָפרוען. גלייך האָבן זיך אַלע צום טיש גע־
זעצט, מען האָט גוט־ברודעריש אויסגעטרונקען, צוגעביסן און אַזוי
האָט מען פריינטלעך פאַרבראַכט די גאַנצע נאַכט. אַזוי אַרום האָבן
זיי אים אויך דערציילט, אַז די רויטע „ניעכריסטן" זענען אַריין אין
אומאַן און דער אַטאַמאַן קלימענקאָ איז אַוועק אין די דערפער, נאָכאַמאָל
צונויפגעמען מענטשן.

שוין געווען גרויסער טאָג, ווען זיי האָבן זיך הייס געזעגנט
מיטן גאַסט־פריינטלעכן דובאָווער יידל, וועלכער האָט זיי ביים אַרויס־
באַגלייטן פון הויף געגעבן דריי טויזנט רובל קערענקעס אויף שטיוול.

טז.

אין אַ צווויי טעג אַרום איז קלימענקא אַריינגעפאָרן אין אַ קאַרעטע
קיין דובאָווע, אַרומגערינגלט מיט זייגע פופציק רייטער, און די פאַר־
טיזאַנען, וואָס ער האָט אָנגענומען אין די נאָנטע דערפער, האָט ער
איבערגעלאָזט פאַר עטלעכע וויאָרסט פון שטעטל, אינם דאָרף באַבאַנ־
קע. אָפגעשטעלט האָט ער זיך בייַ זיינעם אַ פעטער, דעם פויער סטאַ־
פיע קאוואַק, ווועלכער איז געווען אַ רייַכער און איינגעפונדעווטער
בעל־נחלה צווישן פעלדער און גערטנער, אויף דורלינס ערד־באַזיץ,
לעבן דעם אַלטן דובאָווער, ישוב. זיינע רייטער זענען געבליבן אין
שטעטל און האָבן זיך גע ומען לוסטיק מאַכן אין מאַרק בייַ די יידישע
שפייז־געווע לבלעך. יידן האָבן גלייך פערמאַכט די קלייטן און מען
איז אַוועקגעלאָפן זוכן אַ צד צו דעם אַטאַמאַן קלימענקאָ. דער גוטער
יידישער מלך איז דאָס מאָל געווען זיין פעטער סטאַפּיע קאַוואַק. צווויי
אומאַנער יידן האָבן לעבן זיין הויף געהאַט אַן איילפאַבריק און
ער, סטאַפּיע, איז געווען אַ לייטישער שכן. אין די נעכט פון די
הריגות האָט ער זיי אויסבאַהאַלטן בייַ זיך אין שפייכלער מיט ווייב
און קינד, זענען די צווויי יידישע פאַבריקאַנטלעך צוגעפאַלן צו דעם לייי־
טישן קאַוואַק, ער זאָל דעם אַטאַמאַן קלימענקאָ פאַרוואַרפן אַ גוט

פּאַר די דובאָווער יידן. זאָל ער, דער אַטאַמאַן, אָנזאָגן די היגע חברה, מען זאָל היטן דאָס שטעטל פון שלעכטע מענטשן.

דער רייכער פויער האָט ערלעך דערפילט זייער בקשה, דער־ביי האָט ער אַ ביסל אויסגעמוסרט זיין שוועסטערס זונדל, וואָס ער האָט צופיל פאַנאַנדערגעלאָזט די יונגע חברה זייַנע און קיינער איז קיין באַלעבאָס נישט אויף זיין פּאַרמעגן. און אויף לעבעדיקע באַשעפענישן איז אויך אַ רחמנות, כאָטש זיי זענען נישט קיין געצלמטע... קלי־מענקאָ האָט אים גוטמוטיק געקלאַפּט איבערן פּלייצע, וואָס ער שטעלט זיך איין פאַר יידן. ס׳איז אים דווקא געפעלן געווארן. ער האָט גע־זאָגט, אַז גלייך רופט ער צונויף אין וואלאסט אַ „סכאָדקע" און די יידן פונם שטעטל זאָלן שיקן אַהין אַ דעלעגאַציע.

געגאַנגען זענען, נאַטירלעך, די שטענדיקע שלוחים, משה שטעל־מאַכער און גדליה קאָרעצקי. נאָך אַ חשובן באַלעבאָס האָט מען מיט־גענומען פאַר אַ צירונג, וויל ער איז געווען אַ הויכער שייגער מענטש מיט אַ קיילעכדיקער שוואַרצער באָרד.

גדליה קאָרעצקי האָט זיך געשטעלט רעדן פאַר קלימענקאָן און דעם גרויסן פויערים־עולם, וועלכן ער האָט צונויפגערופן. נאָר ער איז געווען זייער אויפגערעגט, די טערערן האָבן אים אין האַלדז גע־שטיקט. האָט ער זיך געווענדט צו משהן, ער זאָל אַרויסזאָגן דעם גרויסן יידישן צער פאַר דער פויערשער „וולאַדע", און יענער האָט זיי געזאָגט אויף זיין פשוטן שטייגער, אז ער איז אַן אַרבעטער. מיט זיינע אייגענע צען פינגער דערנערט ער זיך מיט ווייב און קינד, ווי זיי אַלע, און ווי יעדן איינציקן איז אים טייער זיין פאַרמעגן, וואָס איז מיטן שווייס פאַרהאָרעווען געווארן און ער בעט דעם „סכאָד", מען זאָל אים אָנווייזן, וועלכער יייד איז אַ קאָמוניסט דאָ אין דובאָווע: יענעם וועלן אַלע אינאיינעם, יידן און קריסטן, אויף שטיקער צע־רייסן...

— זאָלן מיר אייך דאָ אַרויסגעבן אַ פאַפּיר, אַז איר מעגט בייַ אונדז לעבן אויף אונדזער אוקראַינער ערד? — האָבן זיך דערהערט קולות פונם פויערשן עולם. — און אין גאָלאָוואַניעווסק ווי אַזוי פיי־ניקן אייערע אונדזערע מושיקעס?

נאָר ביי די ווערטער האָט זיך אָנגערופן קלימענקאָ אַליין. ער האָט זיי געזאָגט, אַז זיי מישן צונויף די שלעכטע עלעמענטן מיט די אומשולדיקע. ער איז אַליין אַ באָלשעוויק, נאָר ער איז קעגן

דעם קאָמונע און דערבײַ האָט ער שטרענג באַפוילן, אַז עס דאַרף זײַן רויק. די, וואָס ווילן רויבן און הרגענען, וועט ער שיסן אויפן אָרט.

אין דער רגע איז געקומען צעלויפן אַ יידיש יינגל זאָגן משהן, אַז קלימענקיס רייטער ברעכן אַ יידישע קלייט און משה האָט עס דעם אַטאַמאַן געזאָגט אויפן אויער. קלימענקע איז בלאַס געוואָרן. ער האָט געזאָגט, אַז ער מוז גלײַך אַוועקגיין און די פויערים זאָלן שוין אָן אים פירן די זיצונג. ער איז אַוועק, און ס׳האָט נישט געדויערט קיין האַלבע שעה, האָט ער מיט זייַנע רייטער פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

יז.

אין עטלעכע טעג אַרום זענען פונם שטעטל טאָרגאָוויצע אָנגעקומען קיין דובאָוע אַ פינף הונדערט מאַן מיט אַ רויטער פאָן און רויטע בענדער אויף די היטלען. זיי זענען אַלע געווען באַוואָפנט מיט ביקסן און האַנט־פולמיאָטן האָבן זיי געפירט מיט זיך. געווען זענען עס רויטע פאַרטיזאַנען פונם געוויסן האַנדלס־פאַסאַד נאָווי־אַרכאַנגעלסק, אין יעליסאַוועטגראַדער קרייז, וועלכער ליגט בייַ דער בריק איבערן טייך סיניוכאַ, פונקט אַנטקעגן דעם שטעטל טאַרגאָוויצע און איז באַוווינט מיט סוחרים־קאַצאַפעס. די דאָזיקע יוגנט פונם אַנטוויקלטן גרויס־רוסישן ישוב אויף דער גרענעץ־ליניע פון אוקראַינע און נייַ־רוסלאַנד, זענען געווען קאָמוניסטיש געשטימט און האָבן אין בירגער־קריג פון זומער (1919) זיך געשטעלט אויף דער זייט פון דער מאָסקעווער רעגירונג. זענען זיי פרייוויליק געגאַנגען איבער די יידישע שטעטלעך פון אומאַנער געגנט אויסצורופן די היימישע באַנדיטן.

מיט דעם צווועק זענען זיי אויך געקומען קיין דובאָוע. די יידן פונם שטעטל האָבן זיך פאַר זיי דערשראָקן, ווייל קלימענקאָס רייטער האָבן אויך געטראָגן רויטע פאָנען און בענדער. מען האָט שוין געוואָלט לויפן צו משה שטעלמאַכער, ער זאָל זיך צונויפרעדן

מיט זיי וועגן קאָנטריבוציע, נאָר אין דער מינוט איז אָנגעקומען וואַסילי פּלאַכאָטני, אַ דובאָוואר פּויער און אַ געוועזענער באַלטישער מאַטראָס, וועלכער איז געווען אַן איבערגעצייגטער קאָמוניסט און האָט זיך אויסבאַהאַלטן פאַר הייַמישע און פרעמדע באַנדיטן צוגלייך מיט די יידן. ער און זיין יונגע גויקע פּעגן נישט אַרויסגיין פון שטוב אָן קיין ביקס. דער דאָזיקער רויטער חבר האָט זיך אין צוויי וועכטער צונויפגערעדט מיט די אָנגעקומענע, און דערוויסנדיק זיך וועמען זיי זוכן, האָט ער זיי שטיל־ערהייט אַרויסגעגעבן ברישקאָס קרוב, דעם פּעטלי־ורע־אָפּיציר אַנדריי אָווטשאַרוק און דעם שוואַרצן מאַטראָס פּעטראָ מאָניוניאָ, וועלכע זענען געווען טיכטיקע מיטאַרבעטער ביי מאַרקעלאָן אַליין.

אַנדריושע איז שוין דאָן געווען אַ פּריוואָטער מענטש. ביי דער אומאַנער הריגה האָט ער זיך וויליאַריש אַ שפּיל געטון און איז געקומען אַהיים נישט קיין צעפּרידענער. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט וויי־טער צו אַרבעטן פאַרן גליק פון אוקראַינע און איז געזעסן ביי טאַטע און מאַמע אויפן גאַניק פון זייער היימלעך וווייסער שטוב מיט די צוויי שמעקנדיקע ליפּעס ביי דער טיר און האָט געלעזן אַ בוך.

דער מאַטראָס מאָניוניאָ האָט באַווייזן צו באַהאַלטן זיך און אַנדריושען האָט מען אַזוי מיטן בוך אין דער האַנט אַרעסטירט. די רויטע שטראָף־פאַרטיזאַנען פונם קאַצאַפּישן פאסאד נאָווי־אַרכאַנגעלסק האָבן אים געפירט איבערן גאַס אַ טויט־בלאַסן, מיט אַ נאַקעטן קאָפּ, צוגעשטעלט אָנגעלאָדענע צוויי רעוואָלווערן צו זיינע בייַדע אויערן. נאָך אים איז געלאָפן זיין טאַטע, דער רייכער פויער דעזעריע אָווטשארוק, וועלכער איז נאָך אין די אַמאָליקע יאָרן געווען אַ געפערלעכער שונא ישראל, און האָט געשריגן:

— בריידער, יידן, ראַטעווט מיין קינד! ער טוט קיינעם נישט קיין שלעכטס! ער זיצט נאָר אין שטוב ביי די ביכלעך! בריידער, יידן, וועט סגלויבט אין גאָט, ראַטעווט!

אויפן שטעטל איז אָנגעפאַלן אַ פחד. ער, דעזעריע, איז אַן אַלטער גזלן און בריישקא מיט אַנדריושען זענען נאָנטע קרובים. זייערע מאַמעס זענען אייגענע שוועסטער, וועט ער אוודאי זוכן נקמה צו נעמען פאַר אים, און די עדה יידן פאַלט צו מיט תחנונים פאַר דעזעריעס „אומשולדיקן" זון. די שענסטע יידישע באַלעבאַטים פון דובאָוע בעטן פאַר אים און שווערן, אַז ער איז אין די יידישע

הריגות נישט שולדיק. משה שטעלמאכער האָט מען מיט געוואָלט ארויסגעשלעפט פון שטוב, ער זאָל פאַרוואַרפן אַ פראָלעטאַריש גוט וואָרט פאַר אַנדרישען, און באמת מישט ער זיך אַליין אין גאָרנישט, ער זיצט דאָך טאַקע נאָר אין שטוב איבער די ביכער.

די רויטע פארטיזאַנען האָבן זיך געבעטן בייַ די דובאָוער יידן זיי זאָלן זיך נישט מישן און זאָלן באַגדיטן קיין טובות נישט טון. דערבייַ האָט זיי אין דער שטיל אונטערגעזאָגט דער רויטער מאַטראָס וואַסילי, זיי זאָלן נישט הערן די יידלעך מיט זייערע פאַלשע שטיק. זיי זענען פחדנים. נאָר די שיינע יידישע באַלעבאַטים פון דובאָוע זענען געווען שטאַרקער. אַזוי לאַנג האָבן זיי געקושט די הענט בייַ די קאַצאַפּעס פון נאָווי-אַרכאַנגעלסק, ביז יענע האָבן אויף זיי אַ שפּיי געטון אינאייגעם מיטן אַרעסטירטן און זענען אַוועק פונם שטעטל.

יח.

דער דאָזיקער צופאַל מיט אַנדריי אָווטשאַרוק האָט שטאַרק געווירקט אויף בּרישקאָן. אויב די יידן האָבן אַזאַ גרויסע דעה בייַ די באָלשעוויקעס, איז דאָך די שפּיל פאַרן טיוול. דאָס רויטע שטראָף-מיליטער האָט זיך דאַן פאַרשפּרייט איבער גאַנץ אומאַנשטשינע. געגנג איז אָנצוווייזן אויף וועמען עס איז, שטעלט מען יענעם צו אָנגעלאָגענע צוויי רעוואָלווערן בייַ בייַדע אויערן. אויב אַזוי, האָט ער, מאַרקעלאָ, געדאַרפט וויסן, וווּ ער האָלט אין דער וועלט מיט דער דובאָוער עדה יידן.

און ער האָט זיי אוסגעפרוווט.

איינמאָל, אין אַ מיטן טאָג, זענען פון זיין רעזידענץ אין קאָרזשאָוע אָנגעקומען אין שטעטל אַריין צוואַנציק אומבאַקאַנטע באַוואָפנטע רייטער מיט אַ רויטער פאָן אוּן רויטע בענדער בייַ די היטלען און מיט זיך האָבן זיי געבראַכט ברישקאָן אויף אַ פור, געבּונדן די הענט און די פיס. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט לעבן וואַאסט און מען האָט אויסגערופן, אַז די יידן פונם שטעטל זאָלן זיך צונויפקלויבן

וועגן זייער אַ וויכטיקן אינטערעס. יידן זענען, נאַטירלעך, באַלד געקומען צולויפן. דאַן האָט מען זיי געוויזן דעם אַרעסטירטן און געבונדענעם מאַרקעלא און מען האָט זיי געפרעגט, אויב ער האָט זיי קיין שלעכטס נישט געטון. זאָלן זיי זאָגן איין וואָרט, וועט מען אים דערשיסן, וייל זיי זענען פונם רויטן שטראָף־מיליטער, וואָס ראָט אויס די באַנדיטן.

די עדה יידן האָט עס אויסגעהערט, דערשראָקענע און צעטומלטע, אַרומגערינגלט מיט ווייב און קינד. עטלעכע עלטערע באַלעבאַטים זענען דערווייל געלאָפן נאָך משה שטעלמאַכער, נאָר ביז יענער איז געקומען, האָבן זיך שוין פונם יידישן עולם אָפגערופן עטלעכע שטימען מיט לויב־ווערטער פאַרן געבונדענעם. דאָסזעלבע האָט אויך משה באַשטעטיקט אַלס פּראָלעטאַריער און אַלע האָבן אָנגעהייבן רעדן גוטס אויפן היימישן גוטן מאַרקעלאָ, וואָס היט דאָס שטעטל, ווי אַן אויג אין קאָפּ. ניין, די דובאָווער יידן האָבן צו אים גאָרנישט און זיי בעטן, מען זאָל אים קיין שלעכטס נישט טון.

דאַן איז בערישקא אויפגעשטאַנען און האָט אַראָפגעוואָרפן פון זיך די שטריק. ער איז גלייך אַראָפגעשפרונגען פון דער פור און האָט זיך הילכיק פאַנאַנדערגעלאַכט פון זיין אינפאַל. געלאַכט האָבן אויך זייגע זעלנער, ווי אַזוי מען האָט אָפגענאַרט אַ גאַנץ שטעטל יידן, נאָר די יידן אַליין האָבן „גומל" געבענטשט.

נאָכדעם ווי בערישקא האָט אויסגעפרוווט די דובאָווער יידן, איז ער געוואָרן רויקער. גוט־ברודעריש האָט ער זיך צונויפגערעדט מיט משה שטעלמאַכער וועגן אָפהיטן דאָס שטעטל און יידן זאָלן אים געבן צושטייער אויסצוהאַלטן זיינע פאַרטיזאַנער. דערביי האָט ער זיך אויך אין זינען געהאַט. ער האָט געדאַרפט חתונה האָבן. פייגע־וויטעלע איז געזעסן אין קאָרזשאָווע בייַ דער זעמסקער לערערין. זי האָט שוין געקאָנט אַלע תפילות און דער גלח האָט זי נישט געוואָלט שמדן.

דער קאָרזשאָווער גלח איז מיט דעם דאָזיקן ענין זייער פאָרזיכטיק געווען. די דובאָווער געשיכטע מיט אַנדריי אָוועטשאַרוק, וועלכן די יידן האָבן בייַ די באָלשעוויקעס אויסגעבעטן צום לעבן, האָט אויף אים געמאַכט אַ שוערן איינדרוק. דאָס רויטע שטראָף־מיליטער האָט זיך אַרומגעדרייט אין דער גאַנצער געגנט! קאָן זיך אַריינכאַפן אַמאָל זייערע אַ חברה זוכן באַנדיטן, וועלן די יידן אָנ־

וויזן אויף אים, אַז ער מיט בּרישקאָן זענען איינס, וויל ער האָט פֿאַר אים אָפּגעשמדט אַ יידיש מיידל. און גלחים זענען ביי זיי בכלל פֿאַרדעכטיק, וועלן זיי פֿאַר איינס שיסן דעם פּאָפּ. בּרישקאָן האָט ער עס גאָנץ איידל געגעבן צו דערקלערן און האָט אים אָפּגעשיקט צו זיין קאָלעגע, דעם ווילשענקער גלח. יענער וווינט ווייטער פון שטעטל, איז עס אים באַקוועמער צו טון.

נאָר פייגע-וויטעלען האָט דער ווילשענקער גלח אויך נישט געוואָלט שמדן. מעגלעך, אַז אויך צולּיב דערזעלבער סיבה. נאָר געזאָגט האָט ער מאַרקעלאָן, אז אים איז עס שווער צו טון, וויל דער זיידע אירער איז אַ בעל-טאַסקע און דער טאַטע איז אַ חזן. הייסט עס, אַז זי איז פון „דוכאָוונע זוואַניע". וועלן עס די אומאַנער יידן שטאַרק נעמען אויף די צינגער און עס וועלן זיך אָנהייבן אָנקלאָגעס קיין קיעוו צום מיטראָפּאָליט.

ביי אַזאַ צייט שמדן אַ יידן איז זייער אַ שווערע זאַך און דעריבער האָט ער געבעטן, ער זאָל בעסער צופֿאָרן קיין קורטענקער. ס׳איז ווייט פונם שטעטל. דאָס דערפֿל איז אַ קלייניס. דער גלח וועט עס אים דאָרטן מאַכן אין איין מינוט.

בּרישקא האָט עס אים צולּיב געטון. דאָך האָט ער זיך פֿאַרן קורטענקער גלח אויך באַוואָרנט. וויבאַלד זיין פּאַניושקע איז אַזאַ גרויסע מיוחסת, וואָס די אומאַנער יידן קאָנען נקמה נעמען פֿאַר איר, האָט ער זיך געמוזט באַוואָרענען מיט אַ קוויטל פון די דובאָווער יידן, אַז זיי האָבן צו אים קיין טענות נישט, וואָס ער האָט חתונה מיט זייער חזנס טאָכטער און זייער בעל-טאַקסע אייניקל.

מיט דער דאָזיקער בקשה האָט ער זיך געוועדט צו משה שטעלמאַכער. דערביי האָט ער אים דערקלערט, אַז פייגע-וויטעלע גייט בייטן די אמונה מיט איר אייגענעם גוטן ווילן און זיי ליבן זיך שוין ביידע העלפֿער צוויי יאָר. יענער האָט אים געזאָגט, ער זאָל אַליין אָנשרייבן דאָס קוויטל. אויך זאָל ער אָנווייזן, ווער עס זאָל זיך אויף אים חתמענען. בּרישקא האָט עס אָנגעשריבן, און אַחוץ אים, משה שוואַרצמאַן און גדליה קאָרעצקי, האָט ער אָנגערופן די נעמען פון נאָך דריי חשובע באַלעבאַטים אין דובאָוו.

די פינף מענטשן האָבן דאָס קוויטל אונטערגעשריבן און דער קורטענקער גלח האָס עס אַנגענומען, אייגנווילנדיק צו שמדן דאָס יידישע מיידל.

נאָך דער חתונה איז דאָס יונגע פּאָרפּאָלק פּאַרבליבן ווויטנען אינם דאָרף קארשאווע, ווו ס׳האָבן זיך געפונען בריקאָס פּאַרטיזאַנער פון דאָרטן האָט ער אַטטונג געגעבן אויפן שטעטל.

יט.

בריקא האָט באמת געהיט דאָס שטעטל. זיינע זעלנער פלעגן באַפאַלן יידן אין גאַס, און ווער ס׳האָט געהאַט אַ פּאָר גאַנצע שטיוול, זענען זיי תמיד דערויף געווען בעלנים. אָפט פלעגן זיי אויסליידיקן בייטלעך און נישט קאַרגן עטלעכע גוטע קלעפ דערבייַ. זיינע מיטאַרבעטער פון דער אוקראינער „וולאַדע", די געווען מאַטראָסן און „פריידענקער", וועלכע האָבן גערייזט איבער דער וועלט, פלעגן דאָ־נערשטיק אויפן יריד אויך האַלטן רעדעס וועגן יידן, אַז פריער האָט מען געמיינט, דאָס זיי זענען אויך מענטשן און אַלע זענען גלייך. דערנאָך האָבן די יידן אַלעמען אַרויסגעאַרט אין זאַק. נאָר דעם זאַק האָבן זיי קיין צייט נישט געהאַט צו פאַרבינדן, דעריבער דאַרף מען זיך שיצן מיט העק און ווידלעס אין די הענט.

אַ צווייטער פון דער דאָזיקער חברה, וועלכער האָט זיך אין דער צייט פון די באָלשעוויקעס פאָרגעשטעלט מיט פרייַע אידענען און יידן האָבן אים דערפאַר געווייַלט אין אַלע קאָמיטעטן, פלעגט אויך דרשענען וועגן דעם יידישן פאָלק, נאָר אייַדעלער. סימבאָליש האָט ער דערציילט פון אַן אַלטן שלעכטן בוים, וואָס שטערט די אַרומיקע יונגע בייַמער צו וואַקסן און מען מוז דעם בוים אויסרייסן מיטן וואָרצל.

נאָר דאָס זענען אַלץ געווען קליניקייטן, וואָס קומען פאָר צווישן אייגענע מענטשן. בריקא איז דאָך געשטאַנען אויף דער וואַך. קיין פרעמדע באַנדיטן האָט ער אין שטעטל נישט אַרייַנגעלאָזן און דאָס האָט אַרויסגערופן א גוואַלטיקן חשק צו דובאָווע ביי דעם באַנדיטן־אַטאַמאַן קאָזאַקאָוו.

קאָזאַקאָוו איז אויך געווען פון אומאַנער געגנט. ער האָט געשטאַמט פונם שטעטל מאַנקאָווקע. מיט יאָרן צוריק איז אַהין געקו־

הען אַ גויקע מיט אַ דריי־יאָריק קינד אויף די הענט און האָט זיך געשטעלט פאַר אַ דינסט בייַ דעם פריוואָטן אַדוואָקאַט דאנעצקי. געקומען איז זי מיטן קינד פון אדעס.

צווייַ יאָר האָט זי געדינט בייַ דאָנעצקין און האָט דערנאָך חתונה געהאַט מיטן מאנקאווקער פויער קאזאקאוו. דאָס קינד אירס האָט אָנגענומען דעם שטיף־פאָטערס פאַמיליע און פון אים איז עס אויסגעוואַקסן דער באַוווסטער קאזאקאוו.

אין מאנקאווקע האָט ער געלערנט אין דער צווייַ־קלאַסישער זעמסקער שול צוזאַמען מיט פּיל יידישע קינדער פונם שטעטל. ער איז געווען אין שול אַ גרויסער צוהכעיסניק, האָט מען אים דערפאַר אַרויסגעוואָרפן פון דער דריטער גרופּע.

דאַן איז ער אַ שטיק צייט אַרומגעגאַנגען לויידיק און פלעגט טון אין יידישע הייזער אַלערליי אַרבעטן. איבערהויפט האָט ער ליב געהאַט צו טראָגן עופות צום שוחט אויף צום שחטן, נאָר צו דער צייט האָט זיך אויף אים אומגעקוקט זיין מאַמעס געוועזענער באַלעבאָס, אַדוואָקאַט דאנעצקי און האָט אים צוגענומען פאַר אָנטרייבער אין דער חברה פייער־לעשער, וועלכע ער האָט אָרגאַניזירט אין מאנקאווקא. דערנאָך איז קאזאקאוו געווען אַ משרת בייַ דעם זעמסקין דאָקטאָר זעלינסקי, נאָר באַלד איז ער וויידער אַריבער צו דאָנעצקין. דאָס מאָל האָט ער בייַ אים געדינט אַלס שומר אויף די בוראַקעס־פעלדער.

אין דער מלחמה־צייט האָט מען קאזאקאוון מאָבילייזירט און ער איז אַוועק דינען אין מיליטער. געדינט האָט ער אין אָדעס, נאָר נישט קיין סך: ער איז אַנטלאָפן פון מיליטער און איז געוואָרן אַ דעזערטיר. געקומען איז ער אַהיים קיין מאנקאווקע און האָט גראַלט מיט זיך צווייַ רעוואָלווערן מיט אַ ביקס. בייַ דער מוטער איז ער דאָן נישט געווען, וויייל ער האָט מורא געהאַט, אַז מען וועט אים כאַפן. זיין שטיף־פאָטער איז שוין דאָן געווען טויט. די מוטער האָט געהאַנדלט, פאַרדינט געלט און האָט צוליב דעם געהאַט פיל שונאים צווישן די שכנהשע פויערים. זי פלעגט אָפט פאָרן קיין אָדעס און ברענגען פון דאָרטן שניט־סחורה מיט פאַרטיקע קליידער.

קאזאקאוו האָט זיך אויסבאַהאַלטן פון זיין מאַמעס נישט פאַרגינער ביז דער רעוואָלוציע. עטלעכע מאָל האָט מען אים געכאַפט. אַ געבונדענעם האָט מען אים געפירט קיין אומאַן און ער

פּלעגט אַלץ אַנטלויפן. אויסבאַהאַלטן האָט אים תּמיד זיינער אַ קרוב אטאראזשניק, פון אַ נאָנטן דאָרף.

נאָך דער רעוואָלוציע, ווען עס איז דערקלערט געוואָרן אַלע דעזערטירן אַמניסטיע, איז קאזאקאוו צוריק אַוועק אין מיליטער. אַ לאַנגע צייט האָט מען פון אים נישט געהערט. די מוטער פלעגט דערציילן, אַז ער איז אין אָדעס אַ גרויסער מיליטער-מאַן געוואָרן. דאָרטן האָט זיך אויך אָנגעהייבן זיין באַנדיטן-קאַריערע.

געווען איז עס אין אַפּריל 1919־טן יאָר, באַלד ווי פּעטלּיורע איז געקומען צו דער מאַכט. אַרויסטרעטנדיק קעגן די רויטע, האָט ער גלייך אָנגעהייבן מיט הריגות אויף יידן. אין אָדעס האָט ער דעמאָלט אויפן גרויסן פאנטאן אויסגעהרגעט אַלע יידישע מיליציאָנערן און איז מיט אַ זעכציק מענטשן זיינע אָנהענגער אַנטלאָפן מיטן באַלטער טראַקט קיין פּאָדאָליע, קוילנדיק אויפן וועג אין אַלע יידישע שטעטלעך גרויס און קליין. אַזוי האָט ער אויך געטויט די עדה יידן פון היימישן שטעטל מאנקאווקע.

געווען איז עס שוין אין יוני, ווען אין אומאַנער געגנט איז דער היימיש-פּויערשער באַנדיטיזם געוואָרן אַ וואָלעדיקע זאַך. יעדעס רירעוודיק שייגעצל פונם דאָרף פלעגט צונויפנעמען אַ צענדליק פון זיינע חברים, ביי דער מאַמען האָט ער אַוועקגעשלעפט עפּעס אַ רויט געפּאַרבטע שמאַטע, איז געוואָרן אַ פּאָן. עטלעכע העק און ווידלעס פלעגט מען נעמען אין די הענט און מארש איבער די שטעטלעך הרגענען יידן. גאַנצע קהילות פלעגן זיך באַהאַלטן אויף די בוידעמער פאַר די דאָזיקע עטלעכע פויערים־יינגלעך. די שענסטע מענטשן פונם יידישן אוקראַינער ישוב האָבן זיי געקושט די קויטיקע הענטלעך און פיסלעך און אויסגעקויפט ביי זיי דאָס לעבן מיטן פאַרהאָרעוועטן פאַרמעגן פון דורות. אַרום זענען געשטאַנען די היימיש־לייטיש פויערים מיט ווייב און קינד און מען איז געפאַלן פאַר געלעכטער. איבערהויפט פלעגן דעם עולם געפעלן די חוזק־טויטן, וואָס די דאָזיקע שקצים פלעגן צוטראַכטן פאַר יידן. שפּעטער זענען זיי אַזוי פאָפולער געוואָרן ביי דער פויערשער באַפעלקערונג, אַז אויף די ירידים פלעגט מען זיך לוסטיק מאַכן מיט יידישע הריגות און די דאָרפס־יוגנט איז געלאָפן עס אָנקוקן, ווי אויף די ווונדער־פאָרשטעלונגען פון צירק.

צו דער גינסטיקער צייט איז קאזאקאוו געקומען אין זיינע

היימישע אומאַנער פּעלדער. וואָס נענטער ער איז געווען צו אומאַנ-
שטשינע, אַלץ מער מיטגעפּיל האָט אים אַרויסגעוויזן די קריסטלעכע
באַפּעלקערונג. דערביי האָט איבער אַלע יידישע הריגות געפּלאַטערט
די אוקראַינער געל-בלויע פּאָן און די אָנפירער זענען געווען סטו-
דענטן און לערער, וועלכע האָבן געהייסן מיט אידעלע נעמען „לינ-
קע עס-ערן". געקויעט יידן האָט מען געזעצלעך אין דעם נאָמען
פון דער פּאָלקס-„וולאַדע". קאוואקאוו האָט זיך דערפילט ממש, ווי אַ
פיש אין וואַסער. אים איז איינגעפּאַלן אַראָפּצווואַרפן פון זיך דעם
שענדלעכן נאָמען באַנדיט און ווערן אַ פּאָלקס-קעמפּער פּאַר דער
אוקראַינער רעפובליק צוגלייך מיט קלימענקאָן און זיינע חברים.

כ.

מיט אַזעלכע וויכטיקע געדאַנקען איז קאזאקאוו מיט זיינע „זעלנער" ערב שבועות תרע"ט אַריין קיין דובאָוע אום צונויפצוורעדן זיך וועגן אַ געמיינזאַמער „אַרבעט" מיטן אַטאַמאַן קלימענקאָ, וועלכער האָט דאַן מאָביליזירט זיינע פויערים-חיילות אין די אַרומיקע דער-
פער.

ער איז אַריין אין שטעטל מיט אַ הונדערט און פופציק מאַן, אַלע אָנגעטון ווי מאַטראָסן, מיט רויטע בענדער אויף די היטלען און צווייי רויטע פּאָנען אין די הענט. דער אַטאַמאַן אַליין האָט געטראָגן אַ פיינגענייטן פרענטש. אַלע האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט אין מאַרק און האָבן באַטראַכט דאָס שטעטל.

משה שטעלמאַכער איז גלייך אַוועק צום וואַסט פרעגן דעם פּאָרזיצער פון דער פּאָלקס-„וולאַדע" סמעלניצקין, וועלכער איז שוין דאַן געשטאַנען אויף דער וואַך בייַ די דובאָוער יידן אינאיינעם מיט קאפּניקן, וויל מען האָט זיי גוט באַצאָלט דערפאַר — אפשר וויס ער, וער די אָנגעקומענע זענען.

— זיי רופן זיך רויטע מאַטראָסן, — האָט סמעלניצקי געענט-
פערט, — נאָר עפּעס זענען עס נישט קיין גוטע מאַטראָסן...

דערווייל איז אָנגעקומען דער אַטאַמאַן מיטן פרענטש אוז זיי

זענען אַלע דריי אינאיינעם אַוועק צו אַ פויער, ווו ס׳איז געווען אַ שענק. שפּעטער איז משה אויך צוגעקומען אַהין. זיי זענען געזעסן בײַם טיש און האָבן געטרונקען בראָנפן. וועלן ער איז שטיין געבליבן בײַ דער טיר, האָט אים דער אַטאַמאַן געזאָגט, אַז ער קאָן אַריינגיין, נאָר משה האָט געענטפערט, אַז ער דאַרף דעם סטאַרשינע פון דער „וולאַדע". סמעלניצקי איז צו אים אַרויסגעגאַנגען אין הויף און האָט אים געזאָגט, אַז ער פאָדערט אַ יידישע דעפּוטאַציע.

ער איז גלייך אַוועקגעלאָפן נאָך גדליה קאָרעצקי, נאָר יענער איז אינדערהיים נישט געווען, האָט ער געכאַפט אין גאַס אַן עלטערן מענטשן, איינעם שלום דייטשמאַן, און איז מיט אים אַוועק צוריק אין שענק.

זיי זענען געזעסן אין דרייַען בײַם פּעשל בראָנפן, ווי פריער. דער אַטאַמאַן האָט זיך אומגעקוקט פון אונטערן שטערן אויף די צוויי יידן און האָט זיי געפרעגט, אויב זיי וויסן וער דאָס מילי־טער איז? דערויף האָט משה געענטפערט טאַקטיש און איינגעהאַלטן, אַז זיי וויסן פונם סטאַרשינע, דאָס זיי זענען באָלשעוויקעס און גי־עען קעגן קאָמוניסטן. דערמיט זענען יידן מספּים און וויל מיטהעלפן די, וואָס גייען פּאָלק.

דער אַטאַמאַן האָט אַ קוק געטון אויפן זייגער, וואָס ער האָט בײַ זיך אויף דער הענט געטראָגן און האָט אָפּגעטאָקט וואָרט בײַ וואָרט, אַז אינם משך פון אַ האַלבע שעה זאָל מען אים ברענגען פינף און צוואַנציק טויזנט רובל, אַ האַלבן פוד ווורשט, האָבער פאַר די פערד און מיטאָג מיט בראָנפן פאַר די זעלנער.

משה האָט באַפוילן סמעלניצקין געבן די „סאָלדאַטן" אוין זיין חשבון, וואָס מען באַדאַרף און אַליין איז ער מיטן געכאַפטן דעפּו־טאַט אַוועקגעלאָפן אין שטעטל אַריין זוכן מענטשן און רופן זאָלמען אין קלויז אויף אַן אַסיפה. דער עולם איז זיך גלייך צונויפגעקומען און מיטן קוק האָט מען גלייך צוזאַמענגענומען די פינף און צוואַנציק טויזנט רובל. יעדער האָט אָפּגעגעבן וויפל ער האָט נאָר געהאַט בײַ זיך.

נאָר בײַם אָפּגעבן דאָס געלט איז געשען אַן אומגליק. דעם אַלטן שלום דייטשמאַן איז אייגעפאַלן צו בעטן דעם אַטאַמאַן, ער זאָל נעמען וויניקער, וויפל אין שטעטל ווינען אָרעמע מענטשן. יע־נער איז געוואָרן אין פּעס, דאָס פּנים איז אים רויט געוואָרן און

זיין בלאָנדע צושויבערטע קוטשמע האָר האָט זיך אים נאָך מער צו־
שויבערט. ער האָט אַ שמיץ געטון צוריק דאָס געלט מיט קוֹות:

— רַאַטעוועט זיך, ווער עס קאָן! איך צינד אונטער דאָס שטעטל!

משה האָט אים אָנגעהייבן בעטן, ער זאָל זיך נישט שטעלן אויף די רייד פון אַן עלטערן מענטשן. געבעטן האָבן אים ווייב הייסע קריסטן און ס׳האָט נישט געהאָלפן. נאָר צו דער צייט האָט משהן אַרויסגערופן אין הויף אַ שוואַרצינקער מאַטראָס מיט קלייניע לויפנדיקע אייגלעך און האָט אים געזאָגט אין דער שטיל, ער זאָל זיין רויק. דער אטאמאַן ווען נעמען דאָס געלט. ער, דער שוואַרצינ־ קער, ווען עס פּועלן בייַ אים.

דערווייל האָבן זיך אַלע געלאָזט גיין אין גאַס. דער שוואַרצינ־ קער מיטן „טאמאַן פאָרוֹיס און די איבעריקע נאָך זיי. אינמיטן ווען איז מען אַריין צו אַ פויער אין שטוב. דאָ האָט ער איינגעווילקט צו נעמען דאָס געלט. דער אטאמאַן האָט עס איבערגעציילט, פאַרבראַ־ קירנדיק דריי פופציקער, אויך האָט געפעלט אַ פינפהונדערטער און ווידער האָט זיך אָפּגערופן דער אַלטער שלום דייטשמאַן, אַז דער אטאמאַן האָט געקאָנט אַ טעות האָבן אין ציילן. בייַ די ווערטער האָט ער ווידער אַוועקגעוואָרפן דאָס געלט. נאָר משה האָט זיך נישט פאַר־ לוירן. ער האָט אָנגעהייבן טענהן, אַז דער אַלטער איז שלעפעריק און דערפאַר פלאָנטערט ער מיט דער צונג. דער אטאמאַן האָט לסוף צוגענומען דאָס געלט און באַפוילן. דער אַלטער זאָל אַוועק פון זיינע אויגן. אויך האָט ער געפאָדערט פינף פלעשער ברענפן. משה האָט אים אין דער רגע געבראַכט דעם פּראָנפן מיטן פינפהונדערטער און דער אטאמאַן האָט געגעבן זיין וואָרט, אַז זיינע „זעלנער״ וועלן אין שטעטל גאָרנישט אָנרירן.

די נאַכט איז אַריבער רויק. אין קאָמיטעט פון דער „וולאַדע״ האָט מען שוין געווּסט, אַז דאָס איז קאָזאַקאָוו און מען האָט עס אויך איבערגעגעבן משהן. געגעכטיקט האָט דער אטאמאַן מיט זיינע זעלנער אין דאָרף און דאָרטן איז עס געווען אַ יום־טוב. ער האָט באַשאָנקען די פויערים־יוגנט מיט יידיש גאָלד און זילבער און אין יעדן הויז איז דאָרטן געווען אַ סעודה מיט האַרמאָניקעס, געזאַנג און טענץ. דער שוואַרצער מאַטראָס האָט נאָר דאָרטן אויסגעפעלט. בייז פייגאַכט איז ער געזעסן בייַ משהן אין שטוב. ער האָט בייַ אים אָוונט־ברויט געגעסן און, זיצנדיק בייַם טיש, האָט ער אים דערציילט

בסוד־סודות, אַז ער איז אַ יידיש קינד פון אדעס. פאַר אַ גניבה זע־
נען זיי ביידע מיטן אטאמאַן אַמאָל געזעסן אַרעסטירט און פון דע־
מאָלט אָן זענען זיי גוטע חברים. איצט גייט ער מיט אים צו זיין
אַ מליץ פאַר יידן. אַזוי האָט ער אָפגעראַטעוועט פֿן טויט גאַנצע
שטעטלעך. משה האָט מורא געהאַט אַ סך איבערצופֿרעגן און האָט
אים נאָכגעזאָגט שבחים פאַרן גוטס, וואָס ער טוט מיט יידן.

אינדערפרי איז קאָזאַקאָוו אַוועק קיין באַבאַנקע צו קלימענקאָן
אים איבערצורעדן וועגן „אַרבעט" מיט פאַרייניקטע פוחות. נאָר
קלימענקאָ האָט אים געענטפערט שטרענג, אַז באַנדיטן שיסט ער
אויפן אָרט און שוין האָט ער פאַראָרדנט מען זאָל אים אַרעסטירן.
נאָר ער האָט באַוויזן צו אַנטלויפן אין אַ צווייטן דאָרף און האָט זיך
דאָרטן באַהאַלטן.

אין דובאָוע איז דערווייל געוואָרן אַ מהומה. אין שפּעטן פרי־
מאָרגן, וועו זיינע „רויטע" מאַטראָסן האָבן זיך געוואָלט פאַרנעמען
צו אים קיין באַבאַנקע און מיט זיי אויך די פויערים־יונגען פון די
דאָרפישע גאַסן, וואָס זענען די נאַכט צוגעשטאַנען צו זייער אטאמאַן,
איז אַ דובאָוער יידן זכריה קאָזאַדאַי איינגעפאַלן אָנקלאָגן די היימי־
שע מערדער, וועלכע האָבן אין דער ערשטער נאַכט פון דער דובאָ־
ווער הריגה געטויט ביי דעם קצב דוד פורמאַן אין שטוב זיינע צוויי
קליינע קינדער.

געווען איז עס דעם ערשטן טאָג שבועות. יידן אין געוועלטי־
טענע קאַפּאָטעס און וויבער אָנגעטון אין זיידנס, זענען געגאַנגען פון
די שולן. זכריה, אַרויסקומענדיק פון קלויז, האָט דערזען מאַטראָסן
מיט רויטע פאָנען, איז ער געווען זיכער, אַז דאָס זענען באָלשעווי־
קעס. איז ער צוגעגאַנגען און האָט זיי דערציילט פון דער גרויסער
נבלה, וואָס היימישע מענטשן האָבן אים אָפּגעטון.

אַרום איז באַלד געוואָרן אַ רעש. פון די פויערש גאַסן האָט
זיך גלעאָזט לויפן אַן אויפגערעגטער ערב־רב, וועלכער האָט אַרומגע־
רינגלט זכריהן צו מאַכן אים אויפן אָרט אַ „סאַמאָסוד", למאי ער פאַר־
מסרט דאָס דאָרף פאַר פרעמדע מענטשן. אַ נס, וואָס די דאָזיקע
„רויטע" זענען נישט קיין באָלשעוויקעס. אַזוי וואָלט מען דאָך שוין
צוגעשטעלט אָנגעלאָדענע רעוואָלווערן צו ביידע אויערן יעדן איינ־
ציקן, וואָס דער זשיד זכריה וועט אָנווייזן.

נאָר זכריה איז געשטאַנען צווישן דעם אויפנעריצטן פויערים־

המון אַ צעבלוטיקטער מיט אַן אויסגעפליקטער בעֶרד און האָט גע־
שריגן, אַז ער מוז איבערגעבן צו אַ משפט די גזלנים, וואָס האָבן
געהרגעט זיינע אומשולדיקע קינדער.

דערויף האָבן אים געזונטע פויערים-הענט געענטפערט מיט
קלעפ פון אַלע זייטן. אַרום זענען געשטאַנען יידן און ווייבער, אָנ־
געטון אין יום-טובדיקן מיט די מחזורים און טלתים אין די הענט
און האָבן געבעטן רחמים. ווי זיי, די יידן, האָבן אויסגעבעטן דאָס
לעבן פון דעזעריעס זון בײַ די רויטע קאַזאַפּעס פון נאָווי-אַרכאַנ־
געלסק, אַזוי זאָלן זיי איצט רחמנות האָבן אויף זכריהן. ער איז אַ
מאַטע, דאָס לעבן איז אים כּאַרבינטערט טויט פון זיינע קינ־
דער, רעדט ער זיך אויס דאָס האַרץ. נאָר די יידן פונם שטעטל
זענען ערוב, אַז ער וועט די היימישע קיינעם קיין שלעכטס נישט
טון. דאָס בעטן און תחנונים האָט אָבער קיינער נישט דערהערט.
אַ טעמפּע הייזעריקע בּרומערייַ האָט פאַרהילכט די לופט, אַרום האָבן
זיך באַוועגט רויט-אויפגעקאָכטע פנימער און געשמידטע פויסטן. אי־
בער די קעפ האָבן קעגן דער זון אויפגעבליצט העק און מעסערס.

נאָר אין דער רגע איז אַ נס געשען. ס׳האָט זיך דערהערט אַ
שאָס פון אַ הארמאַט און פון קאַרשאָווער זייט האָט אָנגעהייבן
קלאַפן אַ פולעמיאָט און אַ קנאַלנדיקע ביקסן־שיסעריי. דאָס האָט קלי־
מענקאָ געשאָסן אויף קאזאקאוון מיט זיינע באַנדיטן און ברישקאָ
מיט זיינע פאַרטיזאַנען זענען אָנגעקומען פון דער אַנדערער זייט.
אַזוי אַרום זענען די פויערשע גאַסן אויסגעקומען צוויש צוויי פיי־
ערן. דער אויפגעבראַכטער המון האָט אָפּגעלאָזט דעם געהלשטן
זכריהן און האָבן זיך געלאָזט לויפן צו דער בריק. געלאָפן ערגעץ
זענען די „רויטע" מאַטראָסן און צוויי פויערים-יונגען, וועלכע זענען
די נאַכט צוגעשטאַנען צו קאזאקאוון, האָבן אויסגעטון פון זיך די
וויים אויסגענייטע העמדער און האָבן זיי אויפגעהייבן אין דער הויך
אויף שטעקנס, אַלס צייכן, אַז זיי גיבן זיך אונטער.

די שיסעריי האָט גלייך אויפגעהערט. ברישקאָ מיט זיינע
פאַרטיזאַנען זענען אַריין קיין דובאָווע און האָבן אַנטוואָפנט די עט־
לעכע רויט-פאַרשטעלטע מאַטראָסן, וועלכע זענען נאָך פאַרבליבן אין
שטעטל. אויך האָט ער צוגענומען בײַ דער פויערים־יוגנט דאָס גע־
וער, וואָס קאזאקאוו האָט זיי די נאַכט געגעבן און קאזאקאוון אַליין
האָט מען, לויט קלימענקאָס באַפעל, דעמזעלבן טאָג אַרעסטירט און

געבראַכט קיין באַבאַנקע צו אים אין שטוב אַריין. אויף מאָרגן, מיטן זון־אויפגאַנג, האָט ער באַשטימט אים צו דערשיסן.

נאָר די אויפגערייצטע באַבאַנקער פויערים זענען שוין איצט געווען שטאַרקער פונם אוקראַינער לינקן „עס־ער" קלימענקאָ. בייגאַכט האָבן זיינע אייגענע זעלנער באַפרייט קאזאקאוון און געלאָזט אים לויפן, ווהין זיין האַרץ גלוסט. ער איז אַוועק אין די אַרומיקע דערפער, ווו ער האָט אָנגעטראָפן אַ סך פון זיינע מאַטראָסן און איז מיט זיי אַריין קיין דובאָוע צו פאַרנעמען מיט זיך די דאָרפס־יונגען, וואָס ער האָט דאָרטן באַוואָפנט.

אָפגעשטעלט האָט ער זיך לעבן דער טעלעפאָן־סטאַציע און איז אַריין צו דער טעלעפאָניסטין יעלענע וואסילייוונע, מיט וועלכער ער האָט זיך באַקענט און באַפריינדט, וועמ ער איז דאָ געווען דאָס ערשטע מאָל. זיינע „מאַטראָסן" זענען שוין געווען אָן די רויטע בענדער אויף די היטלען. אָנטרעפנדיק דעם ערשטן פאַרבייגייענדיקן מיליציאָנער, האָבן זיי אים באַפוילן ער זאָל גיין זאָגן דעם שוואַרצן ייִדל, וואָס איז תמיד מכּבד סאָלדאַטן, אַז זיי זענען הונגעריק. דער מיליציאָנער איז אַוועק און האָט עס איבערגעגעבן משה שטעלמאַכער און יענער איז גלייך געקומען מיט ברויט, שינקע און ברענפן. אינאיינעם מיטן מיליציאָנער זענען זיי אַוועק אין וואלאסט און האָבן זיך דאָרטן געזעצט עסן.

אָבער אין דער מינוט האָט מען אָנגעהייבן באַשיסן דאָס שטעטל, דאָס האָט מען געגעבן צו וויסן ברישקאָ, אַז קאזאקאוו איז ווידער אין דובאָוע און ער האָט זיך מיט זיינע פאַרטיזאַנען געלאָזט איבער דער בריק, צו כאַפן אים אַ לעבעדיק, אָדער אַ טויטן.

נאָר די דובאָוער פויערים האָבן אים אָפגעטון דאָס זעלבע, וואָס מען האָט געטון דעם אטאמאַן קלימענקאָ אינם דאָרף באבאנקע. ביז מאַרקעלא האָט אָפגענומען דאָס געווער ביי זיינע פינף „זעלנער", וואָס זענען נאָך געווען באַוואָפנט, זיצנדיק אין וואָלאָסט ביי דעם יידיש־קהלשן מיטאָג פון משה שטעלמאַכער, איז קאזאקאוו ערגעץ נעלם געוואָרן. באַהאַלטן האָט אים דאָס איינגעהויקערטע אַלטע מיידל, יעלענע וואסיליוונע, ביי וועלכער ס׳האָט זיך אויפגעבליט אַ ראָמאַן מיט קאָזאקאָוון. וען ברישקא איז אַריין אים זוכן אין דער טעלעפאָן־סטאַציע, איז שוין דער באַנדיט געווען פאַרשטעקט ביי איר אין צימער אין אַ שאָפע, צווישן אָנגעהאָנגענע קלייַדער און מאַנטלען.

אים, מאַרקעלאַן אַליין, האָט זי געזאָגט, אַז ער איז אַנטלאָפן דורכן פענסטער אין הויף אַריין. באַשטעטיקט האָט עס אויך דער באַלעבאָס פונם הויז דימיטרי שאַבאָלינסקי.

ער איז דווקא געווען פון די „פריידענקער". פאַר קערענסקין האָט ער געדינט אין מיליטער און אַז דער פראָצעס איז זיך צעלאָפן אַהיים, איז ער געקומען קיין דובאָוע מיט פרייע געדאַנקען פון אַ באָלשעוויק. ער איז געווען אַ רייכער פויער, געהאַט ערד און איז געווען אַ גוטער שוסטער-אַרבעטער. אויך האָט ער געהאַנדלט מיט חזירים און האָט זיך אויסגעבויט די שענסטע צווייַ הייזער אין דוּבאָוע. דאָס וויייב זיינס, טאַלייע שאַבאָלינסקי, איז בײַז דער חתונה געווען אַ דינסט אין יידישע הייזער. אַ לאַנגע צייט האָט זי אויך געדינט בײַ דער רבֿיצין. זי פלעגט אויך האַנדלען איף די ירידים מיט אַלערליי סחורות. בײַידע זענען זיי געווען זייער היימיש מיט יידן, בײַידע האָבן גוט יידיש גערעדט און טאָליעס יידישע ווערטלעך זענען געווען מלא חן.

אין דער הריגה-נאַכט פון פסח שני האָבן זיך בײַ דימיטרין אַ סך יידישע משפחות אויסבאַהאַלטן. דאָך האָט דערזעלבער דימיטרי געהאָלפן דער פאַרקריפלטער טאָכטער פון די פינסטערע און רויב-דאָרשטיקע אומאַנער פאָרשטעט, צו שיצן דאָס לעבן פונם באַנדיטן-אטאמאַן קאָזאַקאָוו. מעגלעך, אַז ער האָט מורא געהאַט פאַר נקמה פון די דאָרפישע גאסן, ווו מען האָט געקוקט אויף קאָזאַקאָוון, ווי אויף אַן אייגענעם מענטשן, וועלכער שטעלט זיך איין פאַר די פויערים און גייט קעגן די זשידעס. נאָר גיכער האָט ער נישט געוואָלט בײַ זיך אין שטוב האָבן קיין שיסעריי, מען זאָל אים נישט צעברעכן די גרויסע פענסטער פון דער טעלעפאָן-סטאַציע, און דעריבער האָט ער אים גוט באַהאַלטן. וועמען מאַרקעלא האָט אַרומגערינגלט זיין הויף מיט אַ וואַך און איז אַליין אַריין אין שטוב באַזוכן אַלע ווינקעלעך, האָט יעלענע וואַסיליעווענע קאָזאַקאָוון דורך דער היינטער-טיר אַראָפגעלאָזט אין קעלער, ער זאָל דאָרטן אַריינקריכן אין אַ ליידיקן פאַס און זאָל אַרויפוואַרפן עטלעכע זעק פון אויבן.

בריקא האָט אומעטום געזוכט. שאַבאָלינסקין האָט ער געדראָט אַז וועט אים אונטערציגדן די שטוב און דער גאַנצער הויף זיינער וועט אַוועק מיטן פייער. נאָר יענער האָט אים געשווירן מיטן גע-זונט, אַז ער איז דאָ בײַ אים נישטא. ער האָט אים אויך געשיקט

באַקוקן דעם קעלער. מאַרקעלאַ האָט אים שוין געעפנט, נאָר ער האָט זיך צוריקגעהאַלטן... ער האָט שוין איצט געגלויבט דימיטרין אויפן וואָרט. שאבאלינסקי איז דאָך געווען אַ מענטש מיט פרייַע גע־דאַנקען. ס׳האָט זיך נישט געגלויבט, ער זאָל שיצן באַנדיטן בייַ זיך אין שטוב.

כא.

קאזאקאוו איז איבערגעזעסן בייַ שאבאלינסקין ביז שפּעט בייַ־נאַכט, און ווען דאָס לעצטע פייערל האָט זיך אויסגעלאָשן אין די יידישע הייזער, האָט אים דימיטרי אַרויסגעפירט אויף אַ פור אין פעלד אַרײַן, ער זאָל אַנטלויפן אין דער וויטער וועלט, מאַרקעלאָס אויג זאָל אים נישט קענען געפינען. נאָר קאזאקאוו איז וויַיט נישט גע־לאָפן. אין די נאָנטע דערפער ניעבילויוקע און אוקסאָנינאָ האָט ער אָנגענומען „זעלנער" און איז מיט זיי אַוועק קיין טארגאוויצע, פינף און צוואַנציק ווירסט פון דובאָוע.

און דאָרטן איז געשען אַ נס.

פון יענעם שטעטל האָט געשטאַמט דער שוואַרצינקער יידישער מאַטראָס, וועלכער האָט זיך מיט קאזאקאוון באַפרײַנדט, ווען זיי זע־נען בייַדע געזעסן אין אָדעס אַרעסטירט פאַר גנבות. אין דער גרוי־סער מהומה, ווען קלימענקע האָט אָנגעהייבן צו שיסן פון אַ האַרמאַט אויף קאזאקאוס „מאַטראָסן", איז ער אַנטלאָפן אַהיים צו זיינע אַל־טע טאַטע און מאַמע, וועלכע האָבן געמיינט, אַז ער איז אין דער מלחמה ערגעץ אומגעקומען.

אין עטלעכע טעג אַרום איז אַריין קאזאקאוו מיט זיינע נייע „זעלנער" קיין טארגאוויצע און האָט זיך דאָ באַגעגנט מיט זיין יידישן חבר. יענער האָט אים אָנגעהייבן בעטן אויף זיין שטייגער, ער זאָל דעם שטעטל קיין שלעכטס נישט טון, וויַיל דאָ וווינען אָרע־מע יידן און בעלי־מלאכות, וואָס דערנערן זיך מיט זייערע אייגענע צען פינגער. דערבייַ האָט ער אים דערציילט פון זיינע אַלטיטשקע

טאַטע און מאַמע, וואָס האָבן זיך אויסגעווייגט די אויגן, וואַרטנדיק אויף אים. דערנאָך איז ער מיט אים געגאַנגען צום טייך און האָט אים געוויזן דאָס אָרט לעבן דער בריק, וווּ ער פלעגט זיך יינגלווייז אראָפלאָזן אין די טיפענישן אונטערן וואַסער. אויך האָט ער אים געוויזן די פויערשע סעדער מיט די הויכע שטעכעדיקע פלויטן, וווּ ער פלעגט קלעטערן אין די פינסטערע נעכט גנבענען עפל. און קאָזאקאוו האָט אים צולייב געטון. ער האָט געשענקט די טארגאוויצער יידן דאָס לעבן, נאָר ער האָט געפאָדערט ביי זיי זעכציק טויזנט רובל קאָנטריבוציע.

און אז דאָס האָבן דערהערט די געוויסע רויטע קאַצאַפּעס פונם האַנדלס־פאַסאַד נאָווי־אַרכאַנגעלסק, וועלכער געפינט זיך אויפן אַנדערן ברעג טייך, פונקט אַנטקעגן טארגאוויצע, האָבן זיי געשיקט בסוד־סודות אַ שליח צו די יידן פונם שטעטל, זיי זאָלן נישט וואַגן צו געבן די באַנדיטן קיין קאָנטריבוציע, ווייל מען וועט זיך שוין מיט זיי אָפרעכענען אויף אַן אַנדער אופן. און וועט מען נישט פאָלגן, וועלן קומען חברה פון פאַסאַד און מען וועט חרוב מאַכן דאָס שטעטל.

קאזאַקאוו מיט זיינע „סאָלדאַטן" זענען דערווייל אַריבער די בריק און זענען אַריין אין נאָווי־אַרכאַנגעלסק, געווען איז עס שוין פאַרנאַכט. די מיליציע פונם פאַסאַד האָט זיי זייער שיין אויפגענומען. מען האָט זיי באַלד געגעבן אַן אָרט אויף נאַכטלעגער אין אַ גרויס הויז, וווּ עס איז אַמאָל געווען אַ טאַנץ־זאַל. שפעטער זענען אַהין אָנגעקומען אַ סך יונגע חברה. מען האָט אָנגעהייבן טרינקען מיט די אָנגעקומענע און בריידערן זיך. אַזוי האָט מען פאַרברענגט ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין, און אז יענע זענען שוין געווען גוט שיכור, האָט מען אויף זיי געוואָרפן אַ באָמבע, פון וועלכער ס'זע־נען אומגעקומען זייערע פערצן מענטשן. די איבעריקע זענען אַנט־לאָפן אין די פינסטערע פעלדער אַריין און קאזאקאוון אַליין האָט אויך אָפגעגליקט צו אַנטלויפן מיטן לעבן

כב.

פונם צווייטן טאָג שבועות, ווען ברישקאָ האָט פאַרטריבן קא־זאקאוון, ביז כ׳ סיון איז אין דובאָוע שטיל געווען. פאַר דער צייט האָט דאָס שטעטל נאָר איבערגעשראָקן דער געוועזענער שפּיאָן פונם העטמאַן, מוזשילינסקי. ער איז געווען אַרבעטסלאָז, האָט ער פאַרנומען עטלעכע יונגע חברה־לייט פון די געוויסע אומאַנער פאָרשטעט און איז מיט זיי אַוועק זוכן גליק אין די יידישע שטעטלעך פון דער אַרומיקער געגנט. נאָר זיי זענען געווען זייער קליין אין צאָל און האָבן אויסגעזען ווי שטאָט־לייט. שטאָטיש־געקליידט, אין נייע אַנצו־גען מיט גאָלע שיך און קאַפּעליושן, וואָס מען האָט ערשט אָנגע־רויבט אין די אומאַנער הריגה־טעג, זענען זיי אַריין דורך די דאָר־פישע גאַסן און די פויערים־יונגע האָט זיי אויפגעהייבן אויף א גאָלעכטער. דאָך האָבן זיי באַרויבט עטלעכע יידישע קלייטן און משה שטעלמאַכער האָט זיך מיט זיי אויסגעדונגען די קאָנטרי־בוציע פאַר פופצן טויזנט רובל... אונטער די חוזק־געלעכטערס פון דער פויערשער באַפעלקערונג זענען זיי שטיל און שעמעודיק אַוועק פונם שטעטל און די עדה יידן האָט גומל געבענטשט.

ברישקאָן האָט מען צו דער צייט זעלטן געזען אין דובאָוע. ער איז דורכאויס געווען פאַרנומען מיט זיינע פריוואַטע אינטערעסן. זיין חבר, דער פעטליורע־אָפּיציר אַנדריי אָוטשאַרוק, האָט נאָך זיין אַנטוישונג בײַ דער יידישער הריגה אין אומאַן, פאַרשפּאַרט זיך בײַ טאַטע און מאַמע אין שטוב און איז געזעסן איבערן בוך און יענער איז נאָר געווען פאַרנומען מיט פייגע־וויטעלען. נאָך דער חתונה האָט זי זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט ספּאָרט. ער האָט זי געלערנט פּאָרן אויפן וועליסאָפּעד און רייטן אויף די קליינע שלאַנקע פערד־לעך, וועלכע ס׳איז נאָר געווען צו קריגן אין די אַרומיקע דערפער. תּמיד פלעגט מען זיי באַגעגענען רייטנדיק אויפן אומאַנער טראַקט, בײַדע שמייכלענדיק־שווייגנדיק און גליקלעך פאַרליבט.

אין שטעטל האָט מען די „אַטאַמאַנשע" נאָר געזען אויפן ירידּ. זי פלעגט קומען אין רייצנדיק־קאָלירטע גלאָז־פערל און בענדער מיט די אויסגענייטע אַרבל פונם רויטן לייבל אַרויס, ווי די אוקראַינער

פּויערשע טעכטער. מיט קיין יידן פּלעגט זי זיך נישט באַגעגענען. דעם זיידנס שטוב האָט זי אויך אויסגעמיידט, נאָר אין שטעטל האָט מען געזאָגט, אַז זי איז אינמאָל, צווישן טאָג און נאַכט, געקומען מיטן וועלאסיפעד פון קארזשאווע און איז אַרײַנגעפאָרן צו שקאָדניקן אין הויף. זי האָט אַרויסגערופן עטעלען, יענע זאָל פרעגן דעם זיידן מיט דער באָבען, אויב זי קאָן אַרײַנגיין זיך זען מיט זיי. און חיה האָט דווקא מסכים געווען דערויף, נאָר שמואל־יצחק האָט באַפּוילן שטרענג, זי זאָל נישט וואַגן אַריבערצוטרעטן זיין שוועל.

ער, שמואל־יצחק שקאָדניק, האָט די לעצטע צייט בכלל נישט געוואָלט אָנקוקן קיין מענטשן. פון זינט יענעם פרימאָרגן נאָך דער צווייטער הריגה־נאַכט, וועו עטעלע האָט אים אָנגעזאָגט די בשורה, אַז פאַניע האָט חתונה מיט מאַרקעלען, איז ער געווארן איינגעבויגן, קליין און נישטיק ביי זיך. ער האָט אויפגעהערט צו זאָגן דעות אין שטעטלדיקן קהל, נישט אינטערעסירט זיך מיט קיין געשעפטן און האָט זיך לחלוטין אויסגעטון פון דער וועלט. זיין היימלעך־פריילעכע שטוב, וועלכע איז געווען באַשטראַלט מיט מיידלשע יונגט־פריידן און געזאַנג, איז איצט געווען פוסט. עטעלע איז אַרומגעגאַנגען אַן אומעטיקע און אַ פאַרבענקטע נאָך אַנדרישען, וועלכן זי האָט ליב געהאַט. ער האָט זי אויך געליבט, נאָר ער פלעגט קומען זעלטן, ווייל זיין טאַטע, דעזעריע אָווטשאַרוק, האָט עס נישט געוואָלט ליידן. באַצייטנס האָט ער אים געראַטן מעבר־נחלה צו זיין, אויב ער וועט טון די נבלה, וואָס מאַרקעלע און וועט חתונה האָבן מיט שקאָדניקס זשידוווקע. די איבעריקע גוטע פריינט אירע פון דער קריסטלעכער געזעלשאַפט אין דובאָוע האָבן אויך אויסגעמיידט זי צו באַזוכן ביי אִיר יידישן זיידן אין הויז. עפּעס זענען זיי אַלע געווארן ברוגז און שווייגנדיק־פאַרביסן. דער פעלדשער דעוויאַטקין האָט נאָר אָפן אַרויסגעווינן זיין צינישן יידן־האַס און האָט נאָכגעקרומט די יידישע פאַרוווונדעטע פנימער פונם זעמסקן שפּיטאָל, וועלכע מען האָט געבראַכט אַהין אין די דובאָווער הריגה־טעג מיט צעהאַקטע איברים. די שטילינקע און קארעקטע אַקושערין שנורוק איז אויך געווארן רעדעוודיקער. אירע יידישע געווינערינס פלעגט זי דערציילן, וואָס פאַר אַ מציאות זי האָט געקויפט ביי די „מאַטראָסן" פון קאזאקאוון. אויך האָט זי זיי דורכאויס געטרייסט, אַז עס וועט נאָך זיין „נייס", מען וועט נאָך שחטן קליין און גרויס.

צו דער צייט האָט געווען׳טיקט אין די אוקראַינער דערפער דער רויטער טעראָר פונם מאָסקווער שטראָף־מיליטער און צוגלייך מיט דעם האָבן זיך אויך געשטאַרקט די שוואַרצע חיילות פון דער קאָנטר־רעוואָלוציע. זיי האָבן זיך איבערראַשט געפאַרבט אין נאַציאָנאַל׳ע קאָליִרן און געאייניקט אין דעם געדאַנק אויסצוראָטן די יידישע באַ־פעלקערונג. אונטער דער אוקראַינער פאָן איז שוין דאָן געגאַנגען דאָס האַלב־אינטעלעגענטע רוסענטום, וועלכעס האָט פאַרוואַלטעט מיט די מלוכה־אַנשטאַלטן פון דער אַלטער אָרדענונג און איז דערנאָך געבליבן אָן אַ לעבנס־באָדן און אַ קוואַל׳ פון חיונה. אונטער די גע־בליבענע פאַרבן האָבן זיך אויך באַהאַלטן די פאַרגרעבטע רוסיס־פריצי־שע זינדלעך און דער טעמפער בלוט־דורשטיקער אָפיצירן־שטאַנד פון דער אַלטער רוסישער מדינה. אַזוי אַרום האָט די נאַציאָנאַל׳ע פאָן פון דער אוקראַינער פויערים־רעפובליק געמאַכט אַ וועג פאַר דער אָנקומענדיקער שוואַרץ־טאָטערשער דעניקין־מאַכט מיטן שוואַרצן טע־ראָר, שוואַרץ־ שיכורע שחיטות אויף יידן און שוואַרץ־רוסישן פאַט־ריאָטיזם, וויידער צו פאַרשקלאַפן אַל׳ע פעלקער פונם געוועזענעם גרויס־רוסלאַנד.

פון אַזעלכע געמישטע ע׳עמענטן איז באַשטאַנען קאזאקאוס באַנדיטן־חיל, וועלכער איז דאָס צווייטע מאָל באַפאַלן דאָס שטעט׳ל דובאָוו.

כג.

געווען איז עסדינסטיק, אין אַ רעגנדיקן פרימאָרגן, 5׳ סיון.

דאָס שטעט׳ל איז דאָן געווען שוצלאָז. קלימענקאָ מיט זיינע פרייוויליקע מיליטער־טיילן, וואָס ער האָט אָרגאַניזירט אין די דער־פער, איז אַוועק קיין אומאַן צו קעמפן מיט דער אייזערנער מאַכט פון די באָלשעוויקעס און בערישקאָ איז געוואָרן אַ פריוואַטער מענטש. ער איז דורכאויס געווען פאַרנומען מיט פייגע־וויטעל׳ען און איר ספאָרט־לערע. זיינע פאַרטיזאַנען, וועלכע די דובאָווער יידן האָבן געשפייזט, זענען אָן אַ פירער אויך געוואָרן פריוואַטע מענטשן,

אפילו די עטלעכע מיליציאָנערן פונם שטעטל האָבן נישט געהאט קיין פלינטן און קיין פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר קיינעם. און די אייזיקע שיצער פון די דובאָוואר יידן זענען געבליבן די צוויי גע־וועזענע מאַטראָסן, קאפניק מיט סמעלניצקין, וועלכע האָבן פאָרגע־שטעלט די פאַרוואַלטונג פון דער פויערשער „וולאַדע". זיי, די גע־וועזענע „פריידענקער"־און דערנאָך מיטפילנדיקע פון דער אוקראינער נאַציאָנאַל־באַוועגונג, האָבן עס יעדעס מאָל געהאָלפן משה שטעלמא־כער אויסדינגען זיך מיטן באַנדיטן־אטאמאַן פאַרן שענקען דאָס לעבן דער דובאָוואר עדה יידן.

דאָס מאָל איז דערויף קיין צייט נישט געווען. קאזאקאָוו האָט זיך געאיילט, ווייל אין אומאַן בייַ דער באַן איז געשטאַנען ראַטן־מיליטער און פון דער נאָנטער סטאַנציע כריסטינאָווקע האָט מען דער־ווארט דעם רויטן בראָניעוויק, וועלכער פלעגט אָנווארפן אַ פחד אויף אַלע באַנדיטן. דעריבער האָט ער עס געמאַכט אויף גיך. אינגאַנצן האָט די הריגה געדויערט צוויי שעה. אומגעקומען זענען סך הכל פופצן מענטשן, אָחוץ די פאַרוווונדעקע און צושעדיקטע, וועלכע זע־נען געבליבן אומבאַהאָלפענע קאַליקעס אויפן גאַנצן לעבן. נאָר די מיתות־משונות און חוזק־טויטן זענען דערבייַ געווען אַזוי גרויזאַם, אַז די הריגה־נאַכט פון די היימישע איבערגעקערטע פּעלצן, פסח שני, איז געווען אַ שפילעכל.

קאזאקאָוו איז נאָך אַלץ געווען אָנגעטון אין זיין דעמאָקרא־טישן פיינגענייטן פרענטש, וועלכער איז אים געבליבן אַלס אָנדענק פון די ערשטע זוניק־פריילעכע רעוואָלוציע־טעג אין אָדעס. אַזוי באַ־שיידן האָבן אויסגעזען זייַנע צוויי קאָלעגן, די באַנדיטן־אָנפירער אין די גומענע קורטקעס און קליינע ספאָרט־היטלעך איבערן שטערן. געווען איז עס דער רייכער פויער שעווטשענקא, וועלכער האָט אין זיין היימישן דאָרף טיעקטשי געשמט פאַר אַ גרויסן לעב־יונג און דער געוועזענער סעמינאַריסט פון טיראַספאָל פאָפאָוו מיט זיין העל־דישער פאַרגאַנגענהייט אַלס פלאַם־רויטער באָלשעוויק. אַהוץ די דריי עלעגאַנט־דעמאָקראַטישע אטאמאַנען, האָבן זיך נאָך געווארפן אין די אויגן פיל „אינטעליגענטע" פנימער פון געבוירענע פריצישע זינדלעך. אָנגעטון אין נעט־ענגלישע אַנצוגן און טייערע רעגן־מאנטלעך מיט קאָפּושאָנען איבער די קעפּ.

געווען איז עס אַ פאַרייניקונג פון דריי באַנדעס, אוקראינער,

גרויס־רוסן און מאלדאוואנער, וועלכע פאָפאָוו האָט מיט זיך געבראַכט פונם דניעסטער־ברעג. געפירט האָבן זיי מיט זיך אַ צוויי הונדערט לייד־יקע פורן, אַ הונדערט רייטער, ביז פירהונדערט פוסגייער, עטלעכע פולעמיאָטן און אַ האַרמאַט. אַריין זענען זיי מיט מוזיק און רויטע פאָנען. די אויפשריפט: „פרידן די שטיבעלעך און קריג די פאַלאַצן!" האָט מען נאָך אַלץ געטראָגן פאָרויס, נאָר דערביי האָט שוין געפלאַטערט א רויט זיידן געוועב מיטן אויפרוף: „טויט די יידן און ראַטעוועט רוסלאַנד!" אויך האָט זיך אימעצער נאָכגעשלעפּט מיט אַ געל-בלוי פענדל פון דער אוקראיִנער רעפובליק.

זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אינמיטן מאַרק, אונטערן גוס-רעגן און משה שטעלמאַכער האָט זיך גלייך געזומען צו דער אַרבעט. זייער געשיקט האָט ער זיך דורכגעריסן צווישן זייערע רייען אין קאָמיטעט פון דער „וולאַדע", צו די צוויי יידישע מליצים סמעלניצקי מיט קאפניקן, זיי זאָלן זען עפּיס טון. נאָר יענע האָבן אַראָפּגעלאָזט די הענט. מען איז געקומען, ווייזט אויס, נאָר נעמען די נפשות — האָבן ביידע צוגעשאָקלט מיט די קעפּ. דער אטאמאַן האָט באַפוילן אַלע יידישע מענער צונופרופן אין שול אויף אַ „סכאָדקע", נאָר זיי האָבן געהערט פון די „סאָלדאַטן", אַז מען וויל די יידן אַהין פאַר-נאַרן און אונטערצינדן די שול. בסוד-סודות האָבן זיי עס אים אי-בערגעגעבן און שוין האָבן זיי אים געבעטן לויפן אַהיים צו וויב און קינד. זיי אַליין וועלן שוין אַלעמען געבן צו וויסן, מען זאָל אין שול נישט גיין. און ווירקלעך, ווען זיי זענען אַרויס פאַר דער טיר, זענען עטלעכע דערשראָקענע יידן געלאָפן אין קלויז אַריין, ווייל די סאָלדאַטן רופן אַהין אַלעמען צו רעדן מיטן אטאמאַן. סמעלניצקי האָט זיי שטרענג באַפוילן צו זיצן אינדערהיים, נאָר אין דער רגע איז צוגעקומען אַן אַלטע גויע און האָט זיי געוויזן מיט דער האַנט צו די סעדער און גערטנער, זיי זאָלן אַנטלויפן. דערביי האָט זי זיך איבערגעצויגן און האָט געזאָגט אין דער שטיל:

— ניעכריסטן... מען הרגעט שוין...

משה האָט געכאַפט א מיליציאָנער ביי דער האַנט און איז מיט אים דורכגעלאָפן צוריק די באַנדיטן-רייען. קומענדיק אַהיים, האָט ער זיך מיט זיין עלטסטן זון, דעם געליבטן און געצערטלטן חנניה, גע-שטעלט אַרבעטן ביי זיך אין ווערשטאַט, ביי די רעדער, און דאָס וויב מיט די קליינע קינדער זענען געבליבן זיצן אין שטוב, ביי

דער נײ-מאַשין, זי זאָל שטעפּן און קלאַפּן אָן אַ סוף.

די באַנדיטן האָבן דערווײל געפונען אַן אָרט, וווּ איינצוארדנען זיך. זיי זענען אַריינגעפאָרן אינם גרויסן הויף פון דער זעמסקער פּאָסט, וווּ ס׳זענען געווען גוטע פערד־שטאַלן און גרויסע געדעקטע סטאַדאָלעס פאַר די פורן און דעם „שטאַב״ האָט מען זייער שיין איינגעפונדעוועט אויפן אויבערשטן גאָרן, אין דער שיינער דירה פון יענקל פעלדמאַן, וועלכער איז געווען דער באַלעבאָס פונם הויז און דער אַרענדאַר פון דער פּאָסט. צום גליק איז ער מיט זיין פאַמיליע באַצייטנס אַנטלאָפן פון דובאָווע און די דירה איז געווען פוסט. נאָר אונטן איז געווען נאָך אַ דירה, האָט דאָרטן געוווינט דער אַלטער געצל פּאָרטיגול מיטן ווייב און זיין שטיף־טאָכטער סאָסיע. איז בייַ אַלע אומגליקן דערדאָזיקער אונטערשטער גאָרן מיט די פענסטער בייַ דער ערד געווען אַ מקום מקלט צו באַהאַלטן זיך. צו דעם אַלטן געצ־לען פלעגן זיך באַלד צונויפלויפן זיינע קינדער מיט די אייניקלעך און אַלע קרובים און גוטע פריינט פונם שטעטל.

דאָס מאָל איז עס אויך אַזוי געווען. נאָך איידער די באַנדיטן זענען אַריינגעפאָרן אין הויף פון דער פּאָסט, איז שוין די אונטער־שטע דירה בייַ געצל פּאָרטיגול פול געווען מיט מענטשן און אַנט־לויפן איז שוין נישט געווען קיין צייט, וויל גלייך בײַם אַריינקומען האָבן זיך בײַם טויער אַוועקגעשטעלט צוויי שומרים מיט די אַנט־בלויזטע שוועדן אין דערהויך צו היטן דעם אַריינגאַנג.

די באַנדע האָט זיך באַלד צעטיילט חברות-וויז און איז אַוועק איבער די יידישע הייזער. דאָרטן האָבן זיי באַפוילן צו עפענען די קא־מאָדן מיט די שאַפּעס און האָבן פאַרנומען דאָס בעסטע און דאָס טיי־ערסטע פון יעדן יידישן הויז, דערבייַ האָבן זיי געשלעפּט מיט זיך אין „שטאַב״ אַריין יעדן אייניקן יידן, וואָס איז זיי געקומען פאַר די אויגן.

צו דער צייט האָבן די באַנדיטן געטריבן אין הויף אַריין פון דער פּאָסט—יידישע קי צום שעכטן. מיט בייטשן אין די הענט האָבן זיי אויך געיאָגט אין „שטאַב״ אַריין יידישע מיידלעך און ווייבלעך, זיי זאָלן דאָרטן קאָכן דאָס פרישע פלייש פון די צעהאַקטע יידישע רינדער, באַדינען די אָפיצירן און פרייַלעך מאַכן די סאָלדאַטן... אַזוי האָט מען זיי אַלע געשלעפּט טעמפּ-פאַרשטיינערטע און היסטע־ריש-שרייענדיקע אויפן אויבערשטן גאָרן, שלאָגנדיק מיט שטעקנס

און בייטשן און פון די מענער האָט מען געהאַקט איבערים און גע־
שלייפערט אין קעלער אַריין, וועלכער האָט זיך געפונען לעבן טוי־
ער פון הויף.

זייער שטיל איז צוגעגאַנגען די דאָזיקע הריגה. דער אָנפירער
איז געווען דער טיראַספּאָלער הויכגעוויקסיקער און פול־בלוטיקער
סעמיאַריסט פּאָפּאָוו אַליין. ער האָט שטרענג באַפוילן, מען זאָל שאַ־
נעווען פולווער און אַלעמען טויטן מיט קאַלטן געווער. דעמדאָזיקן
באַפעל האָט מען דורכגעפירט פינקטלעך. קיינער האָט זיך קיין קויל
נישט געקענט אויסבעטן. אויך האָט מען לויט זיין פאַראָרדענונג
יידישע פרויען געשענדט, נאָר געשיצט זיי אַלעמען דאָס לעבן. ביי
די הריגות לעבן קעלער פון דער פּאָסט איז ער געשטאַנען און האָט
אַרויסגעגעבן באפעלן, ווי אַ מילִיטער־מאַן. נאָר קיין אוקראַינער
פויערים־יונגען האָט ער צו דער דאָזיקער אידעלער „אַרבעט" נישט
צוגעלאָזן. יענע האָבן איבערהויפט געפאַקט דאָס אָנגערויבטע גוטס
אין די וועגן און ביי די טירן פון קעלער זענען מיט העק און
שווערדן געשטאַנען רוסן און מאָלדאַוואַנער. ביי יעדן קרבן, וואָס
מען האָט צוגעפירט, האָט ער באַפוילן צום טאַקט: איינס—הויב אויף
די שאַשקע, צוויי—הויב אויף די שאַשקע, האַק!...

פאָפּאָוון אַליין האָבן די גויעשע פערד־יונגען פון דער זעמ־
סקער פּאָסט אויך אָנגעווויזן דעם אונטערשטן גארן מיט געצל פאָר־
טיגולָס דירה, וווּ תמיד באַהאַלטן זיך אויס פיל יידן.

די באַנדיטן האָבן זיך אַהין אַריינגעריסן און גלייך האָבן זיי
פון דאָרטן אַרויסגעשלעפּט אַלע מיידלעך אויבן אין „שטאַפּ" אַריין.
פאַר דעם אַלטן געצל אין די אויגן האָט מען זיין איידעם ישיהו
דייטשמאַן געהרגעט. דערביי האָט מען באַפוילן זיין פרוי דבורה
דייטשמאַן, זי זאָל זיצן און קוקן ווי אַזוי מען טויט איר מאַן. געווען
איז ער דער געוויסער שיינער באַלעבאָס פון דובאָווע, וועלכן מען
האָט פריער מיט אַ חודש מיטגענומען פאַר אַ צירונג אין דער דע־
פוטאַציע צו קלימענקאָן. דאָס מאָל האָט מען אים געהאַקט די פיי־
גער פון די הענט און פיס און ביי יעדן האַק האָט מען זוגעזונגען
אויף רוסיש: אָט וואָלט געווען אַ שיינער קאָמיסאַר!

זיין אַכצניעריקער זון דודיק דייטשמאַן האָט זיך מיט אַ צע־
האַקטן האַלדז און נאַקן אַרויסגעכאַפּט פון שטוב און איז אונטער די
חוזק־געלעכטערס פון נייגעריקע גוים און גויעס אַנטלאָפן אויפן

דאָרף, נאָר אַ פּויער-יונג, וואָס איז מיט אים אין דער זעמסקער שול אויף איין באַנק געזעסן, האָט אים געכאַפּט און איבערגעגעבן צוריק די באַנדיטן אין די הענט אַריין. געטויט האָט אים מיטן שווערד די „באַרעמהאַרציקע" שוועסטער, וועלכע איז געגאַנגען מיטן פּאַרייניקטן באַנדיטן־מיליטער, אַוועקשאַרנדיק פון זיך דעם טויטן קערפּער אין אַ רינשטאָק אַריין.

דערנאָך האָט מען זיך געזומען צו געצלעטן אליין. ער איז שוין געווען אַן עלטערער מאַן פון אַ זיבעציק יאָר, אַן איינגעבויגענער און אַ שוואַכער, האָט ער געבעטן מען זאָל אים לאָזן לעבן. ער וויל זיך נאָך זען מיט זיינע קינדער אין אַמעריקע. אין אוקראַינע וועט ער נישט זיין, ער וועט אַוועקפאָרן צו די זין אויף יענער זייט ים, און די גזלנים האָבן דעם אַלטן יידן דאָס לעבן געשענקט. נאָר דערבייַ איז געשען אַן אומגליק מיט זיין שיינער שטיפטאָכטער און ער האָט דערפאַר געמוזט באַצאָלן מיטן לעבן.

געווען איז עס סאסיע, זיין ווייבס מוזינקע פונם ערשטן מאַן, צוליב וועלכער זי, די אייגלע יידענע בתיה פּאָרטיגול, האָט זיך געקאַרגט דעם ביסן אין מויל אַבי דאָס מיידל אירס זאָל אין דער אומאַנער גימנאַזיע ענדיקן גאַנצע זעקס קלאַסן. כ׳ סיון תרע״ט איז סאסיע אַלט געווען צוויי און צוואַנציק יאָר. אַ געוויקסיקע און אַ בליענדיקע איז זי געווען, מיט בלאָנדע צעפּ, גרויסע בלויע אויגן און אַ ווייס־געלייטערט פנים. וועג מען האָט זי אַרויפגעשלעפּט אין „שטאַב", האָט באַלד צוליב איר אויסגעבראָכן אַ געשלעג צווישן די באַנדיטן, יעדער האָט זי געריסן צו זיך. מיט בלוט-פאַרלאָפענע פנימער האָבן זיי זיך געווארפן שטעכן איינס דאָס אַנדערע מיט די שווערדן. סאסיע איז געשטאַנען צווישן זיי מיט אונטערגעשלאָגענע אויגן. אַ ווילד־צעשויבערטע און אַ טעמפּ-פאַרשטומטע האָט זי זיך געלאָזט שלעפּן פון די אייזערנע הענט אין אַלע זייטן. זיי האָבן פון איר די קליידער גערעסן, געפליקט איר די צעפּ און יעדעס מאָל געקנייפן איר בלענדענדיק ווייסן קערפּער ביז בלוט. דערנאָך האָבן זיי זיך ווידער געווארפן איינס אויפן אַנדערן מיט די געשמידטע פויסטן אין די צעקראַשטשעטע הערצער אַריין.

לסוף איז געבליבן, מען זאָל זי דערשיסן. אויב נישט איינעם, איז נישט קיינעם. מען וועט זי אונטערשיסן דאָ אויפן אָרט. דערנאָך וועט מען זי אַוועקווארפן אונטער די שטאַלן, און דער אַטאַמאַן וועט

נישט וויסן דערפון. נאָר אין דער צייט וועלן די אויפגערעגטע באַנ־
דיטן־יונגען האָבן באַשלאָסן וואָס צו טון מיטן יידישן מיידל, האָקנ־
דיק זיך אייגס דאָס אַנדערע מיט די הענטלעך פון די ביקסן אין
די קעפּ אַריין, האָט סאסיעטי אָנגענומען פאר אַ האַנט אַ קליין מאָל־
דאָוואַניש מאַטראָסל און האָט זי אַרויסגעפירט אויף יענער זייט
טיר.

— זאָג מיר צו, אַז דו וועסט זיך שמדן און וועסט מיט מיר
חתונה האָבן, וועל איך דיך ראַטעווען... באַלד וועט מען דיך דער־
שיסן און מען וועט דיך אויסקוואַרפן פאַר די הינט

אַזוי האָט צו איר געזאָגט דער קליינינקער מאָלדאַוואַן מיט
די גראָבע לייפן און די טעמפּ־פאַרשטיינערטע סאסיע האָט דערויף
צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ. דאַן האָט ער זי שטיל אַראָפּגעפירט פון די
טרעפּ. אַזוי איז ער מיט איר אַרויס פון חויף אומבאַמערקט פאַרן
אַטאַמאַן מיט זיינע באַנדיטן, וועלכע זענען ביים הריגה־קעלער גע־
וען פאַרנומען, און אַזוי אַרום האָט ער זי געפראַכט אויף דער
גויעשער גאַס צו אַ פויער אין שטוב אַריין, בעטנדיק, מען זאָל אים
דאָ אָפּהיטן אַ צוויי טעג דאָס יידישע מיידל. זי איז זיין כּלה. אין
אַ פאָר טעג אַרום וועט ער קומען און וועט זי פירן אין קלויסטער
אַריין, און איז ער גליין נעלם געוואָרן פונם שטעטל.

ין „שטאַב" האָט מען זיך דערווייל געכאַפּט, אַז דאָס יידישע
מיידל איז ערגעץ פון אונטער די הענט נישט געוואָרן, האָבן זיך
די באַנדיטן געלאָזט לויפן אַראָפּ אין הויף אַריין זי זוכן. נאָר די
פערד־יונגען פון דער פאָסט, וועלכע זענען פריי ביים טויער געשטא־
נען, צוקוקנדיק די מיתות משונות לעבן די אָפּגעג טירן פון קעלער,
האָבן געזען, אַז אַ קליין מאָלדאַוואַניש מאַטראָסל האָט סאסיען אַרויס־
געפירט פון הויף. דערביי האָבן זיי אונטערגעזאָגט, אַז, מסתּמא,
האָט אים דער אַלטער טייוול פונם אונטערשטן גארן גוט באַצאָלט
דערפאַר, וויל ס׳איז זיין טאָכטער.

די דאָזיקע וועלטער האָבן אַרום אַ העליש פייער אָנגעצונדן. אַ
וויילד ברומעריי האָט אויפגעציטערט די לופט, ווי אַ וואָלפן־יאָמער
און אַ מחנה פון צעריצטע מענטשן־חיות האָבן זיך געלאָזט לויפן
אַראָפּ צום אונטערשטן גארן, נקמה צו נעמען פונם אַלטן יידן פאַר
זיין שיינער טאָכטער, וואָס ער האָט זיי פון אונטער די הענט
אַוועקגענומען. אַזוי אַרום האָט מען דעם אַלטיטשקן געצלט פאַרטיגוט

זוידער אַרויסגעשלעפט צום טויט. אויף די טרעפ פון קעלער האָט מען אים צעשניטן מיט די שווערדן, אָפּהאַקנדיק ביידע הענט אויף אַ לאָקשן־ברעט, וועלכע איז אויף דער קעלער־וואַנט געהאָנגען.

כד.

דאָך זענען אין דעם הריגה־טאָג פון כ׳ סיון גרויס ניסים געשען אין דובאָוו.

אין די הריגה־נעכט פונם חודש מאַי האָבן די היימישע איבערגעקערטע פעלצן אויסגעמיידט דעם רבס שטוב און דאָס מאָל האָט ווידער אַ נס געטראָפן. צום רב אין שטיבל האָבן זיך אַרייַנגעריסן עטלעכע באַנדיטן, נאָר זיי האָבן קיינעם קיין שלעכטס נישט געטון. דער רב אַליין איז שוין דאַן געווען שוואַך פון אַלטקייט און קראַנק פון יידישע צרות. איז ער געלעגן אין בעט. די אַלטע ענערגישע רביצין האָט אים געקוירט, גערופן צו אים דעם דאָקטאָר פון צייט צו צייט און יעדעס מאָל געזומען אין אַפטייק אַלערלייַ טראָפנס צו קרעפטיקן אים דאָס האַרץ. די באַנדיטן פון קאזאקאוון האָבן אים באַפוילן, ער זאָל אַראָפּ פון בעט, ווייל זיי דאַרפן עס באַזונדן, אויב ער האָט דאָרטן ביי זיך נישט באַהאַלטן קיין געווער.

— זאָג זיי אויף זייער לשון, אַז איך בין קראַנק, איך קען זיך נישם אויפהייבן... — האָט ער געזאָגט דער רביצין און די אַלטע, די שיינע און לעבנספעיקע יידענע, האָט אָנגעהייבן צו בעטן אויף זייער לשון. זי האָט זיי געוויזן פון אַפטייק די פלעשלעך מיט טראָפנס, וואָס זי נעמט פאַר אים און אַ ניקאָליעווער הונדערטער האָט זי פאַרמאָגט, האָט זי זיי אָפּגעגעבן דעם הונדערטער אויף בייגל.

נאָר די באַנדיטן האָבן איר דאָס געלט אָפּגענעבן צוריק. זיי האָבן גוט באַטראַכט די שטוב מיטן בלאַסן אָפּגעצערטן זקן, וואָס איז געלעגן אין בעט, ווי אַ הויפן ביינער און שטיל האָבן זיי דעם רבס שטוב פאַרלאָזן

דער צווייטער גס איז געשען ביי דעם קצב דוד פורמאַן.

אין דער געוויסער הרינה־נאַכט, פסח שני, האָט מען בײַ אים אין שטוב זעקס מענטשן געהרגעט. זלאַטע מיט די צוויי קליינע קינדער זענען געבליבן קאַליקעס אויפן גאַנצן לעבן. דאָך זענען דאָס מאָל צו אים אינם שמאָלן געסל ווידער אָנגעלאָפן מענטשן, ער זאָל זיי אויסבאַהאַלטן בײַ זיך אין שטוב. זיינער אַ שכן פונם מאַרק האָט פשוט געזאָגט, אַז ער וויל שטאַרבן צווישן זיינע פיר וועגט. זלאַטע איז פונקט דעמאָלט געלעגן אין קינפּעט, האָט ער געכאַפט פון בעט דאָס קישעלע מיטן פּיצעלע קינד און האָט זיך אָנגעהייבן צו בעטן, אַז ער וויל עס האַלטן אויף די הענט, אפשר וועט ער אינם זכות פונם אומשולדיקן עופעלע לעבן בלייבן. נאָר אַ צווייטער שכן האָט אויך געוואָלט האָבן דעם זכות פונם קינד, איז ער צוגעפאַלן מיט אַ געבעט, ער זאָל עס אים געבן צו האַלטן פון צייט צו צייט און גאָט האָט מיט פורמאַנס שטוב חסד געטון. דאָס מאָל האָבן זיך אַלע אויסגעבעטן דאָס לעבן, פון די באַנדיטן, וואָס האָבן זיך אַריינגעריסן, איז נאָר אינער געווען אַ גזלן. ער האָט דווקא געוואלט אָפּשניידן זלאַטען די אוירינגלעך אינאיינעם מיט די אויערן. נאָר די איבעריקע זענען געווען היימישע שקצים פון די אַרומיקע דערפער, האָבן זיי רחמנות געהאַט אויף איר, וואָס די אויערן וועלן בײַ איר פויל, זענען זיי צוגעשטאַנען צו יענעם, ער זאָל נעמען די אוירינגלעך אָן די אויערן און בײַ די צוויי שכנים, וועלכע האָבן זיך בײַדע געטוליעט צום קישעלע מיטן פּיצעלע קינד, האָט מען נאָר אַראָפּגענומען די שטיוול.

נאָר דער גרעסטער נס איז געשען בײַ דעם שיינעם און בפּבודן באַלעבאָס פון דובאָווע יוסף סאָלאָדאָוניק.

די באַנדיטן, וואָס זענען אים באַפאַלן די שטוב, האָבן גערהרגעט זיין עלטסטן זון לייב סאלאדאוניק, וועלכע איז געקומען פון באָגאָפאָל מיט וויב און קינד זיך באַהאַלטן צום טאַטן קיין דובאָווע. פון לייבן האָט מען געהאַקט אייגצלנע גלידער, צווינגענדיק דערבײַ די אַלטע טאַטע און מאַמע, זיי זאָלן זיצן אויף בענקלעך און קוקן דערויף. אויך זענען זיי געווען גענויט צו קוקן, וויַ אַזוי מען האָט זייער פערציאָריקע טאָכטער געשענדט. דער קלענערער זון איז דערווייל געקומען צולויפן מיט אַ קוואָרט וואַסער צו מינטערן דאָס נעהלשטע שוועסטערל, האָט מען אים דערפאַר אויך געוואָלט הרגענען פאַר די אַלטע טאַטע און מאַמע אין די אויגן, נאָר אין דער

רגע האָט זיך דערהערט דאָס שאַלן פון אַ האָרן־טרומייט און די מערדער זענען פון שטוב אַנטלאָפן.

דאָס איז געווען אַ סיגנאַל צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

אין דובאָווע אויפן מאַרק האָבן זיך דאַן פויערים-רעדלעך גע־קליבן. העלפנדיק די פרעמדע באַנדיטן צו רויבן די יידישע קלייטן, האָבן זיי זיך נאָך לוסטיק געמאַכט מיט די טענץ פון דער אַלטער משוגע־נער מויד מינדל פאָסלטערנאַק. תמיד פלעגט מען זי האַלטן פאַר־שפּאַרט, נאָר אין דער מינוט, ווען מען האָט איר אַלטן טאַטן און דעם יונגן ברודער אַוועקגעשלעפּט צום הריגה-קעלער, איז זי אַרויס געלאָפן אין גאַס און האָט זיך געשטעלט טאַנצן קעגן די באַנדיטן.

יענע איז עס שטאַרק געפעלן געוואָרן, האָבן זיי זי אָנגעטרונ־קען מיט ברענפן און האָבן איר צוגעשפּילט אויף האַרמאָניקע, בא־שיטנדיק זי מיט קאָנפעטן, וואָס מען האָט געטראָגן פון יידישע קלייטן צו פאַקן אין די וועגן אַריין. נאָר מען האָט עס אַלצדינג גע־מוזט איבערלאָזן און פאַרנעמען זיך אין וועג אַריין. אין דער לופט האָט אָפּגעהילכט אַ צווייטער סיגנאַל. פון דער נאָנטער סטאַציע כּרי־סטינאָווקע האָט געשראָקן דער רויטער בראָניעווּיק, וועלכן די אומא־נער יידן האָבן גערופן, „דער מלאך הגואל", און די באַנדיטן האָבן אין דער באַגלייטונג פון דער דאָרפס-יוגנט מיט מוזיק און געזאַנג דאָס שטעטל פאַרלאָזן.

כה.

אַ גויע האָט אָנגעלאַפּט צו משה שטעלמאַכער אין פענסטער, וווּ זיינע דערשראָקענע קינדער האָבן זיך געטוליעט צו דער מוטער לעבן דער קלאַפּנדיקער שטעפּ-מאַשין. זי האָט גערופן משהן, ער זאָל גיין דאָרטן ראַטעווען מענטשן. קיינער ווייל נישט אַראָפּגיין אין קעלער, מען האָט מורא...

געווען איז עס באַלד, ווי די באַנדיטן זענען אַוועק פון די גויעשע גאַסן. אין מאַרק איז שוין שטיל געווען, די משוגענע מינדל פאָסטערנאַק האָט געשלאָפן לעבן אַ תבואה־שפייכלער אַנגעשפּאַרט דעם

קאָפּ צו אַ נאַסער וואַנט און בייַ די קלייטן מיט די אויפגעהאַקטע טירן האָבן פויערים־קינדער געשנאָרערט, זוכנדיק צו כאַפן עפּיס מיט זיר און אַנטלויפן.

בייַ דעם הריגה־קעלער איז געשטאַנען אַ היבשער עולם גוים און גויעס און לעבן זיי האָבן געיאָמערט יידישע וויבער און קינדער.

— ווער ס׳לעבט, גייט אַרויס! — האָבן אַריינגעשריגן פויערשע שטימען און נאָך זיי האָבן די יידישע פרויען אַריינגעוויינט אינם פינסטערן חלל פונם אונטערערדישן מתים־שטיבל.

— ווייזט זיך אַרויס. ווער ס׳לעבט!.. ס׳איז שוין שטיל!..

עטלעכע יידן האָבן זיך אַרויסגעוויזן פון זייערע באהעלטענישן. אוקעלמאַנס אלמנה איז צוגעלאָפן מיט פאַרבראָכענע הענט זוכן דעם בן יחיד אירן, אָמצעניון. דעם דובאָווער עלוי האָט מען אויך פאַרנומען אין „שטאַפ" אַריין. בייַ דער מוטער אין שטוב האָבן זיי גאָרנישט אָנגעריבט, נאָר אים, דעם יונג-צאַרטן חריף און תורה־לערנער, האָבן זיי פון דער אָפענער גמרא אַוועקגעריסן.

נאָר אָט איז משה שטעלמאַכער. ער וועט שוין אַלעמען געפּינען. מיט אים אַליין איז אויך אַ נס געשען: בייַ דער טיר פון זיין וואַרשטאַט איז די גאַנצע צייט פון דער הריגה געשטאַנען עפּיס אַ גוי און האָט געשריגן, אַז דאָ מאַכט מען פאַר פראַוואָסלאַווע לייט זייער גוטע רעדער. עפּעס אַ שליח פון גאָט איז עס געווען, אינם זכות פונם גאַנצן שטעטל. די יאָמערדיקע וויבער האָבן אים ארומגערינגלט, ער זאָל זען עפּעס טון. ווער זשע וועט אַראָפּ אין קעלער, אַז נישט ערי? און ווירקלעך, קיינער האָט זיך פון אָרט נישט געשירט. יידן און גוים זענען, צוגעדריקטע פון פחד, בייַם אָפּענעם פינסטערן אַריינגאַנג געשטאַנען און משה שטעלמאַכער האָט זיך דאָך נישט פאַרלוירן.

ער האָט דער ערשטער אַראָפּגעשטעלט אַ פוס אויפן לייטער און נאָך אים האָבן זיך געלאָזט גיין אַנדערע שטאַרקע הערצער. די וויבער מיט זייערע געווייגען און טענות צום רבונו־של־עולם זענען אויך געווארן העלדיש. נאָר אָנטרעטנדיק גלייך אויף טויטע צעהאַקטע מענטשן-קערפער מיט אָפּגעריסענע אייניציקע גלידער, זענען זיי אַרויסגעשפרונגען צוריק מיט אַ ספאַזמען־ציטער און ווילדע ילדות האָבן וויידער פארהילכט די לופט.

דערווייַל זענען צוגעקומען נאָך אַ צווייַ שטאַרקע מאַנסבילשע הערצער. מען האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין קעלער מיט ליכט אין די

הענט און באַלד האָט זיך באַווײַזן משה שטעלמאַכער מיט אַ פּאַרבּלו־
טיקטן הרוג אויף די אַקסלען.

אַלעמען האָט מען זיי אַרויסגענומען, אלעמען אויסגעלייגט אין
אַ שורה צום דערקענען. געווען זענען עס זעק מיט צעברָאָכענע בײַ־
נער, אַזוי שרעקלעך האָבן אויסגעזען די פּאַרוווונדעטע. זיי האָבן גע־
שטאַמלט אײַנציקע ווערטער און געבעטן הילף. און א ציטער איז
דורך איבער די רייען גוים און גויעס, וואָס זענען דאָ נייגעריקע
בײַם אָפּענעם הריגה־קעלער געשטאַנען. שטום און דערשראָקן האָבן
זיי זיך געצלמט און געבעטן רחמים בײַ גאָט, ווי זיי וואָלטן מורא
געהאַט פּאַר זײַן שטראָף און נקמה און שווייגנדיקע האָבן זיי אײַנ־
ציקווייז דעם מתים־פּלאַץ פּאַרלאָזן.

און אוקעלמאַנס אלמנה האָט נאָך אַלץ געזוכט איר בן יחיד
דעם עלוי. זי האָט דורכאויס געשריגן פון אַ וויײַס העמדל, און אַזעל־
כער איז אין קעלער נישט געווען. איז זי צוגעלאָפן צו משה שטעל־
מאַכער, ער זאָל נאָכאַמאָל אַראָפּ מיט איר אונטן. אפשר זאָל מען
נאָך זוכן צווישן די פּעסער. און באמת האָט מען פון דער פינסטער־
ניש, הינטערן גרויסן פּאַס, דערהערט זשיפּען אַ לעבעדיק באַשעפעניש
און אַז מען איז צוגעגאַנגען מיט אַ לאָמפּ, האָט מען דערזען זיצן אַ
מענטשן מיט אַ צעשפּאָלטענעם קאָפּ און אויסגעשטאָכענע אויגן, נאָר
ער האָט נאָך געלעבט.

— ס׳איז אָמצעניו! — האָט משהס קול געציטערט מיט טרערן.

נאָר די מאַמע האָט אים נישט געקאָנט דערקענען. זי האָט
ווידער געשריגן פון אַ וויײַס העמדל, וואָס ער איז געגאַנגען אָנגעטון
און דערדאָזיקער לעבעדיקער הרוג מיט די אויסגעשטאָכענע אויגן
האָט געטראָגן אַ רויטס... מיטאַמאָל חאָט זי דערזען אַ וויײַס שטיקל
אַרבל פונם דאָזיקן בלוט־געפּאַרבטן העמדל און זי האָט עס דערקענט.
איז זי צוגעלאָפן צום זון און האָט אַרומגענומען זיינע צעברָאָכענע
בײַנער, שרייענדיק: „אָמצעניו! אָמצעניו!..“ נאָר ער איז שוין געווען
אָן לשון. פון קעלער האָט מען אַרויסגעטראָגן אַ זאַק מיט בײַנער,
אין אַ רויט־בלוטיק העמדל אָנגעטון.

די קבורה איז ערשט געווען אויפן צווייטן טאָג פּאַרנאַכט,
וויל מען האָט מורא געהאַט גיין צום בית־עולם. די יידיש־קהלשע
צווויי היטער, סמעלניצקי מיט קאַפּניקן, האָבן געהאַט באַקומען ידיעות,
אַז נייע באַנדיטן ווילן באַפאַלן דאָס שטעטל דובאָווע. נאָר אויפן

אַנדערן טאָג איז אַן עלטערער ייד אַוועק פון שטוב צו שטוב קלאַפן אין די פאַרהאַקטע טירן, מען זאָל ברענגען די הרוגים צו קבר ישראל, ווייל די היץ איז גרויס: ס׳איז אַ סכנה פאַר די לעבעדיקע.

און צווישן טאָג און נאַכט, זוען דער זומערדיקער בין־השמשות מיט זיין דופטיקן אָטעם פון פעלד און גאָרטן האָט איינגעהילט דאָס שטעטל אַ פאַרדומפטער מתים־ריח, האָבן זיך די דובאָווער עדה יידן אַרויסגענבעט מיט די הרוגים צום בית־עולם און מען האָט זיי אין דער שטיל מקבר געווען.

נאָר ס׳איז באַשערט געווען, מען זאָל זיך נאָך אויפן דריטן טאָג אויך אָפגעבן מיט קבורה. דעם אַלטן געצל פאָרטיגול האָט מען מקבר געווען מיט איין האַנט, ווייל די צווייטע האָט מען נישט געקאָנט געפינען. נאָר צומאָרגנס האָט בתיה פאָרטיגול אירע קאָרטאָפלעס פונם הריגה־קעלער אַוועקגעשענקט אַ גויע, האָט יענע דאָרטן געפונען די האַנט, פאַרוואָרפן צווישן די קאָרטאָפלעס. אַ מנין יידן האָבן די האַנט אַוועקגעטראָגן אויפן בית־עולם. מען האָט געצלען געבעטן מחילה און זיין האַנט האָט מען מקבר געווען באַזונדער.

כו.

אין עטלעכע טעג אַרום, נאָך דער „קליינער" הריגה פון כ׳סיון, זענען געקומען קיין דובאָווע צוויי פאָרשטייער פונם רוסישן רויטן קרייץ און האָבן גערופן צו זיך מענטשן פון דער באַפעלקערונג, יידן און קריסטן, מען זאָל גרינדן אַ קאָמיטעט אויפצונעמען שפייז־מיטלען פאַר די געליטענע פון די אומרועז. נאָר די יידן פונם שטעטל האָבן זיך אָפגעזאָגט אַנטייל צו נעמען אין וועלכע עס איז קאָמיטעטן. זיי האָבן זיך שוין אין ערגעץ נישט געוואָלט מישן און אַ לייטישן קריסט, אַלס זייער אַ פאָרשטייער, האָבן זיי קיין בעסערן נישט געהאַט, ווי דעם שוסטער דימיטרי שאַבאָלינסקי. נאָך דעם ווי ער האָט בײַ זיך אויסבאַהאַלטן קאָזאַקאָוון, האָט ער נאָך אַלץ געהייסן אַ מענטש מיט „פרייַ" געדאַנקען און געווען איז ער

צו דער צייט דער איינציקער קריסט אין דובאָווע, וואָס האָט נאָך אַ יידן אַ טובֿה געטון.

אַלע זענען זיי געווען הילפֿלאָז.

נאָך דער קעלער-הריגה ווערט דאָס לעבן פון די דובאָווער יידן אינגאַנצן פֿאַראַנדערט. קיינעם ווילט זיך נישט עפענען די קלייטן, קיינער זאָרגט נישט פאַר קיין פרנסה. דאָנערשטיק אויפן יריד קאָכט עס און רעשט, ווי תמיד, נאָר יידן האָבן זיך מורא אַרויסצוווייזן אויף דער ווייסער וועלט, ווייל אַלע יידישע אומגלויקן הייבן זיך אָן פון די ירידים. די ווייבער נאָר שטאַרקן זיך און כאַפּן זיך אַרויס אין גאַס אייגצוקויפן אויף שבת. נאָר זיי זענען אויך מער טויט, ווי לעבעדיק. מען קאָכט נישט קיין מיטאָג, ס׳נעמען זיך נישט די הענט אויפצורויסען די אַרומגעריסענע הייזער. דאָס ביסל פאַרמעגן, וואָס איז נאָך פאַרבליבן פון די באַנדיטן-הענט, איז באַגראָבן אין די קעלערס. אַלץ איז פאַרפאַקט. אַלץ איז גרייט צום לויפן. ס׳אָטעמט מיט וויסטעניש. ביינאַכט שלאָפט מען אין די קלייַדער, אייגעזאַמלט אונטער איין דאַך אַלע קרובים און פרייַנט און דער טאָג שרעקט מיט צער און צאָרן. ס׳פאַלט אָן אַ מרה־שחורה, די ידיעות פון אומעטום מאַכן משוגע. נישטאָ ווהין צו לויפן...

אין לאדיזשינסקע האָבן די היימישע רוצחים אַלעמען אויסגעקויעט. אַ קרומן שוסטער מיט אַ בלינדן שמיד האָבן זיי זיך נאָר איבערגעלאָזן. מאַכן זיי זיך לוסטיק איבער די ביידע יידישע קאַלי־קעס אין די פרייַלעכע זונטיקן זייערע און צווינגען זיי ביידן צו טאַנצן און זינגען די רוסישע „דובינושקא״, און דערפאַר וועלן זיי באַשאָנקען מיט ראטן־גלעזלעך, וועלכע זיי, די היימישע פויערים, וויל־לן אין האַנט נישט נעמען.

און אין טערניווקע שחט קאָזאַקאָוו קעגן דער ליכטיקער זון קליין און גרויס. די הויקערדיקע טעלעפאָניסטין יעלענע וואַסיליעוו־נע רעדט מיט איר געליבטן טאָג־טעגלעך דורכן טעלעפאָן. ער, קאָ־זאַקאָוו, גריסט די דובאָווער יידן, דערציילט זי יעדעס מאָל איר האַרץ־פריינדין, דער שטילינקער און טאַקטישער אַקושערין שנורוק— ער וועט נאָך קומען צוגאַסט קיין דובאָווע און איבערלאָזן וועט ער אַזויפיל טויטע, וויפל אין קריוואָיע־אָזערא. דריי וואָכן האָבן זיי דערנאָך געהאַט צו באַהאַלטן זייערע מתים און שחטן וועט ער פון

זקנים בײַז עופל-קינדער. איבערהויפט דאַרף מען אויסהרגענען די ייִדישע ייִנגלעך. זיי וועלן אויסוואַקסן, וועלן זיי אַלע וווּ קאָמוניסטן.

און דעם ייִדישן אַפּטייקער פון דובאָווע, וועלכער האָט זיך אַלע זיינע יאָרן געהברט מיט קריסטלעכע שונאי־ישׂראל, איז אים נאָך דער „קלייַנער" הריגה מיטאַמאָל שווער געוואָרן צו זיין אַ ייִד. האָט אים דער גוטער פריינט, דער ווילשענקער גלח, אַ טובֿה געטון און האָט אים אָפּגעשמדט מיט ווייב און קינד. נאָר אַיידער ער איז אַ קריסט געוואָרן, האָט ער דעם דובאָווער ייִדישן קהל׳ס געמוזט באַצאָלן צען טויזנט רובל׳ קערענקעס.

געווען איז עס אַ טאָפּל־ער שטייער אינם באַנדיטן־פאָנד, וואָס דאָס שטעטל האָט אויף אים אַרויפגעלייגט און ער האָט עס געמוזט סלוקן, שוין זיצנדיק אויף דער פור צו דער שמד. משה שטעלמאַכער האָט אָנגענומען דאָס פערד פאַר דער צוים און פאָרן אַפּטייקער האָט זיך איינגעשטעלט דער גויעשער פורמאַן. דערנאָך זענען אים געקומען צו הילף נאָך אַנדערע גוים. נאָר דער צווייטער צד האָט אויך נישט געשווידגן. אַן עולם ייִדן האָבן אַרומגערינגלט די פור מיטן אַפּטייקער. אין דער מינוט, בשעת ער איז נאָך אַ ייִד, האָט ער געמוזט באַצאָלן די חובות, וואָס קומט קהל׳ס.

נאָר איינגעמאַנט דעם קהל׳שן חוב פונם דובאָווער דאָרף, מיטקע פּלאַכטני, וועלכער איז פאַר די באָלשעוויקעס געווען אַ קאָמוניסט, ווייל ס׳איז דערלויבט געוואָרן צו נעמען ביי יענעם. ער האָט אויסגעהערט די טענות פון ביידע צדדים און האָט דאָ אויפן אָרט באַשלאָסן, אַז די עדה ייִדן איז געוואָרן דער אַפּטייקער דאָרף אויפצוקויפן דאָס געלט.

אַזוי האָט מיטקע געפּסקנט און אַזוי האָט דער אַפּטייקער געסלוקט זיין קהל׳שן חוב. די דובאָווער ייִדן האָבן אים דערפאַר געוווּנטשן, ער זאָל זיך נאָך באַהאַלטן אויף ייִדישע בוידעמער, ווי די נייַע משומדים אין אומאַן, ווייל די קריסטלעכע שכנים וועלן זיי נישט אַרייַנלאָזן, למאי זיי האָבן זייער גאָט איבערגעביטן.

און די דאָזיקע ברכה איז מקוים געוואָרן. נאָך דער שמד האָט דער דובאָווער אַפּטייקער געמוזט איבערגעבן זיין ייִדישע אַפּטייק אונטערן שוץ פונם קריסטלעכן קאָאָפּעראַטיוו. צו פאַרשטעלן זיין

יידישע נאָז, איז ער ענווים געווען צו נעמען אַ קריסטלעכן פארמא־צעווט. דאָס וויב מיטן קינד זענען געבליבן ווינען אין ווילשענקע, אונטער דער פרומער השגחה פונם גלח, און אַז אויפן שטעטל זענען אָנגעפאַלן באַנדיטן, פלעגט, נעבעך, דער געשמדטער אַפטייקער אַליין זיך לאָזן לויפן מיט די סעדער קיין ווילשענקע, צו געניסן שוץ אונ־טערן גלחס הייליקע פליגלען.

צו דער צייט האָט זיך אויך דערשראָקן פאַר זיין יידישקייט דער דובאָווער אַדוואָקאַט נעסטראָווסקי און ער האָט אויך געזוכט הילף אין ווילשענקע. נאָר גיין פשוט אין קלויסטער אַריין איז דעם באַאַרנטן אַדוואָקאַט שוועריעך געווען, האָט אים דער גלח אַ טובה געטון און האָט אים מיטן וויב אַרויסגעגבן אַ טויף־צעטל. דער אַלטער נעסטראווסקי האָט עס געטראָגן אויפן האַלדז, ווי אַ קמעה, נאָר ס׳האָט אים אויך קיין רו נישט געגעבן. פלעגט זיך אַרייגרייסן אין שטעטל אַ באַנדע, איז ער מיטן וויב די ערשטע אין קעלער אַנטלאָפן, און ליגנדיק אין אַ פינסטערן winkל מיטן טויף־צעטל אויפן האַלדז, האָט ער אין דער שטיל וידוי געזאָגט.

אַ חוץ די צוויי יידישע אינטעליגענטן, איז אין דובאָווע מער קיין בעלנים נישט געווען צו זוכן הילף ביי דעם גוטן ווילשענקער גלח. מען האָט נאָר געטראַכט פון אַנטלויפן, און די גליקלעכע יידי־שע פעסטונג איז דאָן געווען גאָלאָוואַניעווסק, ווו אַ פּאָר הונדערט יידישע יונגעלייט האָבן זיך אָרגאַניזירט; באַוואָפנט און האָבן צו זיך אין שטעטל קיין היימישע און קיין פרעמדע באַנדיטן נישט אַריינגע־לאָזן.

פון די דאָזיקע גאָלאָוואניעווסקער יונגעלייט פלעגט מען נסים דערציילן. אַרום זייער העלדישקייט און גבורות האָבן זיך געווענדט לעגענדעס אין אַלע שטעט און שטעטלעך פון קיעוושטשינע און פּאָדאָ־ליע, נאָר זייער וויניק גליקלעכע זענען געקומען אַהין, ווייל אויף אַלע וועגן, וועלכע פירן קיין גאָלאָוואניעווסק, האָבן געלויערט באַ־דיטן אויף יידישע פּאָרער און גייער. זיי זענען געווען אָנגעטון אין פּאַרשידענע נאַציאָנאל־קאָלירן. ס׳האָט זיך געווענדט אין דעם, וויי ווייט דער רויטער בראָניעוויק געפינט זיך פון דער סטאַציע כריסטינאווקע. מיטן אומאַנער טראַקט האָט זיך נאָך אַמאָל געקאָנט אַריבערכאַפּן אַ יידישע פור. נאָר דאָרטן, אין אומאַן, פלעגט זיך דאָך בייטן די מאַלט עטלעכע מאָל אין טאָג, ממש ווי ס׳בייטן זיך די בילדער אין

קינאָ. די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון די פיר אומאַנער פאָרשטעט פֿלעגן זיך גלייך צופּאַסן צום הערשנדיקן מאָמענט, בייטנדיק דאָס רויטע בענדל אויף אַן איבערגעקערטן פּעלץ און צוריק.

די אומאַנער יידן זענען דאָך געווען שוצלאָזע ביי אַלע פּאַרבן און קאָליַרן. אין שטאָט האָט זיי טעראָריזירט דער אַכטער, אַזוי גערופענער, ראַטן־פּאָלק, וועלכער איז פּשוט געווען אַ באַוואָפנטע באַנדע אונטער אַ רויטער פּאָן. פּאַרצירט מיט רויטע בענדער, פלעגן זיי אַרומפּאָרן רייטנדיק איבערן שטאָט און רויבן די יידישע באַפעלקערונג. פרויען האָבן זיי פּשוט געשענדט אין די גאַסן און דורך די נעכט האָבן זיי געריסן טיר און פענסטער אין די יידישע היזער, פאָדערנדיק, מען זאָל זיי אַרויסגעבן ווייבער און טעכטער. דערביי האָבן זיי איינמאָל געוואָלט הרגענען אַ יידיש מיידל, וויל מיט איר שיינקייט פאַנגט זי מענערישע הערצער.

די דאָזיקע „רויטע" זענען געווען אינעווייניק און הינטערן שטאָט האָבן געלויערט די נאַציאָנאַל־באַנדעס, אָדער זיי פלעגן זיך בייטן מיט די ערטער. דאָן איז די שטאָט הפקר געבליבן און דער אייזנציקער שיצער פון דער יידישער באַפעלקערונג איז דעמאָלט געוען דער באַוווסטער פירער פון די אומאַנער שטאָט־גנבים קאַזימיריק. אין אַלע טורמעס איז ער געזעסן, אַ קאָרטן־שפּילער און אַ שיכור. אַ צייט מיט יאָרן איז זיין נאָמען געווען אַ זילזול־וואָרט אין אומאַן. האָט ער דער אייזנציקער אין די גרויזאַמע זומער־טעג פונם יאָר תרע"ט געשיצט די אומאַנער יידן. מיט זיינע דריי יידישע חברים איז ער געזעסן אויפן דאַך פון יידישן שפיטאָל אן האָט פונם קויל־וואַרפער געשפּריצט מיט פייער און געהאָגלט מיט קויל איבער די באַנדיטן, נישט צולאָזנדיק זיי אין שטאָט אַריין, ביז ס'האָט זיך דערהערט דער גליקלעכער האַרמאַטן־שאָס פונם מלאך הגואל, דעם רויטן בראָניעווּיק.

דאָך זענען דעמאָלט אַ צוואַנציק יידישע פאַמיליעס פון דובאָווע אַנטלאָפן קיין אומאַן, וויל נאָכן „רויטן" פּאָלק זענען אנגעקומען אין שטאָט דיסציפּלינירטע ראַטן־מיליטער פון מאַדיאַרן, גרויס־רוסן, כינעזער און יידן. יענע האָבן געשיצט די יידישע באפעלקערונג, און ווען זיי פלעגן אַוועק פון שטאָט, האָבן זיי גערן מיטגענומען יידן, וויבער און קינדער, וועלכע זענען זיי נאָכגעלאָפן אין שרעק, נישט צו בליבן אָן זייער שוץ. אַזעלכע מיליטער־טיילן פון די „ראַטן"

פלעגט מען דעמאָלט אָפט באַגעגענען מיט פורן, באַזעצטע מיט יידישע וויבער און קינדער. אָפט זענען עס געווען די לעצטע אלמנות און יתומים פון אַ צעשטערטן און אויסגעהרגעטן יידישן ישוב. מיט דערדאָזיקער גאַסט-פריינטלעכקייט פונם רויטן מיליטער פלעגן זיך אויך באַנוצן די דובאָווער היימלאָזע אין אומאַן, וועלכע האָבן שוין אויך קיין פחד פאַרן טויט נישט געקאָנט פאַרטראָגן. דערצו איז זיי באַשערט געווען נאָך דער „קליינער" הריגה אין דובאָווע איבערצולעבן די „שטילע" הריגה אין אומאַן

כז.

געווען איז עס דעם ניין און צוואַנציקסטן יוני, אין אַ זוניקן פרישן באַגינען. אויסגעצירטע אין ווייסן, מיט בלומען אין די הענט, זענען פון די קריסטלעכע גאַסן אַרויס די פוילישע דאַמען און פריילנס צו באַגריסן די באַנדיטן-פאַרייניקונג פון סאָקאָלן, סטעצוראָן און ניקאָלסקין, וועלכע זענען אַריין אין שטאָט מיט מוזיק און הורא-געשרייען.

לויט די פוילישע אינטעליגענץ פון אומאַן האָט זיך דערנאָך פאַרענטפערט, איז אויסגעקומען, אַז מען האָט זיי וועגן די אָנגעקומענע פאַלש אינפאָרמירט. עפּעס פאַרדעכטיקע מענטשן האָבן זיי אָנגעזאָגט, אַז פויליש מיליטער מאַרשירט אַריין קיין אומאַן. נאָר דער עפּעקט פונם באַגעגענישׂ איז געווען גרויזאַם.

אַלע דריי אטאמאַנען האָבן געשטאַמט פון דער אָנגעזעענער קריסטלעכער געזעלשאַפט אין אומאַן. געווען איז עס דער אַלטער אומאַנער תושב, פּאָלקאָווניק ניקאָלסקי, וועלכער איז נאָך אין די רעסיש-קייזערלעכע צייטן געווען אַ שונא-ישׂראל און זיין חבר, דער אוקראינער פּאָלקס-לערער סאָקאָל, וואָס איז געווען אַ נאָענטער קרוב פון דעם באַוווסטן שוואַרץ-מאהדיקן גלח ניקאָלאָקי. דאָס איז געווען אַ וויכטיקער יהוס-בריוו, ווייל די אומאַנער יידן האָבן גוט געקענט דעם שוואַרץ-רוסישן גלח זייערן. פאַר קערענסקין האָבן זיי אים מיט זייערע יידיש-פשרע חתימות באַפרייט פון דער קיעווער פעסטונג, וו

עד איז געזעסן אַרעסטירט און שווער אָנגעקלאָגט פאַר העצן דאָס פאָלק קעגן דער נייער אָרדענונג.

דער דריטער אטאמאַן איז געווען דער באַוווסטער ריז־אַטלעט פונם אומאַנער צירק סטעצורא. דער לעצטער איז געווען דער ליבלינג פון פובליקום אין אומאַן. זיין העלדיש אויסזען מיט די קאַשטאַנאָווע לאָקן האָבן אים געשאַפן פיל פאַרערערינס אויך צווישן יידישע טעכטער. ער אַליין האָט נערן שפּאַצירט מיט יידישע מיידלעך, וועלכע זענען אין אים פאַרליבט געווען. נאָך דער ערשטער הריגה, וועו דער אומאַנער צירק האָט זיך פאַרמאַכט, איז סטעצורא געבליבן אָן אַרבעט און דאַן האָט ער צונויפגענומען אַ חברה פונם שטאָטיקן ערב־רב און איז אַוועק מיט זיי רויבן און הרגענען אין די יידישע שטעטלעך.

די „שטילה" הריגה אין אומאַן האָט געדויערט פיר שעה. באַלד ווי די באַנדיטן זענען אַריין, איז געוואָרן שרעקלעך שטיל. איבער די פוסטע גאַסן, אין זון־ליכט פונם אויפגעשיינטן טאָג, איז אַרומגעפאָרן אויף אַ גוט פערד דער הויכער און געזונטער פאָלקאָוויניק ניקאָלסקי, אין ווייסע הענטשקעס און יעדעס מאָל האָט אָפגעהילכט זיין פעסטע שטים אין דער זוניקער אימה־שטילקייט:

— וואָס מער מתים, ברידער! וואָס מער מתים!..

און ווידער איז געווען שטיל...

פון צייט־צו־צייט האָבן נאָר דורכגעשניטן די לופט פאַרשטיקטע קולות פון די געפיניקטע און געשענדעטע און דערביי האָט זיך געהערט דאָס צאַרטע פיאַנאָ־שפּילן פון די איידעלע געשטודירטע קינדער ביים פויליטן שטאָט־דאָקטאָר אין הויז...

און אין דער שטילקייט האָט מען געשניטן איברים פון טאַטעס און מאַמעס, זין און טעכטער, קינדער און עופהלעך. און קליינע שיקסלעך האָבן נייגעריק געקוקט, ווי אַזוי מען שניידט ביי לעבעדיקע מענטשן די צינגער. סאלדאַטן, פאַרצירטע מיט רוימע זיידישלייכן, זענען אומגעגאַנגען איבער יידישע הייזער און האָבן געזוכט די נפשות און סטעצורא מיט זיינע שטאָט־לייט האָבן איבערהויפט געשענדט פרויען און געליטן האָבן איבעראַל די יידישע פאַמיליעס, פון וואַנען ער האָט זיינע פאַרערערינס געקענט.

און אין דערדאָזיקער שטילקייט האָבן פינף הונדערט פאָלקסלערער, וועלכע האָבן דאַן באַזוכט די צייטוויליקע אומאַנער

לערער־קורסן, צו שטודירן די אוקראינער שפראַך, ליטעראַטור און סאָציאַל־עקאָנאָמישע וויסנשאַפטן, געשיקט אַ דעלעגאַציע צו די דריי באַנדיטן־אטאמאַנען פון אומאַן בעטן שטיצע פאַר זייער קולטור־אַנשטאַלט.

דאָך האָבן זיך געפונען אין שטאָט עטלעכע ערלעכע קריסטן, וועלכע האָבן געזוכט מיטלען אָפצושטעלן די „שטילע" בלוט־פאַרגיסונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. צוליב דעם האָט מען סאָקאָלן איינגעלאַדן אין דער שטאָט־דומע.

ער האָט זיך לאַנג געלאָזט בעטן, נאָר ער איז געקומען אין דער באַגלייטונג פון זיינע ביידע קאָלעגן. די אָנוועזנדיקע קריסטלעכע פאָרשטייער פון שטאָט האָבן באַגריסט סאָקאָלן מיט זיינע חברים סטעצוראָן און ניקאָלסקין. אַלס אומאַנער וועלן זיי זיכער געווינס היטן די פרידלעכע איינווינער פון שטאָט. דערויף האָט ניקאָלסקי געענטפערט, אַז ער איז אַ מענטש אַנ'אונטערגעוואָרפענער. ער פירט נאָר אויס די באַפעלן פון זיין אַטאַמאַן. און סאָקאָל האָט געגעבן אַ קלאָרע תשובה, אַז די אומאַנער יידן זענען פאַרמשפט צום נאַציאָנאַלן טעראָר פון דער „וולאַדע", וויל די יידן פון קריזשאָפּאָל האָבן געטויט אוקראַאינער קעמפער. דאָן האָט דער אוקראַינער לערער כאָכאָל געזאָגט, אַז דאָס אומשולדיקע יידישע בלוט וועט זיין אַ שאַנד־צייכן אויף דער אוקראַינער נאַציאָנאַל־באַוועגונג און דערביי האָט ער אויסגעשריען, אַז אויב עס דאַרף נאָך פאָרקומען אַזוינס, וויי דעם פרימאָרגן, זאָל מען אים פריער הרגענען.

אויף סאָקאָלן האָט עס געמאַכט אַן איינדרוק און ער האָט געגעבן זיין ערן־וואָרט, אַז עס וועט שוין זיין אָרדענונג. און וירקלעך, נאָך האַלבן טאָג האָט זיך די בלוט־פאַרגיסונג אָפּגעשטעלט. די גויעס פון די פאָרשטעט האָבן נאָר געוריבט די יידישע קלייטן, און דאָס אָנגעריבטע גוטס געטראָגן אַהיים, נאָר די קריסטלעכע אינטעליגענץ האָט זיך שוין אין גאַס נישט אַרויסגעוויזן.

כח.

נאָך דער „שטילער" ה־יגה אין אומאַן האָט דערגרייכט קיין

דובאָווע אַ בשורה טובה, אַז דאָרטן אין שטאָט איז שוין דורכגע-
שניטן אַ וועג צו גויעשע הערצער. פריצים, גלחים, סטודענטן, לע-
רער, איידעלע פאַניעס, אַלע שטעלן זיך איין פאַר יידן. איז עס
דעם עלטסן פאַרלאָזענעם שטעטל שטאַרק געפעלן געווארן און די
דובאָווער יידן האָבן אויך געגומען זוכן אַ וועג צו גויעשע הערצער
ביי זיך אינדערהיים. משה שטעלמאַכער האָט אָנגעוועגדט זיין גאַנצן
איינפלוס, אַלס פראָלעטאַריער, וואָס שפייזט ווייב און קינד מיט זייגע
צען פינגער און האָט געפועלט ביי די „איידעלע" קריסטן פונם
שטעטל אַ גוט וואָרט פאַר דער דובאָווער עדה יידן. אַז עס וועט זיך
אַרייגרייסן אַ באַגנדע, האָט מען באַשלאָסן צו גיין אין אַ דעפוטאַציע
יידן און קריסטן און אַזוי אַרום וועט מען אויסבעטן פרידן פאַר די
פרידלעכע איינוווינער, ווי מען האָט עס געטון אין אומאַן.

אין דער דעפוטאַציע זענען באַשטימט געווארן דריי יידן.
אַחוץ די ביידע געשוואָרענע קהלס-לייט משה שטעלמאַכער און גדליה
קאָרעצקי, האָט מען נאָך איינגעלאַדן דעם אַדוואָקאַט ניעסטראָווסקי,
אַלס אַ יידן, וואָס האָט אַ צעטל, שוואַרץ אויף ווייס געשריבן, אַז
ער איז שוין אַרויס פונם כלל ישראל. און פון די קריסטן האָט
איינגעוויליקט צו גיין דער גלח, דער געוועזענער פעטליורע-אָפיציר,
אַנדריי אָווטשאַרוק, אויס דאַנקבאַרקייט, וואָס די יידן פונם שטעטל
האָבן ביי די רויטע קאַזאַפעס פון נאָווי-אַרכאַנגעלסק אויסגעבעטן
אים דאָס לעבן, דער „פרייד־ענקער" און יידן־פריינט דימיטרי שא-
באָלינסקי און די ביידע געדונגענע יידיש־קהלשע מליצים קאַפניק
מיט סמעלניצקין.

און אויף קיין צופאַל האָט מען לאַנג נישט געדאַרפט וואַרטן.
דער רויטער בראָניעוויק האָט אַרויסגעלאָזט סאָקאָלן פון אומאַן, איז
ער אַוועק קיין גאָלאָוואניעווסק זיך אָפצורעכענען מיטן יידישן
זעלבסט־שוץ. דער וועג ליגט פאַרבי דובאָווע, האָבן זיך אָפגעטיילט
זייגע פינף און צוואַנציק רייטער און זענען אַריין אין שטעטל, זיך
אַ שפיץ טון מיט די דובאָווער יידן.

געווען איז עס פרייטיק בייטאָג. דאָס שטעטל, דערהערנדיק די
הורא־קולות מיטן פייפן, איז זיך גלייך צעלאָפן אין די סעדער.
געבליבן אויפן פאָסטן איז נאָר דער געטרייער יידישער זעלנער משה
שטעלמאַכער. ער איז באַלד געלאָפן צונויפרופן די דעפוטאַציע, נאָר
ביז ער איז געקומען צו גדליה קאָרעצקי, האָט זיך שוין יענער

ערגעץ באַהאַלטן. דער אַדוואָקאַט ניעסטראָווסקי האָט זיך געלאָזט
גיין מיט אים, נאָר צוקומענדיק נענטער צו דעם אָרט, ווו די באַנ־
דיטן האָבן זיך אָפּגעשטעלט, איז ער מיטן טויף־צעטל אויפן האַלדז
ערגעץ נעלם געוואָרן. משה האָט זיך געלאָזט גיין צו דער בריק
רופן מיט זיך די באַשטימטע קריסטן. לעבן דער פאַרוואַלטונג פון
דער מיליציע איז געשטאַנען אַן עולם היימישע גוים. האָט ער אָנ־
געהייבן בעטן, אַז עמעצער פון זיי זאָל אים פירן צום גלח: ער האָט
צוגעזאָגט צו גיין צו דער דעפוטאַציע. נאָר קיינער האָט נישט גע־
וואָלט גיין מיט אים. אַלע האָבן אים געראַטן, ער זאָל נישט זוכן
קיין דעפוטאַציעס און שוין זאָל ער זיך באַהאַלטן, ווייל זיי וועלן
דאָ טון דאָס אייגענע, וואָס אין אומאַן. דאָסזעלבע האָט אים גע־
זאָגט דימיטרי שאַבאָלינסקי, וועלכער איז געשטאַנען לעבן דער טיר
פון זיין הויז.

לסוף האָט זיך אַרויסגעראפן דער אַלטער שערער דאָראָטיי,
וועלכער האָט דווקא געהאַט צוויי זין באַנדיטן, אַז ער וועט מיט
אים גיין צום גלח. נאָר אין דער רגע זענען אונטערגעשפרונגען
צוויי באַנדיטן־רייטער מיט די ביקסן אין די הענט גלייך צו משהן.
דער פאַרוואַלטער פון דער מיליציע סמעלניצקי האָט אים געשווינט
אַוועקגערופן אין הויף אַריין. די רייטער זענען געוואָרן אין כעס,
האָבן אָנגעהייבן צו שרייען, וואָס פאַר אַ שוואַרץ יידל האָבן זיי עס
באַהאַלטן אין הויף פון דער מיליציע. נאָר סמעלניצקי האָט זיי גע־
ענטפערט ערנסט, אַז דאָס יידל איז אונדזערס און קיין פרעמדע
האָבן זיך דאָ נישט צו מישן. דער איבעריקער פויערשער עולם האָט
געשוויגן. דערנאָך האָט סמעלניצקי צוגעגעבן, אַז דאָס יידל דאַרף
צונויפגענומען די דרייסיק טויזנט רובל קאָנטריבוציע, וואָס זיי פאָ־
דערן. אויך וועט ער זיי געבן עסן און שטיוול.

די באַנדיטן האָבן דערויף געגעבן אַ שעה צייט, און אויב צו
דער מינוט וועט אַלץ נישט זיין גרייט, וועלן זיי דעם שווארצינקן
יידל פאַרנעמען מיט זיך.

נאָך די דאָזיקע קלאָרע דיבורים איז משה שטעלמאַכער אַנט־
לאָפן אין די סעדער זוכן באַהאַלטענע יידישע באַלעבאַטים, מען זאָל
געבן געלט און אַזוי אַרום האָט ער צונויפגענומען די דרייסיק טויזנט
רובל. דער פאַרוואַלטער פון דער מיליציע האָט דערווייל אויף דעם
יידיש־קהלשן חשבון צוגעשטעלט די פינף און צוואַנציק רייטער

פּראָנפן מיט פּאַרבייסן. די צען פּאָר שטיוול נאָר איז אין דובאָוע נישט געווען צו קריגן. משה שטעלמאַכער מיט סמעלניצקען האָבן ויך געמוזט אָפּפּעטן זיי זאָלן עס שענקען, ווייל ס׳איז נישטאָ וווּ צו קויפן. און זיי האָבן געשענקט. פּאַרנעמענדיק דאָס געלט האָבן זיי רויק פּאַרלאָזט דאָס שטעטל.

ס׳איז שוין געווען פּאָרנאַכט.

משה איז מיט דער גוטער בשורה ווידער געלאָפן אין די סעדער אַריין. צווישן בלייענדיקע פעלדער און געדענער האָט ער געהערט אויפן קול, אַז די יידן זאָלן גיין אין שול אַריין און די וויבער זאָלן אייליק אַהיים ליכט בענטשן.

כט.

נאָך דעם נס מיט סאָקאָלס באַנדיטן־רייטער האָבן די דובאָווער יידן ווידער אָנגעהייבן צו טראַכטן וויאַזוי צו שיצן זיך דאָס לעבן. אויף די דערוואַכטע רחמנות־געפילן פון די גויעשע הערצער איז שוין נישט געווען וואָס צו האָפן. דער באַנדיטן־פאָנד פונם שטעטל איז אויך וואָס וויייטער קלענער געוואָרן. ווער עס האָט נאָך פאַרמאָגט אַ ביסל געלט און צירונג, האָט עס מורא געהאַט אַרויסצולאָזן פון דער האַנט, ס׳זאָל ביי דער לעצטער מינוט זיין מיט וואָס אויסצוקויפן זיך פונם טויט. אום צו דעקן די קהלשע באַנדיטן־הוצאות האָט מען שוין אפילו געוואָלט פאַרקויפן די גוים צוויי גרויסע יידיש־נגידישע הייזער פון די רייכע און גליקלעכע באַלעבאַטים, וואָס האָבן זיך באַצייטנס אַרייגעכאַפט אינם גליקלעך באַשיצטן גאלאוואניעווסק. פון אומאַן איז דובאָוע געווען אָפגעשניטן, ווייל דער אומאַנער טראַקט איז שוין דאַן געווען אין רשות פון קאָזאַקאָוון מיט זיינע רויבחילות אָן אין די מינוטן פון אַ סכנה, וועו עס פלעגט אָנקומען דער רויטער בראַניעוויק מיט זיין האַרמאַטן־דונער, האָט זיי אויסבאַהאַלטן די היימישע פויערשע באַפעלקערונג, מיט וועלכע ער, קאָזאַקאָוו, האָט דאָס יידישע האָב אָן גוטס געהיילט.

אָן דאָס יידישע שטעטל האָט מיט פחד געוואַרט אויף „נייס",

טאָג טעגלעך זענען אין די גאַסן רעדלעך געשטאַנען. אַלע זענען געוואָרן ליידיק-גייער. יונג און אַלט האָבן נאָר געלעכצט עפּעס צו הערן וואָס מען זאָגט, און פון די קלאַנגען פלעגט מען דול ווערן. אַ חוץ דער הויקערדיקער טעלעפאָניסטין, וועלכע פלעגט געבן ידיעות וועגן קאָזאַקאָוון, אַז ער וועט נאָך שניידן אין דובאָוע פון זקנים ביז עופל-קינדער, האָט נאָך פון אים געבראַכט אַ גרוס אַ היימישער פויער-יונג, וואָס איז געווען מיט דער באַנדיטן-פאַרייניקונג פון די דריי אַטאַמאַנען לעבן גאלאוואניעווסק. געווען איז עס אַ פראַקטיצירטער „זעלנער" פון פעטליורעס מיליטער, וועלכער איז געקומען פונם פראָנט אָנגעטון אין טייערע רינגען און פלעגט זיך באַרימען, אַז פראסקוראוו און טעפליק איז אויף זיין „פאַיאָק" אויסגעפאַלן צו הרגענען פערצן יידן. האָט ער אויך אָנגעזאָגט די בשורה, אַז קאָזאַקאָוו וועט נאָך קומען קיין דובאָוע.

און די דובאָווער יידן האָבן ווידער געגומען באַווארענען זיך דאָס לעבן מיט די רעשטן פון זייער פאַרמעגן. בסוד סודות פון די גויעשע שכנים האָבן זיי אין די טיפענישן פון דער ערד געבויט „סעקרעטן", געגראָבן לעכער און גריבער אין די וועלט פון די קלערס און פאַרשטעלט די בוידעמער מיט ציגל און שטיינער, איבער-לאָזנדיק קונציק פאַרבאָרגענע שפּאַלטן, דורכצוקריכן אין די באַהעלטענישן אַריין. דערנאָך זענען זיי געזעסן ביי פאַרהאַקטע טיר און טויער און האָבן זיך איינגעהערט צו יעדן שאָרך. אין דער שטילקייט האָט מען געהערט די הערצער קלאַפן. די זייגערס פונם שטעטל האָבן יעדעס מאָל אויפגעטרייסלט דאָס טויט-שטומעניש, ציילנדיק די שעהן אין דער אומענדלעכער צייט פון וואַרטענדיק אויף עפּעס שרעקלעכעס. דערביי האָט מען געפירט אין שטעטל אַריין יידישע הרוגים פון אַלע וועגן און טאָג-טעגלעך האָט מען זיך געמוזט אָפּגעבן מיט קבורה.

נאָר ס'לעבט נאָך די האָפענונג, אַ ליכטיקער שטראָל האָט אויפגעשיינט איבער דער פאַרלאָזענער און צום טויט-פאַרמשפּטער עדה יידן. צן אַנטלאָפענער פון אומאַן האָט דערציילט, אַז אַמעריקע האָט אַרויסגעשיקט מיליטער צו ראַטעוועט די יידן פון אוקראַינע. מיטן אַמעריקאַנער מיליטער גייען אַמעריקאַנער יידן ראַטעוועט אַלטע טאַטע-מאַמע, ברידער און שוועסטער מיט ווייב און קינד.

מיט דער זיסער ליכטיקער האָפענונג האָבן זיך די דובאָווער
דיין געטרייסט ביז תשעה באָב.

ל.

דער „זעלנער" פון פעטליורען האָט אמת געזאָגט. קאָזאַקאָוו
איז ווירקלעך געקומען קיין דובאָווע. דינסטיק איז געווען תשעה באב
און מיטוואָך אינדערפרי זענען אַריין אין שטעטל אַ דריי טויזנט מאַן
פון זיינע באַנדיטן חיילות מיט מוזיק, אוקראינישע פאָלקס־לידער און
שפורע הורא־געשריייען.

דאָס אַריינקומען פון דער דאָזיקער מחנה האָט פאַרנומען דאָס
אויג מיטן פאַרבן־שפיל פון אַלערליי קאָליר. צווישן די סך רויטע
פאָנען, געשטיקט מיט גאָלד און שווערע געפלאָכטענע גאַלונען, האָט
אויך געפלאַטערט אַן אוקראַינער גלעל־בלויע פאָן פון ווייכן טייערן
זיידנס, מיט סאַמעט־פראָנזן געזוימט, אָנגעהאָנגען אויף אַ באַזילבערטן
שטאַנג. קאָזאַקאָוו אַליין האָט געבליבן מיטן גלאַנץ פון זיין קלײ־
דונג. אָנשטאָט דעם באַשיידענעם אינטעליגענטיש־דעמאָקראַטישן פרענטש
און גאַליפע, איז ער געגאַנגען אין רויטע שאַראָווארעס מיט אַן אויסגע־
נייטן שוואַרץ־סאַמעטענעם זשילעט. די ברוסט איז געווען באַהאָנגען
מיט גאָלדענע קייטן פון זייגער און די הענט געפאַסט אין טייערע
בראַסלעטן און רינגען.

אַזוי זענען אויך געווען אָנגעטון די דרייסיק מאַן פון זיין וואַנדער־
„שטאַב". די „זעלנער" האָבן געטראָגן אויסגענייטע העמדער מיט רוי־
טע גאַרטלען און קוטאַסן אויף די היטלען. דאָס מאָל זענען עס דורכ־
אויס געווען פויערים־יונגען פון די דערפער און דער קריסטלעך שטאָ־
טיקער המון. קיין אינטעליגענטע פנימער האָט מען כּמעט ווי נישט
אָנגעזעהן. עטלעכע סטודענטן זענען נאָר געווען צווישן די באַנדיטן,
האָט זיי אויך דער גלח דערנאָך פאַרענטפערט, אַז דער שטן האָט
זיי נאָר פאַרפירט צו שענדן יידישע פרויען און פון בלוט זענען זיי
די הענט ריין געווען.

אַ סטודענט איז אויך געווען צווישן די זעקס רייטער, וועלכע

זענען אַריין אַלס אויסקוקער. דאָס שטעטל איז זיך באַלד צעלאָפן אין די פויערשע סעדער און גערטנער און די גליקלעכע, וואָס האָבן איינגעפונדעוועט „סעקרעטן", האָבן זיך באַהאַלטן אינדערהיים.

משה שטעלמאַכער האָט דערווייל געכאַפט אין גאַס אַן עלטערן יידן און איז אַוועק מיט אים רופן די געדונגענע יידיש־קהלשע מליצים, קאפניקן מיט סמעלניצקין.

וען זיי זענען אַלע פיר צוגעקומען צו דער טעלעפאָן־סטאַציע, וווּ די אויסקוקערס האָבן זיך אָפגעשטעלט רעדן אין טעלעפאָן, זענען זיי אַלע זעקס שוין געשטאַנען ביי דער טיר. סמעלניצקי האָט זיי פֿאַרגעשטעלט די יידישע דעלעגאַטן. יענע האָבן, זיצנדיק אויף די פערד, געוואָרפן אַ בליק אויף די צוויי יידלעך און האָבן באַפויל̈ן, מען זאָל זיי אָנזעטיקן און אונטערשמידן די פערד און זיי אַליין זענען אויך געווען הונגעריק. משה האָט גלייך געשיקט שמידן די פערד און די אַלע זעקס רייטער האָט ער אייגנגעלאַדן צו זיך אין שטוב אַריין עפּעס צובייסן. מיט זיי זענען אַריינגעגאַנגען די צוויי גויעשע שלוחים פון קהל. משהס ווייב האָט געגרייט דעם טיש. מיט דער רגע האָט מען געבראַכט בראָנפן, ברויט און וווּרשט מיט הערינג, און משה אַליין איז דערווייל געוואָרן ביי זיך פעסטער. האָט ער זיך צוגעזעצט היימיש צווישן די „געסט", צו זאָגן זיי אמתע עטלעכע ווערטער, אַז ער, אַלס יידישער האַראָפאַשניק, וואָלט פאָרגעלייגט דעם אטאמאַן זייערן, ער זאָל צונויפרופן די היימישע באַלעבאַטים פונם דו־באָוער דאָרף און זאָלן זיי אָנווייזן, וועלכע יידן פונט שטעטל זע־נען קאָמוניסטן.

דערויף האָט אים געענטפערט איינער פון די זעקס פרעמדע, וואָס זענען ביים טיש געזעסן, אַז זיי, די געטרייע „זעלנער" פונם אטאמאַן קאָזאַקאָוו, פאַרשפּאָרן צו פרעגן די היימישע, ווער ס'איז דאָ שולדיק. איצט איז אַזאַ צייט, וואָס מען דאַרף אויסקוילן אַלע זשידעס און שוין!

ביי דער זייט איז אין טויט־שרעק געשטאַנען דער יידּ, וועלכן משה האָט געכאַפט אין גאַס, אַלס דעלעגאַט, און נאָך עטלעכע יידן מיט איבערגעקערטע אויגן זענען שטיל̈ערהייט געקומען פרעגן, וואָס הערט זיך. משה האָט זיי געענטפערט, אַז יעדערער זאָל איצט טון, ווי ער פאַרשטייט און אַליין האָט ער אַרויסגערופן קאפניקן פון טיש

און האָט אים געבעטן, ער זאָל מיט זיי איבערעדן, אפשר ווילן זיי גע֫לט.

די „געסט" האָבן זיך דערווייל֫ געכאַפט, אַז זיי זיצן אין אַ יידישער שטוב, און שוין האָבן זיי זיך אויפגעהייבן פון די ערטער אַוועקצוגיין. דערביי האָבן זיי משהן געשיקט נאָך פּאַפּיראָסן און אויך דעם אומגלי֫קלעך־פּאַרשטיינערטן דע֫עגאַט זענען זיי געווען אין כּעס און האָבן אים באַפּוילן, ער זאָל֫ גלייך אַוועק פון די אויגן.

ווען משה געבראַכט די פּאַפּיראָסן, זענען שוין אַלע זעקס רייטער געזעסן ביי אַ פּלעש֫ בראָנפן אין דער מיליציע־פּאַרוואַל֫טונג. קאפּניק איז אַרויס צו אים אַנטקעגן מיט אַ קלאָרער תשובה. זיי ווילן קאָנטריבוציע צווישן הונדערט טויזנט רובל אוקראינער גע֫לט. דאָן האט אים משה געבעטן, ער זאָל֫ זיך פּרווון דינגען, ווייל֫ די לעצטע גראָשנס זענען שוין נאָר געבליבן אין שטעט֫. דערביי איז ער צו־געפּאַלן מיט תחנונים צי די פּויערים, ווָאס זענען דאָ געשמאַנען, זיי זאָל֫ן אויך אַרײַנווַארפן אַ גוט ווָארט. נאָר קאפּניק איז באַלד אַרויס צוריק און האָט איבערגעגעבן, אַז זיי ווילן שוין קיין צווייז הונדערט טויזנט אויך נישט נעמען, ווייל֫ סיי ווי, זאָגן זיי, ווע֫ן זיי אַ֫עמען אויסהרגענען און אַ֫צדינג ווע֫ט בלייבן זייערס. דאָך האָט ער אים געזאָגט:

— קום, מאָשקע, נ׳מיר גיין צו קאָזאַקאָוון אַ֫יין.

נאָר משה איז געווען שטאַרק צעטרייסלט און צעברָאָכן. האָט ער אים געענטפֿערט, אַז ער קאָן נישט גיין. זאָלן זיי ביי֫דע מיט טמע֫ניצקין און ער ווע֫ט דאָ ווארטן. ווָאס מען ווע֫ט דאַרפן, נעמט ער זיך אונטער צוצושטעלן מיט דער רגע. דערביי האָט ער זיך, אַ פּאַרצווייפֿלטער, ווידער געווָארפן מיט אַ געבעט צו די אַרומיקע פּויע־רים, זיי זאָלן עפּעס טון, מען זאָל נישט אויסשעכטן קיין גאַנצע שטאָט אומשולדיקע מענטשן. נאָר דער עו֫לם האָט געשווינגן... קאפּ־ניק מיט סמעלניצקין זענען ביידע אַוועק אַליין, נאָר באַל֫ד האָבן זיי זיך געל֫אָזט ל֫ויפן צוריק. פּונם דאָרף האָט זיך דערהערט אַ שיסעריי. ביי דער בריק איז שוין געווען דאָס באַנדיטן־חיל. מיט די גלאַנצענ־דיקע שווערדן קעגן דער זון, הויך געהייבן די פּאָנען, האָבן זיי זיך מיט אַ פּייפֿעריי אַרײַנגעריסן אין שטעט֫.

—איר זענט אַלע פֿאַרפֿאַל֫ן!—האָט קאפּניק צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ אויפן פֿאַר֫אָרענעם משה שטעלמאַכער.—מען הרגעט שוין...

דאָס האָט מען בײַ דער בריק דעם ערשטן יידישן קרבן אַוועק-נעלייגט. געווען איז עס איסאַק וויניצקי, דעם אַדוואָקאַט נעסטראָוו-סקיס אַן איידעם. דער אוקראַאינער פעטליורע-אינטעליגענט, אַנדריי אָוטשאַרוק, וועלכער איז דורכאויס געזעסן איבערן בוך, איז געווען זיינער אַ פערזענלעכער פריינט. שעהנלאַנג פלעגן זיי פאַרברענגען אין לעזן צוזאַמען. אין דעם פרימאָרגן זענען זיי ביידע געזעסן ביי אָוטשאַרוקן אין גאָרטן אונטער אַ בוים און האָבן געלעזן צייטונגען, וועלכע וויניצקי האָט ערגעץ צופעליק געקריגן. דערזעענדיק די באַנדיטן, האָט זיך אַנדריושע געלאָזט אַנטלויפן אין שטוב אַריין און וויניצקי איז אים נאָכגעלאָפן, נאָר ער האָט פאַרשפּאַרט די טיר, וועלכע יענער איז שוין מיט אַ פוס אויף דער שוועל געשטאַנען און מען האָט וויניצקין געשאָסן בייַ אים אונטערן פענסטער.

משה איז דערווייל אַנטלאָפן צו זיך אַהיים און דאָס ערשטע מאָל האָט ער זיין ווייבל מיט די פינף קינדער אין קעלער אַרונטערגעלאָזן. די איבעריקע צוויי קינדער האָט שוין די מוטער געהאַט אַוועקגעשיקט צום קירזשנער בעריסלאַווסקי אין „סעקרעט" אַריין. געווען איז עס אַ מיידל פון אַ יאָר פערצן און א קליין יינגעלע פון זעקס יאָר. דאָס קלייניע יינגעלע האָט זייער געווייגט און האָט נישט געוואָלט אַוועקגיין פון דער מאַמען, נאָר זי האָט מורא געהאַט, בייַ בייַ איר זענען צופיל קינדער, האָט זי דאָס יינגעלע מיטן מיידל אַוועקגעשיקט מיט געוואַלד.

משה האָט גוט באַוואָרנט זיינע זעקס נפשות און מיט זיי צוויי שוועסטער, יונגע וויבלעך מיט פיצעלעך קינדער אויף די הענט, זיינע שכנות. ער האָט זיי באַהאַלטן אין קעלער צווישן די אָבאָדעס, פון וועלכע ער פלעגט טאָקן די רעדער. די טיר האָט ער אויך פאַרלייגט מיט געהילץ פון זיין ווערשטאַט. אויך האָט ער זיי פאַרזאָרגט מיט ברויט און אַן עמער ווינשל האָט ער זיי אַרונטערגעלאָזן. דערנאָך איז ער אַליין אַנטלאָפן אין שמידעשן געסל אַריין, וווּ די יידישע שמידן האָבן אים אָנגעקוקט, צעטומלטע און פאַרלאָרענע... מיט פאַרבראָכענע הענט זענען זיי געשטאַנען בייַ די אָפענע טירן און האָבן געשטאַמלט אין שרעק:

—אַז משה אַנטלויפט שוין, איז שוין שלעכט...

ער איז זיי פאַרבייגעלאָפן און האָט זיך אַריינגעכאַפט צו א גויעשן שמיד אין קוזשניע אַריין. דאָרטן האָט ער אַראָפגעוואָרפן

פון זיך דאָס רעקל און האָט זיך געשטעלט אַרבעטן. פון איבערן וועג האָבן זיך געהערט הייזעריקע און פֿאַרשטיקטע קולות פון צוויי יידן, וואָס מען האָט אַרויסגעשלעפּט פון אַ גויעשן הויף אויף צו ממיתן. משה האָט געקלאַפּט מיטן האַמער איבער זיינע אייגענע פינגער און די אויגן זענען אים מיט בלוט געווען פֿאַרלאָפֿן. ער האָט געבעטן בײַ דעם שמידס זון אַ טובֿה, ער זאָל גיין צו קאפּניקן און געבן אים צו וויסן, וווּ ער, משה, געפינט זיך. אויב מען וועט אים דאַרפֿן, איז ער גרייט.

דער אַלטער שמיד האָט אים דערווייל געהייסן אַוועקגיין. און וויפֿל משה האָט אים געבעטן, איז ער אַלץ געשטאַנען אויף אייגס, אַז ער האָט מורא פֿאַר נקמה. קיין לייטישער מענטש, זאָגט מען, טאָר איצט נישט באַהאַלטן קיין יידן. דאָך האָט ער אויף אים רחמנות געהאַט און האָט אים אָנגעווּזן לעבן קוזשניע אַ שטעלעכל מיט אַ בײַדעמל, וווּ ער קאָן זיך באַהאַלטן. משה איז אַוועק אין זיין באַהעלטעניש און דאָרטן האָט ער געוואַרט אויף ידיעות פונם יונגן שמיד. אַזוי איז אַוועק דער טאָג. די היץ איז געווען גרויס, אַרום האָט מען אין די זוניקע גאַלדענע פעלדער געשניטן די צייטיקע תבואות און דערבײַ האָבן די קולות פון די געשענדטע און געפּייניקטע צום טויט געשפּאָלטן די בלויע לייכטיקע הימלען.

פּאַרנאַכט איז געקומען דער שמיד. ער האָט אים אַרויפגעוואָרפן דאָס רעקל מיטן היטל, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין קוזשניע, דערנאָך איז ער אליין אַרויף אויפן בײַדעמל דערצײלן וואָס עס טוט זיך אין שטעטל.

די ידיעות זענען געווען קורץ. קאַפּניק מיט סמעלניצקין האָבן געזאָגט, אַז זיי קאָנען גאָרנישט טון. דערבײַ האָט ער אים אָנגערופן די נעמען פון פּיר און צוואָנציק מענטשן, וועלכע ער האָט געזען לײגן טויט אין די גאַסן. אויך האָט ער געהערט אויפן דאָרף, אַז די „סאָלדאַטן" בלייבן דאָ נעכטיקן. דאָרטן אויפן דאָרף איז זייער פּריילעך, ס׳שפּילן גיטאַרעס און האַרמאָניקעס, מען טרינקט אין די הויפן בײַ געגרייטע טישן, די יונגע טאַנצן, אַלע מיידלעך האָבן די „זעלנער באַשאָנקען מיט רינגען און ברעסלעטן.

אין צער און צָרן איז משה אויפן בײַדעמל איבערגעזעסן די נאַכט, פֿאַרנעמענדיק דאָס יאָמערן און לייד-געשרייען פון מענטשלעכער גסיסה.

אין פּרימאַרגן האָט מען אָנגעהייבן קלינגען אין קלויסטער אַזוי שטאַרק, ווי בייַ אַ שרפה. משה האָט גלייך געשיקט דעם יונגן שמיד נאָך ידיעות. יענער איז באַלד געקומען צוריק און האָט אים אים איבערגעגעבן, אַז דער אַטאַמאַן רופט די היימישע פויערים אויף אַ „סכאָדקע". דאַן האָט אים משה געשיקט צו קאַפּניקן מיט אַ בקשה, אַז ער מיט סמעלניצקין—בייַדע זאָלן פּועלן בייַ די לייטישע באַלע-באַטים פונם דובאָוער דאָרף, אַז יענע זאָלן פון זייער בעטן דעם אַטאַמאַן אָפּצושטעלן די בלוט-פאַרגיסונג. אויך האָט ער געבעטן דעם שמיד צו גיין צו זיין קעלער געוואָר ווערן די פאַמיליע, זאָגן, אַז ער לעבט און אַריינווארפן עטלעכע שטיקלעך ברויט פאַר די קינדער.

אין אַ פאָר שעה אַרום איז דער שמיד געקומען מיט נייס. דער אַטאַמאַן קאָזאקאָוו האָט צונויפגערופן דאָס דאָרף לעבן קלויס-טער און האָט זיי געזאָגט, אַז איצט איז געקומען די צייט אויסצו-קוילן אַלע יידן: צי זענען זיי מספּים דערויף? און די באַלעבאַטים פון דאָרף האָבן געענטפערט, אַז ער מעג טון מיט די יידן, וואָס ער ווייל, נאָר די יידישע שמידן זאָל ער נישט אָנרירן, ווייל איצט איז שניט-צייט, קאָן מען אָן זיי נישט אויסקומען. האָט דער אַטאַמאַן גע-זאָגט: גוט, די שמידן וועט ער לאָזן לעבן. אויך האָט ער אים אי-בערגעגעבן, אַז זיין קעלער איז גאַנץ און די פאַמיליע לעבט. צו-געגאַנגען עטלעכע מאָל „סאָלדאַטן", נאָר די קינדער זענען געשלאָפן און ס'איז געווען שטיל, זענען זיי אַוועק. איצט האָט ער די קינדער אַריינגעווארפן אַ שטיקל ברויט.

מיט דער דאָזיקער בשורה האָט משה געלעבט ביז נאָך האַלבן טאָג, ווען דער שמיד אים אַרויפגעבראַכט זיין זון חנניה, אַ פאַרווייַנטן, אַ צעטומלטן. ער האָט אים דערציילט, אַז פון קעלער זהָבן זיך אַלע געמוזט צעלויפן, ווייל ס'איז דאָנערשטיק, זענען זיך די פויערים צונויפגעפאָרן אויפן יריד, ווי תמיד און אַ גאַנצן טאָג רויבן זיי די יידישע הייזער און קלייטן און פאַקן עס צו זיך אין די וועגן. די באַנדיטן הרגענען און זיי שלעפּן אַלץ אַוועק מיט זיך. זענען זיי אויך באַפאַלן דעם רעדער-שפּייכלער און אַזוי אַרום האָט מען אַנטדעקט דאָס באַהעלטענגיש. באַלד זענען אָנגעלאָפן באַנדיטן און האָבן זיי אַלעמען געהייסן אַרויסגיין. די צוויי וויבלעך מיט די פּיצעלעך קינדער אויף די הענט האָבן זיי ערגעץ אַוועקגעיאָגט אין

ער, חנניה, האָט אויסגעווײַנט בײַ זיי דאָס לעבן פֿאַר זיך און דער מאַמען מיט די קינדער. ער האָט זיי געזאָגט, אַז זיין טאַטע איז אַן אָרעמער אַרבעטער און ער ווייס נישט, ווו ער איז. איצט איז די מוטער מיט די קינדער אַנטלאָפֿן צו קאַפּניקן, און ער אַליין איז אַוועק זוכן דעם טאַטן.

משה מיט חנניהן זענען איבערגעזעסן דעם טאָג אויפן בוידעמל, איינהערנדיק זיך צום געוויש פונם שטעטלדיקן ירייד מיט די אימה־געוואַלדן פון די געפֿינישקע צום טויט. פֿארנאַכט האָט זיי דער שמיד געבראַכט אַ ידיעה, אַז דער אַטאַמאַן האָט באַפֿוילן די מענטשן פונם ירייד, אַז זיי זאָלן אַלע יידישע הרוגים אַריינווארפן הינטערן באַרג, אין די גריבער פון דער „גלינישטשע", ווו מען וואַרפט אַוועק די נבלות פון פֿערד און בהמות.

משה האָט עס אויסגעהערט און איז מיטאַמאָל געוואָרן זייער טיכטיק. ער האָט געהייסן חנניהן אָנשרייבן אַ בריוול צום גלח, ווארט ביי ווארט, ווי ער וועט אים דיקטירן. ער, דער גלח, זאָל צונויפֿ־רופן אָרנטלעכע מענטשן און בעטן זיי, צו ראַטעווען כאָטש די פֿרויען מיט די קינדער, און דער שמיד זאָל עס אים אַוועקטראָגן.

יענער האָט געזומען דאָס בריוול און איז אַראָפּ פון בוידעם, נאָר באַלד האָט ער זיך אומגעקערט צוריק מיטן שטיקל פּאַפּיר אין האַנט און האָט אים באַפֿוילן מיטן הארבן ווארט: „מאַשקע, פֿאַרגעס זיך פון דאַנען!" דערביי האָט ער אים געטרייסט, אַז קיין אומאַן איז אַריין פּעטלורעס אַטאַמאַן, פֿאוולאוו, האָט ער געגעבן אַ באַפֿעל קאַ־זאַקאָוון, ער זאָל מער נישט הרגענען קיין ווייבער און קינדער, נאָר די „סאָלדאַטן" בלייבן ווידער דאָ נעכטיקן.

משה מיט חנניהן האָבן אים אָנגעהייבן צו בעטן, ער זאָל זיי לאָזן דאָ איבערזיצן די נאַכט, נאָר דער גוי האָט זיך נישט געלאָזט איינרעדן און האָט זיי געדראָט צו דערצייַלן פון זייער באַהעלטעניש דער שוויגער, וועלכע האָט געשמט פֿאַר אַ גזלנטע נאָך אין די אַמאָ־ליקע יאָרן.

— קום, מיין קינד, — האָט משה געזאָגט צו חנניהן, — לאָמיר גיין אַהיים שטאַרבן...

זיי האָבן זיך בייַדע צעקושט און זענען אַראָפּ פונם בוידעם צום שמיד אין סאָד אַריין, ווו הינטערן פֿאַרקאַן געפינען זיך די נאַ־סע לייַם־גריבער פון דער „גלינישטשע". זיי האָבן באַשלאָסן צו גיין

באַזונדער, אפשר וועט אייַנער כאָטש בלייַבן לעבן און זיי האָבן זיך ווידער אַרומגענומען קושן, נאָר אין דער רגע האָבן זיך דערהערט די היסטעריש קולות פון דער אַלטער חיה שקאָדניק, וועלכע היימישע באַנדיטן האָבן געשלעפט אַ לעבעדיקע אין קבר אַריין.

חנניה האָט זיך געגעבן אַ ריס פונם פּאָטערס אָרעמס און איז ערגעץ אַנטלאָפן אין פעלד און משה אַליין האָט זיך שטיל־ערהייט דורכגעשלייכט פאַרבייַ די פלויטן, ווי אַ קאַץ, צו זיך אין קעלער און דאָרטן איז ער באַלד געפאַלן חלשות...

וועו ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, איז שוין געווען גרויסער טאָג. מען האָט ווידער געקלונגען אין קלויסטער, ווי ביי אַ שרפה. ער האָט געהערט, ווי די היימישע גוים האָבן אויבן, אין שפייכלער, זיינע באָבאָדעס גענומען, און וועו ס׳האָט זיך געישובט, צי מען מעג נעמען פרעמדס, האָבן אים פון אַלע זייטן פאַרשידענע שטימען געענטפערט, אַז סיי ווי איז עס שוין אונדזערס. אַלעמען האָט מען זיי אויסגעהאַר־געט. אויך האָט ער געהערט, אַז מען קלינגט אין קלויסטער וועגן אַ „סכאָדקע". מען וויל בעטן דעם אַטאַמאַן, ער זאָל רחמנות האָבן אויף די וווייבער מיט די קינדער.

משה איז געלעגן אין קעלער אויף דער קאַלטער ערד און האָט טעמפ געקוקט אין דער פינסטערניש. דער שטערן איז אים נאָס געווען פון אַ קאַלטן שוויים און אינגאַנצן איז ער געווען אַ פאַר־שטאַרטער. ערגעץ האָט געשפּילט מוזיק. סאָלדאַטן האָבן לידער גע־זונגען, און אויבן אין שפייכלער האָבן אים באַקאַנטע שטימען גערופן ביים נאָמען. דאָס זענען געקומען קאַפּניק מיט סמעלניצקין זען וואָס ער טוט און האָבן אים אָפּגעזוכט אין קעלער.

— קום אַרויס, מאָשקע! — האָבן זיי אים גערופן. — זיי גייַן שוין אַוועק...

נאָר משה האָט זיך פון אָרט נישט געקאָנט רירן. זענען זיי אַראָפּגעגאַנגען און האָבן אים אַרויסגעפירט אונטער די הענט. אַרום זענען נאָך היימישע גוים געשטאַנען, האָבן זיי אים דערלאַנגט אַ טרונק וואַסער און האָבן אים אָנגעזאָגט די בשורה, אַז דאָס וויב מיט די קינדער לעבן, דעם זון האָט מען אויסבאַהאַלטן אין פעלד. ער האָט זיך אויסגעטון דאָס היט מיטן הערב און האָט מיט אַלע־מעי גלייך געקליבן די סנאָפּעס.

— געבליבן נאָך עפּעס יידן אין שטעטל? — האָט ער זיי גע־
פֿרעגט.

— ווייניק...

— וווּ זענען די ווייבער מיט די קינדער?

— ביי דימיטרי שאַבאָלינסקי. ער האָט געמאַכט ביי זיך אין שטוב אַ פּריוט און האָט זיי אַלעמען אַריינגענומען.

— און וווּ זענען די הרוגים?

— אין „גלינישטשע". נאָר איצט איז שוין שטיל, — האָבן זיי אים באַרויקט. — דעם רבינס זון האָט מען נאָר ערשט געהרגעט, און שוין...

משה האָט זיך מיט ביידע הענט געכאַפּט פֿאַרן קאָפּ און איז מיט ווילדע קולות אַנטלאָפן אין גאַס אַריין.

לא.

און ווידער זענען נסים געשען.

ביי דער גרויסער הריגה אין דובאָווע איז אומגעקומען די גאַנצע עדה יידן און דאָך האָט מען געזען די נסים פון גאָט. על פּי נס זענען לעבן געבליבן דאָס ביסעלע אלמנות און יתומים און געשען איז דער נס אינם זכות פון אַ פּיצעלע קינד.

דאָנערשטיק בייטאָג, ווען מען האָט אַנטדעקט ביי משה שטעל־מאַכער דאָס באַהעלטענישׂ פון זיין פאַמיליע, זענען די צוויי פּרעמדע ווייבלעך מיט די פּיצלעך קינדער אויף די הענט אַנטלאָפן אין גאַס אַריין. אייגע פון זיי האָט זיך אַריינגעכאַפּט צו אַ ציגייגער אין שטיבל און איז לעבן געבליבן און די אַנדערע האָט זיך געלאָזט לויפן צו די שמידן, וווּ אַ סך מענטשן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, ווייל לויט דער בקשה פון די היימישע פויערים, האָט מען זייערע הייזער אויסגעמיידט. נאָר אין די קוזשניעס איז געווען זייער ענג און הייס, איז דאָס ווייבל אַנטלאָפן אין שטוב אַריין, נאָר אַריבער־לויפנדיק די גאַס, איז איר באַפאַלן אַ באַנדיט און איר געוואָלט

שענדן. געווען איז עס די הויכע און געזונטע שרה נימערָווסקי. האָט זי זיך געראַנגלט, ביז יענער האָט איר מיטן שווערד צעשפאָלטן דעם קאָפּ...

זי איז אומגעפאַלן. אויפן קינד והאָט אַ שפּריץ געטון איר פּריש בלוט און דאָס קינד האָט אָנגעהייבן צו שרייען. דאַן האָט דער באַנדיט עס גענומען אויף די הענט און האָט עס אָנגעהייבן אייניצושטיל̈ן, נאָר דאָס קינד האָט דאָך געשריגן. איז עס אים נמאס געווארן. די קולות פונם קל̈יינעם באַשעפּעניש האָבן אים שטאַרק גע־ערגערט, כאָטש ער האָט באַל̈ד דערויף רחמנות געהאַט. האָט ער עס אויף די הענט, אַ שרייענדיקס, אַוועקגעטראָגן צום „גל̈יניטשטשע", נאָר דאָרטן זענען געשטאַנען גויעס, וועלכע האָבן נייגעריק צוגעקוקט, ווי מען וואַרפט טויטע און ל̈עבעדיקע מענטשן אין די נאַסע קברים אַריין. האָבן זיי געזאָגט, אַז דאָס איז אַ גרויסע זינד פּאַר גאָט אַרייַנצוואַרפן ל̈עבעדיקערהייט אין גרוב אַזאַ קל̈יין אומשולדיק בא־שעפּעניש, און איינע פון די דאָזיקע גויקעס האָט געזומען דאָס קינד בײַם גזלן פון די הענט און האָט עס אַוועקגעטראָגן אינם קריסטל̈עכן קאָאָפּעראַטיוו. דאָרטן האָט זיך אַרום דעם קינד אָנגעקל̈יבן אַ גרוי־סער פּויערשער עולם, איבערהויפּט פרויען און אייגע, אַ יונגינקע, מיט אַן אייגן פּיצעלע קינד אויף די הענט, האָט זיך אַרויסגערופן, אַז זי וועט דאָס יידישע עופּעל̈ע אָנזויגן און וועט עס נעמען צו זיך.

נאָר אין בלויען באַגינען האָט די גויקע געבראַכט דאָס שריי־ענדיקע קינד צוריק אין קאָאָפּעראַטיוו. פּאַר קיין אופן האָט עס נישט געוואָלט אָנעמען די פרעמדע ברוסט פון דער יונגינקער זויגערין. דאָס האָט אַ גרויסן רושם געמאַכט אויף די אַרומיקע פּויערשע וויי־בער און זיי האָבן אָנגעהייבן שרייען, אַז זאָס איז אַ נבל̈ה, וואָס מען הרגעט מאַמעס פון קל̈יינע קינדער. גאָט וועט עס נישט מוחל̈ זיין קיינעם. דאַן האָט זיך אַריינגעמישט דער „פּריידענקער" דימיט־רי שאַבאָלינסקי און האָט אויפגעגעבן אַ פל̈אַן, אַז ער וועט הייסן קלינגען אין קוויסטער, אַז אַל̈ע באַל̈עבאַטים פונם דאָרף זאָל̈ן זיך צו־גויפקומען אויף אַ „סכאָדקע" און זיי, די גויקעס, זאָל̈ן פאָדערן בײַם אַטאַמאַן, מען זאָל̈ מער נישט הרגענען קיין וויבער און קינדער. ער, דימיטרי, גיט פּאַר זיי זיין שטוב אויף אַ פּריוט און אַל̈ע זאָל̈ מען זיי ברענגען צו אים.

געווען איז עס שוין פרייטיק אינדערפרי, אין דעם דריטן טאָג

פון דער הריגה, ווען אין שטעטל זענען פאַרבליבן נאָר הונדערט מיט צען אלמנות און אַ צווייַ הונדערט יתומים.

לב.

אין דעמזעלבן פרימאָרגן איז נאָך אַ נס געשען. געווען איז עס ביים רב אין שטוב.

אמת, דאָרטן איז עס שוין קיין נייס נישט געווען. ביי דער ערשטער הריגה האָבן די היימישע איבערגעקערטע פעלצן געשאַנע־ווען זיין שטוב און כ׳ סיון האָבן די פרעמדע באַנדיטן אויך דאָרטן קיין שנירל נישט אנגעריבט.

אויפן שטעטל האָבן די דאָזיקע פאַקטן אַ גרויסן רושם גע־מאַכט און מען האָט אָנגעהייבן גלויבן אין דובאָווע, אַז אויפן רבס שטוב האָבן די באַנדיטן קיין שליטה נישט, און יעדער איינציקער, וואָס האָט נאָך געהאַט עפעס טייערס צו באַהאַלטן, איז געקומען צו דער רביצין מיט אַ געבעט, זי זאָל עס ערגעץ אַוועקלייגן ביי זיך, ס׳זאָל זיין אין דעם גבול, ווו דער רב געפינט זיך.

אַלע שאַפעס און קאַסטנס זענען ביי דער רביצין געוואָרן אָנ־געפילט מיט פרעמד פאַרמעגן. מען האָט איר געבראַכט צירונג און פעקלעך אַלערלייַ געלטער, וואָס זי האָט אפילו נישט געווּסט, ווי אַזוי זיי הייסן. מען האָט איר פאַרהאָנגען אַלע ווינקעלעך מיט טייע־רע פוטער־בגדים און זיידענע קליידער, ממש אַ רייַכטום האָט מען איר אָנגעטראָגן.

און פלוצעם זיך אַריינריסן אַ באַנדע, האָט זיך קליין און גרויס געלאָזט לויפן צום רבס שטוב. ווער ס׳האָט זיך אַריינגעריסן אינע־ווייניק, איז געווען זיכער, אַז אין זיין זכות וועט ער לעבן בלייבן. און מעל האָט די רביצין געהאַט, פלוצעם זי באַקן קוכן און געבן צו עסן דעם עולם, ביז גאָט האָט געהאָלפן—די סכנה איז אַריבער.

אין אַזעלכע אומרויקע טעג פלוצעם דער אַלטער רב זיך שטאַרקן, צו זיין אָנגעטון און געלעגן איז ער תמיד אין בית־דין שטוב אויף דער קאַנאַפּע, מיטן אָפענעם ספר אויפן טיש לעבן זיך.

פון צייט צו צייט פלעגט ער אַרײַנרופן די רבֿיצין און אָנזאָגן איר, זי זאָל האָבן אין זינען צו געבן טיי די זויגערינס מיט די קלײַנע קינדער. אָפט האָט ער גערופן דעם זון, ער זאָל אים איבערבײַטן דעם ספר. נאָר געגעסן האָט ער ווייניק, ער האָט געלעבט דורכאויס מיט טראָפנס, וועלכע האָבן אים געקוויקט און געקרעפטיקט דאָס האַרץ.

אַזוי איז עס געווען דעם גאַנצן זומער ביז תשעה באב, ביז דער גרויסער הריגה.

אויף מאָרגן נאָך תשעה באב, ווען דאָס באַנדיטן־חיל האָט זיך אַרײַנגעריסן קיין דובֿאָווע מיט די גלאַנציקע מעסערס און שוועדן אין דער הויך, האָט זיך דאָס שטעטל, ווי תמיד, געלאָזט לויפן צום רב אין שטוב אַריין, ווו די רוצחים האָבן קיין שליטה נישט געהאַט.

די רבֿיצין האָט זיך געזומען באַקן קוכן, ווי איר שטייגער איז געווען און דער סאַמאָווער האָט גלײַך געזאָדן אויפן טיש פאַר די זויגערינס און קליינע קינדער. דער רב אַליין האָט געבעטן דעם זון, ער זאָל אים אָנטון: ער ווילֿ ליגן אין בית־דין־שטוב אויפן קאַנאַפּע. פון גאַס זענען אַלע רגע אַרײַנגעלאָפן טויט־דערשראָקענע יידן, ווייבער און קינדער. אין שטוב איז געוואָרן זייער ענג. אַלע צי־מערן, די קיך, דאָס פאָדער־שטיבל—אומעטום איז געווען פול מיט מענטשן. אַלע דובאָווער יידן האָבן זיך געוואָלט ראַטעווען דאָס לעבן אינם זכות פון זייער אַלטן קראַנקן רב.

אַ פּאָר שעה האָט עס געדויערט, דערנאָך איז געשען אַן אומ־גליק.

מיטאַמאָל האָט עס געגעבן אַ האַק פון אונטערן וואַגט. די שויבן האָבן אָנגעהייבן צו קלינגען און צום רב אין שטוב האָבן זיך אַרײַנגעריסן עטלעכע באַנדיטן־יונגען מיט שוועדן און שאָמפאָלעס אין די הענט. גלײַך האָבן זיי זיך געוואָרפן צום רב, וועלכער איז שטיל געלעגן אויף דער געבעטער קאַנאַפּע. מיט ווילדע קולות האָבן זיי זיך צו אים געוואָרפן און אויף די ביינער פונם אָפּגעצערטן זקן האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט די טמא הענט זייערע...

אַ טעמפּער יאָמער־געשריי האָט זיך אַרויסגעריסן דורך דער אָפּע־נער טיר אין גאַס אַריין, און דער עולם האָט זיך אין אימה און אין פּחד געלאָזט לויפן פונם רבס שטוב, ווו די אויגן טראָגן.

אַזוי איז געפֿאַלן די לעצטע פעסטונג, וואָס די דובאָוער יידן האָבן פֿאַרמאָגט.

די באַנדיטן האָבן דעם רב שטאַרק צעשלאָגן. פון די אויערן האָט אים געגאָסן בלוט. אַ האַזט האָבן זיי אים אויסגעדרייט אַהינטער, נאָר חוץ אים האָבן זיי נישט אָנגערירט קיינעם. זיי האָבן זיך גלייך געוואָרפן צו די שאָפעס און קאַסטנס, וווּ דאָס רעשט ביסל גוטס פונם שטעטל איז געלעגן באַהאַלטן. די אויגן האָט עס זיי פֿאַרבלענדט.

די באַנדיטן זענען אַזוי פֿאַרכישופט געוואָרן פונם געלט און צירונג, אַז זיי האָבן אין די נפשות פֿאַרגעסן. נאָר די אַלע טייערע זאַכן, וואָס די דובאָוער באַלעבאָסטעס האָבן אין בערגעגעבן אינם רשות פון דער רביצין, האָבן דעם רבס באַשיידן שטיבל געמאַכט פֿאַר אַ נעסט פון פֿאַרבאָרגענע רייכטימער, אין דער ציים, וועו אין אַלע יידישע הייזער פונם שטעטל איז שוין געווען פוסט.

די ערשטע עטלעכע באַנדיטן־זעלנער, וואָס האָבן זיך צופעליק אַהין אַרײַנגעריסן, זענען אַרויס באַלאָדן מיט געלט און צירונג, און דאָס האָט זיך איבערגעגעבן פון איין באַנדיט צום אַנדערן. אַזוי אַרום האָט זיך צווישן זיי פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ביי דעם זשידאָווסקן ראַבין אין שטיבל איז דאָ אַ פֿאַרבאָרגענער אוצר און אַלע האָבן זיך געלאָזט אַהין נאָך פעקלעך פֿאַרשידענע געלטער, מיט גאָלד און זילבערנע חפצים.

חברותווייז האָבן זיי זיך יעדעס מאָל אַרײַנגעריסן מיט העק און דובינעס, און זוכנדיק איבער די שאָפעס מיט די קאַסטנס און אַלערליי שטוב־פלים, האָבן זיי געבראָכן אַלצדינג, וואָס איז זיי געקומען צו די הענט.

דער רב איז געלעגן אין בית־דין־שטוב אויפן קאַנאַפּע מיטן הויך אויסגעבעטן בעטגעוואַנט און לעבן אים איז אויפן טיש נאָך אַלץ געלעגן דער אָפענער ספר. די רביצין איז געזעסן שטיל לעבן אים אויף אַ בענקל און האָט אים געלייגט קאַלטע קאָמפּרעסן צום קאָפּ. די באַנדיטן האָבן געווילדעוועט, געבראָכן טיש און בענק, אויסגעקערט די אויסגעליידיקטע שאָפעס מיט די זעקן ארויף, צעשאַקט דעם אויוון, נאָר אויף זיי, די צוויי אַלטע לייט, האָבן זיי

יך נישט אומגעקוקט, ווי זיי וואָלטן גאָרנישט געווען פאַר די אויגן.

נאָר דאָס איז אַלץ געווען ביז אין שטוב האָט זיך נאָך געפונען וואָס צו נעמען. די גאָלדענע צענערלעך מיטן צירונג פון די דובאָווער יידן האָבן זיך לסוף אויסגעלאָזט און דאַן האָבן זיך די באַנדיטן אומגעקוקט אויפן אַלטן שטיל פאַרפאַלק פון דער צעברא־כענער און אַרומגעפליקטער בית־דין־שטוב.

געפינענדיק ליידיק די איבערגעקערטע שאַפעס, האָבן זיך די באַנדיטן געוואָרפן מיט דובינעס אויפן אַלטן קראַנקן רב.

— זאָג, אַלטער טייוול, וווּ האָסטו באַהאַלטן דאָס געלט? — האָבן זיי פסדר געשריגן צו אים, שלאָגנדיק מיט די הענטלעך פון די ביקסן.

און דער דובאָווער רב איז אַלץ געלעגן שטיל אויפן קאַנאַפּע מיט די אויסגעבעטע קישנס, באַפלעקטע מיט זיין פריש פאַרגאָסטע־נעם בלוט און דער אָפענער ספר אויפן טיש לעבן אים און די ענערגישע רביצין האָט געבעטן. זי האָט געשוואָרן, אַז זי האָט מער קיין געלט נישט. די באַנדיטן האָט געערגערט דאָס דאָזיקע עקשנות פונם אַלטן פאַרפאַלק, וועלכע ווילן נישט אויסזאָגן דעם סוד, ווו זיי האָבן באַהאַלטן זייער פאַרמעגן.

און זיי נעמען זיך צום פיניקן, מיינענדיק אַזוי אַרום אַרויס־צוציען דעם אמת, און געפייניקט האָט מען נאָר אים. מיט עמערס האָבן זיי אויף אים אויסגעגאָסן דאָס גאַנצע פעסל וואַסער, וואָס איז געשטאַנען אין קיך. דערנאָך האָבן זיי אים אַראָפגעשלעפט אויף דער ערד און געשלאָגן מיט די פיס אין קאָפּ אַריין. נאָר וען זיי זענען אַוועק, האָט אים די רביצין אויף דער ערד אונטערגעלייגט אַ קישן צוקאָפּנס. ער האָט געבעטן, זאָל זי אים אויף אַ בענקל אַוועקלייגן דעם אָפענעם ספר.

די דאָזיקע פּאָזע פונם פאַרוווּנדעטן צעבלוטיקטן זקן, וועלכער איז געלעגן אויף דער ערד מיטן אָפענעם ספר לעבן זיך, האָט אַרויסגערופן אַווילד געלעכטער ביי די באַנדיטן. זיי זענען נאָך אַלץ געאַנגען חברותווייז זוכן גאָלד און פעקלעך ניקאָלאַיעווער נעלט.

— זאָג, אַלטער טייוול, וווּ איז דער זשידאָווסקער גאָט? —

האָבן זיי געשריגן מיט ווילדע געלעכטערס, שטעכנדיק אים מיט די שווערדן.

דער דובאָווער רב האָט זיך אָפגערופן לסוף:

— זאָג זיי אויף זייער לשון, אַז זיי זאָלן מיר בעסער געבן אַ קויל, — האָט ער געזאָגט צו דער רביצין.

— גיט אים בעסער אַ קויל! — האָט זי איבערגעחזרט אויף אוקראַיניש וואָרט בײַ וואָרט.

ווילדע געלעכטערס האָבן פאַרהילכט אירע ווערטער, אָנגעזאַפּט מיט צער און טרערן.

— זאָג, וווּ איז דער זשידאָווסקער גאָט?...

— רבונו-של-עולם, איך נעם אָן די יסורים. איך בין מקבל באהבה... נאָר איך קאָן דעם חלול-השם נישט ליידן, בעט זיי נאָכאַמאָל... אויף זייער לשון בעט... אַ קויל... איך קאָן דעם חלול-השם נישט ליידן... אויף זייער לשון...

ער האָט געערדט שוואַך, מיט האַלבע ווערטער, נאָר די רביצין האָט אויף אוקראַיניש ווייך און האַרציק אים נאָכגערעדט, געבעטן און געווויגט. זי האָט פאַר זיך אויך געבעטן אַ קויל...

נאָר די באַנדיטן פון קאָזאַקאָוון האָבן דעם דובאָווער רב מיט דער רביצין קיין קויל נישט געגעבן. אים האָט מען גאָר אַפּיניקט פון מיטוואָך ביז פרייטיק אינדערפרי און זי איז געשטאַנען אויף דער וואַך, היטנדיק די כשרע נשמה זיינע. איר האָט זיך דורכאויס געדאַכט, אַז ער גוססעט, כאָטש ער האָט געערדט און איז געווען בײַ די געדאַנקען. נאָר ער האָט וידוי געזאָגט און זיין קול איז וואָס ווייטער, שוואַכער געוואָרן.

די רביצין האָט אים אָנגעטון ווייסע וועש. אויך זענען בײַ איר אויבן אויף געלעגן גרייט דער טלית מיטן קיטל, ווייל זי האָט געטראַכט צו דערהיטן נאָר די מינוט, ווען די כשערע נשמה וועט אַרויס, דאַן וועט זי לויפן אויפוזכן ערגעץ אַ צווויי דריי עלטערע יידן, זיי זאָלן אים שוין ברענגען צו קבורה, די רוצחים זאָלן כאָטש דעם מת נישט מטמא זיין.

אָזוי האָט געטראַכט די רביצין, נאָר זי האָט אויך געהאַט אַן אַנדער פּלאַן. ס'איז איר איינגעפאַלן אַ געדאַנק אָנצונעמען זיך מיט פוחות און אַוועקטראָגן אים ערגעץ, נישט ווייט, אין אַ גויעשן גאָרטן אַריין. מען וועט אים אויפהערן צו שלאָגן, וועט ער אפשר אָפּלעבן.

נאָר רירן זיך פון אָרט האָט זי נישט געקענט, ווייל זיצנדיק אין שטוב, האָט זי אָפגעהיט דעם בוידעם, ווו דער זון מיט דער שנור און קינדער זענען גענגען באַהאַלטן.

געווען איז עס מענדל, דער יינגסטער ברודער פון מיכה יוסף בערדיטשעווסקי.

אַ געשטראָפטער פון גאָט איז געווען דער דאָזיקער בן זקונים פונם דובאָווער רב. ער איז שוין געווען אַ מענטש פון זיבן און דרייסיק יאָר, אַ טאַטע פון זעקס קינדער, זיין עלטסטער זון האָט שוין געדינט אין מיליטער און געבליבן איז ער בייַ זיין בחור־שיינקייט, ווי ער וואָלט ערשט פון דער חופה געקומען. די שיינע שוואַרצע אויגן, אין וועלכע ס׳האָט נאָך געגליט דער פייער פון יוגנט, און דער טונקעלער קאָפּ געלאָקטע האָר, בייַ זיין הויכן און גלייכן וווקס, איז געווען זייער פאַרדעכטיק. מענדל בערדיטשעווסקי האָט אויסגעזען ווי אַ קאָמוניסט און דעריבער איז דעם זומער תרע״ט אויף אים געווען גרעסער דער פחד, ווי אויף אַלע אַנדערע יונגע־לייט אין דובאָווע. ווי נאָר עפּעס אַ מהומה אין שטעטל, האָט מען דאָס ערשטע געדאַרפט באַהאַלטן מענדל דעם רבס, ער זאָל זיך נישט וואַרפן אין די אויגן מיט זיינע שוואַרצע לאָקן.

זיין אָרט איז געווען תמיד בייַם טאַטן אויפן בוידעם.

אין דעם ערשטן טאָג פון דער גרויסער הריגה, ווען די באַנדיטן האָבן באַקומען שליטה אויפן רבס שטוב, איז אַרויף צו מענדל׳ען אויפן בוידעם אויך זיין פרוי מיט די פינף קליינע קינדער זיי־ערע און אַ ייד אַ קצב, דעם רבס אַ שכן.

מען האָט זיך דאָרטן גאָנץ באַקוועם אייגעאָרדנט מיט אַן אי־בערבעט, מיט אַן עמער וואַסער, אַ פושקע צוקער און ברויט מיט פּוטער. דערנאָך האָט מען צוגענומען דעם לייטער און די אַלטע לייט זענען געבליבן אונטן, קיינעם זאָל נישט אייגפאַלן, אַז אַ חוץ זיי, איז נאָך דאָ עמעצער פאַראַן אין שטוב.

נאָר דערביי איז געווען אַן אומגליק. רייזעלע, מענדלס זיבן־יאָריק טעכטערל האָט פאַר קיין אופן נישט געוואָלט זיצן אויפן בוי־דעם מיט טאַטע און מאַמע. זי האָט בעסער געוואָלט זיין אונטן בייַם זיידן מיט דער באָבען. פאַר מורא, זי זאָל נישט ווייגען, האָט מען

רייזעלען צוליב געטון און מען האָט זי אַראָפגעלאָזט אונטן. דאָס מיידעלע איז געווען די גאַנצע צייט אינאיינעם מיטן אַלטן פּאָרפאָלק. וען עס פלעגן זיך אַרייניריסן באַנדיטן, צו שלאָגן דעם זיידן, האָט זיך רייזעלע דאַן באַהאַלטן אונטערן אויוון און קיינער האָט זי נישט געזען. דערנאָך פלעגט זי וויידער זיצן אויף דער ערד מיט דער באָבען און קוקן ווי אַזוי זי לייגט דעם זיידן קאָמפרעסן צום קאָפּ.

אַזוי איז רייזעלע געווען אונטן מיטן זיידן און דער באָבען ביז דאָנערשטיק ביינאַכט.

נאָר שפּעט, נאָך האַלבע נאַכט, האָט דאָס קינד מיטאַמאָל אָנגעהייבן מורא האָבן פאַר די באַנדיטן. זי האָט זיך געבעטן צו דער מאַמען, און אַז די אַלטע האָט זי אַרויפגעזעצט אויפן בוידעם, איז דאָס מיידעלע צוגעפאַלן מיט אַ געוויין צו דער מוטער:

— מאַמע, איך האָב מורא... די באַנדיטן האָבן דעם זיידן אויסגעשטאָכן די אויגן...

ס׳איז שוין געווען באַגינען. דער רב איז שוין געלעגן, ווי אַ הרוג, נאָר ער האָט נאָך גערעדט אייניציקע ווערטער. ער האָט נאָך אַלץ געבעטן אַ קויל...

— אויף זייער לשון... בעט... אויף זייער לשון... אסתר...

נאָר די רביצין האָט אים שוין דאַן נישט געהערט. ביי דער לעצטער מינוט האָט זי געמוזט פאַרלאָזן איר געטרייען פאסטן. זי איז געזעסן אויף דער שוועל מיט אַ צעשפּאָלטענעם קאָפּ, באָדנדיק זיך אין איר אייגענעם בלוט און האָט זיך מיט אַלע כּוחות געקלאַפּט „על חטא", זי האָט שוין אַליין אויך וידוי געזאָגט, נאָר דערביי האָט זי געבעטן און געטענהט, ווי פון אַ תּחינה ארויס, אַז דער אויבערשטער זאָל איר פאַרהיטן די נעסט מיט די קליינע פייגעלעך פונם בוידעם. אינם זכות פון די קליינע קינדער האָט זי געבעטן.

נאָר אין דער מינוט זענען וויידער אָנגעלאָפן אַ חברה באַנדיטן-יונגען. אַ גויע, וואָס איז געגאַנגען פאַרבי מיט אַן עמער וואַסער, האָט זי אַרויסגעריסן, די געחלשטע רביצין, פון זייערע הענט. זיי האָבן שוין געוואָלט אַוועקגיין, נאָר אין דער רגע האָט פונם בוידעם עמעצער אַ הוסט געטון.

געווען איז עס דעם רבס שכן, משה דער קצב. אַ הוסטער איז ער געווען אַלע זיינע יאָרן. דריי טעג האָט אים דעם רבס שנור

געהאָדעוועט מיט צוקער, ער זאָל נישט הוסטן און לסוף האָט ער דאך אַ הוסט געטון.

צווישן די באַנדיטן איז געווארן אַ פרייד. מיט ווילדע קולות און געלעכטערס האָט מען זיי אַלע אַראָפגעשלעפט פונם בוידעם און, נאַטירלעך, ווי זיי האָבן דערזען מענדלען, האָבן זיי אָנגעהייבן שרייען: „קאָמוניסט"!..

די היימישע גוים האָבן אים גלייך אויסגעטון און צוגעמאַסטן זיך זיינע זאַכן. מענדל בערדיטשעווסקי איז תמיד געגאַנגען אָנגעטון דאָס שענסטע און דאָס בעסטע. צווישן די גוים איז געווארן אַ גע-שלעג. איבער זיין שיין העמד און מיט די שיך האָט מען זיך נישט געקענט איינטיילן. איין שוך איז געבליבן ביי איין גוי און דער צווייטער—ביי דעם אַנדערן.

דערנאָך האָט מען מענדלען געהרגעט. און דערפאַר, וואָס מען האָט געזען ממש מיט די אויגן, אַז ער איז אַ קאָמוניסט, האָט מען אים אָפגעהאַקט פון די הענט און פיס אַלע פינגער. דעם פשוטן יידן משה דעם קצב האָט מען פשוט דערשאָסן.

און דאָן איז געשען דער נס.

פונקט אין דער מינוט האָט מען אָנגעהייבן קלינגען אין קלויס-טער. ס'איז שוין געווען פרייטיק אינדערפרי. נאָך פאַר זון-אויפגאַנג האָט מען גערופן אויף אַ „סלאָדקע". די דובאָוער גוים זענען שוין מיד געווארן צו שלעפן די יידישע הרוגים אין די גריבער אַריין, האָבן זיי געפאָדערט פון קאָזאַקאָוון אויפן דריטן טאָג פון דער הריגה, מען זאָל אויפהערן צו קוילן וויבער און קינדער. אַזוי אַרום איז לעבן געבליבן די אַלטע רביצין מיטן צעשפאָלטענעם קאָפּ און איר יונגע שנור, יענטע בערדיטשעווסקי, מיט אירע פינף קליינע קינדער. מען האָט זיי אַוועקגעפירט צו דימיטרי שאבאָלינסקי אין פריוט, אַז ער, דער גוטער גוי, זאָל אויף זיי השגחה געבן.

און דער קלויסטער האָט נאָך אַלץ געקלונגען. די זון איז אויפגעגאַנגען און די גוים האָבן נאָך אַלץ צונויפגענומען די הרוגים. צום רבס שטוב איז צוגעפאָרן אַ גרויסע פור מיט אַ פּאָר געזונטע פערד געשפאַנט. ביז די ברעגן איז זי געווען פול מיט געהרגעטע יידן, וויבער און קינדער, און אויף דעמדאָזיקן הרוגים-באַרג האָבן די צוויי גוים אַרויפגעוואָרפן משה דעם קצב און דעם רב מיטן זון,

אײנטײלנדיק זיך בײדע מיט דעם טלית און קיטל, וואָס די רביצין האָט געהאַלטן גרייט אויבן אויף.

מען האָט אים אַוועקגעפירט הינטערן בארג און אַר ינגעוואָרפן אין „גלינישטשע" אינאײנעם מיט זיין גאַנצער עדה יידן.

לג.

און נאָך אַ נס איז געשען אין די דאָזיקע הריגה-טעג פון דובאָוע.

מיטוואָך פאַרנאַכט, ווען אין די גאַסן שוין חזירים און הינט אַרומגעשלעפט אָפגעריסענע מענטשלעכע גלידער, זענען אַריינגעקומען אין שטעטל דריי און זעכציק יינגלעך און מיידלעך פון דובאָווע, וואָס האָבן געארבעט אויף די בוראַקעס־פעלדער לעבן דער צוקער־פאַבריק פונם דאָרף פערעגאָנאָווקע. דאָס זענען געווען קינדער פון יידיש באַלעבאַטישע עלטערן, וואָס האָבן דאַן געזוכט די מעגלעכקייט אָנצוזינגען זיך פיזיש צו אַרבעטן בײַ דער פויערשער באַפעלקערונג פון די דערפער, זיי זאָלן זיך נישט וואַרפן אין די אויגן פון די היימישע גוים אַלס ליידיקגייער. די דאָזיקע אַרבעטער־יוגנט איז געקומען אויף שבת נחמו אַהיים נאָך זעקס וואָכן אַרבעט אין די פעלדער, אָפגעברענטע און קרעפטיקע פון לופט און זון־שיין.

נאָר מיט הוראַ־געשרייען און חוזק־געלעכטערס האָט זיי באַגעגנט דאָס יונגווארג פון די דאָרפישע גאַסן אין דובאָווע, וואַרפנדיק אויף זיי מיט שטיינער. די דריי און זעכציק קינדער האָבן זיך געלאָזט לויפן איבער דער בריק אין שטעטל אַריין גלייד צו די באַנדיטן אין די הענט.

נאָר גאָט האָט געטון אַ נס. פון אַ פויערשן גאָרטן, העט לעבן ברעג, האָט זיך אויפגעפנט אַ טירל און אַן עלטערער פויער האָט זיי שטיל־ערהייט אַריינגעלאָזט אַלעמען צו זיך אין סאַד אַריין. געווען איז עס דער הויף פון די צוויי ברידער אַנטאָן און רעיער מעלניק. האָבן זיי די יידישע יינגלעך און מיידלעך דריי טעג אויסבאַהאַלטן ביי זיך אין גאָרטן, געקאָכט פאַר זיי קאַרטאָפליעס און געגעבן ברויט מיט

וואַסער און פרייטיק, נאָך האַלבן טאָג, וועלן די באַנדיטן זענען אַוועק, האָבן זיי די ביידע גוטע גוים אַרויסגעלאָזט פון זייער באַהעלטעניש, זיי זאָלן גיין זוכן טאַטע און מאַמע. נאָר זייערע משפחות האָט מען כּמעט אַלע אויסגעהרגעט און אַרײַנגעוואָרפן אין „גלינישטשע".

לד.

נאָר דער גרעסטער נס איז געשען ביי די דובאָוואר שמידן.

דריי יידישע משפחות זענען עס געווען און פון דער גאַנצער עדה יידן האָבן נאָר זיי באַקומען דאָס רעכט צו בלייבן לעבן, דערפאַר וואָס מען האָט אין פויערשן הויף געדאַרפט זייער אַרבעט. דער באַנדיטן־אַטאַמאַן קאָזאַקאָוו האָט זיי געלט, זענען אים אַליין אויך גוט צונוץ געקומען. די אַלע דריי ליכטיקע זומער־טעג פון דער גרויסער הריגה האָבן זיי פאַר זיין באַנדיטן־חיל געשמידט די פערד און געשאַרפט די שוועלדן, אויסצוקויל דאָס יידישע שטעטל און זיי זענען עס געווען די אייניקע יידיש־לעבעדיקע עדות פון די אַלע חוזק־טויטן און מיתות־משונות, וואָס די גויעשע טמאים־קעפ האָבן צוגעטראַכט זייערע יידישע קרבנות צו פיניקן.

זיי האָבן געזען, ווי אַזוי מען האָט דער געשמדטער פייגע־וויטעלעס באָבע, חיה שקאָדניק, געשלעפט אַ לעבעדיקע אין קבר אַריין. אירע קולות האָבן געלעכערט די אויערן. האָט מען איר אונטערגעשאָסן, איז זי שוין דאַן שטיל געבליבן. נאָר אַז מען האָט זי אַריינגעוואָרפן אין גרוב פון דער „גלינישטשע" צווישן יונגעלייט און יידן מיט בערד, האָט זי זיך מיטן קלייד גוט די פיס צוגעדעקט...

און אים, שמואל־יצחקן, האָבן די היימישע באַנדיטן געצוונגען צו שטאַרבן מיט אַזאַ חוזק־טויט, וואָס דער גאַנצער יריד איז געפאַלן פאַר געלעכטער. ער, דער גדלן, וועלכער איז ביי אַלע אומגליקן פונם שטעטל איבערגעזעסן ביי זיך אין זיין שיינער פריצישער שטוב—האָט אים, אויפן צווייטן טאָג פון דער גרויסער הריגה באַהערשט אַ פחד. מיטנעמענדיק דאָס געלט מיטן גאָלד און זילבער, איז ער

מיט חיהן אַנטלאָפן אויפן דאָרף צו אַן אָרעמען ערלעכן פויער, מיט וועלכן ער האָט יאָרנלאַנג געהאַנדלט און האָט אים גרויסע טובות געטון. אין דער מינוט, וועו ער האָט זיך דערשראָקן פאַרן טויט, האָט זיך אים געדאַכט, אַז דער בעסטער גוי אין דובאָוע איז דער אָרעמער און ערלעכער אָניסקאָ טשערנאָוואָל, און יענער האָט אים אַרויסגעגעבן די באַנדיטן גלייך וויי ער האָט אים אָפּגעגעבן צו די הענט זיין פאַרמעגן. די גרינע טויזנטער האָט ער נאָר זיך איבער-געלאָזן. מיט זיי האָט ער דערנאָך געוואָלט זיך אויסקויפן פון טויט, נאָר די הייסישע גוים האָבן אונטערגעוואָגט די באַנדיטן, אַז ער, שמואל-יצחק, האָט זיי זייער ליב געהאַט און דעריבער האָט מען אים געגנויט צו טאַנצן איבערן גאַס מיט די גרינע טויזנטער אין די הענט ביז צו זיין נאַסן לעפעדיקן קבר.

די דובאָוער שמידן האָבן אויך געזען, ווי אַזוי די באַנדיטן-זעלנער האָבן געטראָגן אויף אַ שפּיז די שיינע און יונגע שנור פון יוסף סאָלאָדאָוניק. זי איז געווען אַ גרויסע שיינהייט און איז אַלט געווען נייַנצן יאָר. געבוירן און אויסגעוואַקסן בייַ אָרעמע עלטערן אין גאַלאָוואניעווסק, האָט זי צו זעכצן יאָר געענדיקט די גימנאַזיע און צו אַכצן—איז זי געווען אַ פאַרמאַכטע טין. מיט זלמן סאָלאָדאָוו-ניק האָט זי חתונה געהאַט אויס ליבע מיט אַ האַלב יאָר צוריק און געווען איז עס אַ גליקלעך פאַרליבט פּאָרפאָלק.

אים האָט מען געהרגעט דעם ערשטן טאָג פון דער הריגה פאַר איר אין די אויגן. דערנאָך האָבן זיך די באַנדיטן גענומען צו איר. זיי האָבן זיך געשפּיגלט אין איר שיינקייט און דערביי האָבן זיי גערירן פון איר די קליידער, שלעפּנדיק זי פון האַנט צו האַנט. נאָר זי האָט זיי אַלעמען בארויקט. זי האָט צו זיי געשמייכלט און צערטלעך געגלעט איבער די קעפּ. אַלעמען האָט זי זיי גערופן אין דער פערפומען-קלייט פון איר מאַן, וועט זי זיי אַלעמען שענקען שמעקנדיקע זייפן און אַליין וועט זי זיך אָפּגיסן מיט אָ-דע-קאָלאָן, דערנאָך וועט זי גיין מיט זיי אין „שטוב" אַריין.

די באַנדיטן האָבן זיך געלאָזט איינרעדן און זענען מיט איר אַוועק אין איר מאָנס פערפומען-געשעפט און דאָרטן האָט זי זיך פאַר זיי אַלעמען אין די אויגן געסמט מיט קאַרבאָל. די באַנדיטן-יונגען זענען געוואָרן בייז, ווי די וועלף און האָבן זי אויף אַ שפּיז אַרויס-געטראָגן אין גאַס אַריין, נאָר זי איז שוין געווען טויט.

די שמידן זענען אויך געווען די שטומע עדות ביי דעם מאַר־טירער־טויט פונם דובאָוואר זיבעציק־יאָריקן גמרא־מלמד פסח זבאָר־סקי.

ער, דער גרויסער למדן און שטילער ערלעכער ייד, פלעגט אין די הריגה-טעג פונם זומער תרע"ט תמיד זיצן ביי זיך אין שטיבל איבער אַ ספר. די אַלטיטשקע זיינע מיט די קינדער און אייניקלעך זענען געזעסן פאַרשטעקט אויפן בוידעם און ער האָט אין דער שטיל געהיט די שטוב, נאָר אַז ער פלעגט דערהערן די קולות פון די געפיינטע צום טויט, האָט ער זיך געכאַפט אויפן קול תהילים זאָגן.

און גאָט האָט אַלע מאָל מיט אים חסד געטון, אויף זיין קליין אייגעהויקערט שטיבל האָט זיך קיינער נישט אומגעקוקט. נאָר ביי דער גרויסער הריגה איז זיין אָרעמע שטילע נעסט אויך צעוויבט געוואָרן. געווען איז עס נאָך דעם ערשטן טאָג, און אויף מאָרגן, בעתן יריד, האָט זיך אַ צערייצטע שיכורע מחנה וויידער צו אים אַרייַנגעריסן. באַלד האָבן זיי אַנטדעקט די באַהעלטעניש אויפן בוי־דעם. אַלעמען האָבן זיי אַראָפגעשלעפט אונטן. פאַר אים אין די אויגן האָט מען געטויט זיינע קינדער און אייניקלעך און ער האָט אַלץ תהילים געזאָגט אויפן קול. דערנאָך האָט מען אים אַליין אַרויס־געשלעפט אין גאַס, וווּ ס'האָט געווימלט דער יריד. מען האָט אים גלייך אָפגעהאַקט די הענט, אין וועלכער ער האָט דעם תהילים גע־האַלטן. דער תהילים איז אַראָפגעפאַלן אויף דער ערד, נאָר דער ייד האָט זיך איינגעבויגן און האָט אים אויפגעהייבן מיט דער אַנדערער האַנט. דאַן האָט מען אים אויך די צווייטע אָפגעהאַקט און דער אַל־טער גמרא־מלמד האָט נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט צו טאָקן די פסוקים אויפן קול. אַזוי האָט מען אונטער די פעסטע קלאַנגען פון זיין תהילים־דעקלאַמאַציע געהאַקט פון אים איברים, ביז ער איז שטיל געוואָרן. דאַן האָבן די רוצחים געצוווּנגען זיין בלינדלעכע אַלטיטשקע, זי זאָל אָפוואַשן פון די שווערדן דאָס בלוט פון איר מאַן און דער־נאָך האָט מען זי אַליין געהרגעט מיטן זעלבן קאַלטן געווער.

אַ גליקלעכער זון פון די שמידישע משפחות אין דובאָוואָ האָט אויך בייגעוווינט די לעצטע מינוטן פונם ציוניסטישן אינטעליגענט און כּלל־טוער גדיה קאַרעצקי.

וועו די באַנדיטן זענען באַפאַלן די באַיאָרנטע שיינע פרוי

זייגע, צו שענדן זי ביי זיך אין שטוב, איז ער אַרויסגעלאָפן אויפן גאניק און האָט אָנגעהייבן צו שרייַען אויף רוסיש: „איך בין אַ קאָנ-מוניסט! זאָל לעבן לענין און טראָצקי!" דערביי האָט ער אָנגעהייבן צו זינגען די מארסעלייזע און, זינגענדיק, איז ער געפאַלן טויט לעבן זיין געשענדעטער פרוי מיט אַ צעשאָסענעם קאָפּ און אַיבערגע-בראָכענע הענט און פיס.

פאַרביי די אָפענע טירן פון די יידישע שמידערייַען האָט מען אויך געשלעפט דעם לאדיזשינקער בלעכער מיט זיין צוועלף-יאָריקן בן יחיד לעבעדיקערהייט אין קבר אַריין צו דער „גלינישטשע". גע-כאַפט האָט מען זיי אין גאַס, וועו זיי האָבן זיך ביידע געהאַלטן ביי די הענט פאַרוווּנדעטע און פאַרשמאַטע, בעטנדיק אַ ביסל וואַ-סער ביי די היימישע גוים.

פאַר זייערע אויגן האָט מען אויך געקעפט דאָס יונגע ווייב אסתר דינשטיין, וועלכע איז געווען שוואַנגער. אין מיטן גאַס האָט זיך אין מיסט און אין שטויב געוואַלגערט דער שוואַרץ-פאַרקעמטער קאָפּ אירער מיט די קעמלעך אונטער די אויערן און דערביי איז געלעגן דאָס עופעלע, וואָס מען האָט פון איר אויפגעהאַקטן בויך אַרויסגענו-מען און די באַנדיטן האָבן זיך איבערגעוואָרפן מיט דעם, ווי מיט אַ שפיל-באַלאָן.

זייערע אויערן האָבן אויך פאַרנומען די חוזק-געלעכטערס פון די היימישע גוים, וועו דער בעל-עגלה שלמה טעפליצקי האָט גע-פאָדערט ביי די באַנדיטן אַ קויל פאַר זיך, און אַז זיי האָבן אים גע-האַקט מיט די שווערדן, איז דער צרומיקער פויערשער עולם געפאַלן פאַר געלעכטער, שיטנדיק זיך מיט ווערטלעך, למאי ער לאָזט זיך נישט שנייַדן.

די יידישע שמידן, האָבן אויך אַ טובה געטון שאול נאַכ-מאָוויטשן, וועו מען האָט אים געפירט אין די נאַסע גריבער אַריין. אינאייגעם מיט זיין דריי-יאָריק יינגעלע האָט ער געבעטן די טובה, מען זאָל אָנשאַרפן גוט דעם שווערד און די באַנדיטן האָבן אים צו-ליב געטון. דער יידישער שמיד האָט עס אָנגעשאַרפט און שאולס קאָפּ איז געפלויגן בײז צו די קוזשניצע, באַשפריצנדיק די וועגע מיט אַ רעגן פון בלוט און דאָס דריי-יאָריקע קינד האָט מען לעבעדיקער-הייט אַריינגעשלייַדערט אינם יידיש-קהלשן קבר.

און די דובאָוואר שמידן האָבן געזען דעם חוזק-טויט פונם

פֿאַרנטן אַדוואָקאַט ניעסטראָווסקי מיטן ווייב, וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפּט פון אַ תּבואה-שפּייכלער, פֿאַרשטיינערטע פון פּחד מיטן טויף-צעטל אויפן האַלדז. ער האָט די באַנדיטן געווינן די קמעה, וואָס דער ווילשענקער גלח האָט אים אָנגעטון. זיי האָבן עס צעריסן בייַ די פֿאַטשערייַן און הורא-קולות פון די היימישע גוים. נאָר ווי אַזוי דאָס פּאָרפּאָלק ניעסטראָווסקי איז אומגעקומען, ווייס מען נישט, וויַיל מען האָט זיי בייַדן געהרגעט מיט אַזאַ שענדלעכן חוזק-טויט, וואָס מען קאָן עס מיט קיין מענטשלעכן לשון נישט דערציילן...

מיט דעם ענדיקן די דובאָווער שמידן זייער גבית-עדות וועגן דער גרויסער הריגה אין די טעג י', יא און דעם פּרימאָרגן יב מנחם אב תּרע"ט און ווייטער באַקומען מיר ווידער די געניוע כּראָניק פונם דובאָווער פּראָלעטאַרישן קהל-סאָן, משה שטעלמאַכער, וועלכער איז געשטאָנען אויף דער וואַך בייַ דעם צעשטערטן יידישן שטעטל ביזן סוף.

לה.

פּרייטיק אינדערפרי, וועז משה שטעלמאַכער איז אַרויס פון קעלער, האָט ער זיך שוין געמוזט שטעלן אויף זיין קהלשן פּאָסטן.

נאָכדעם ווי ער איז מיט ווילדע קולות אַנטלאָפן אין גאַס אַריין און האָט זיך אָנגעשטויסן לעבן דעם רבס שטוב אויף די היימישע פּויערים-יונגען, וועלכע האָבן זיך געשלאָגן איבער די שיך מיטן רעקל פון מענדל בערדיטשעווסקי, איז אים שוין דימיטרי שאַבאָלינסקי אָנגעקומען אַנטקענען מיט אַ פראַגע:

— וואָס טוט מען? די וויבער מיט די קינדער זענען הונגעריק.

געווען איז עס נאָך פאַר האַלבן טאָג, וועז איינציקע באַנדיטן-זעלנער האָבן זיך נאָך אַרומגעדרייט איבערן שטעטל. ביי דעמזעלבן דימיטרין אין שטוב האָט נאָך קאָזאַקאָוו מיט זיין „שטאַב" געפּריש-טיקט ביי וויס-גערייטע טישן, ווו ס'האָט געשפּילט מוזיק. די אַלע דריי הריגה-טעג איז ער זיין גאַסט געווען און ביי אים אין הויף

האָט מען געשחטן יידישע קי אוֹן ציגן, דעם אַטאַמאַנס טיש צו שפייזן. די „יידישע כּפרה", טאָליע שאַבאָלינסקי, האָט געהאַלטן אין איין כאַפּן יידישע עופות, געהאַקט פון זיי די קעפ און געגעבן די יידישע ווייבער צו די הענט, זיי זאָלן קאָכן מיטאָג פאַר די „געסט", נאָר דערבּיי האָט זי זיי געטרייסט, אַז זיי וועלן שוין באַלד אַוועקגיין.

דאָס דאָרף איז נאָך אַלץ געווען יום־טובדיק. די היימישע באַנדיטן האָבן נאָך אַלץ געטראָגן זייערע א־בערגעקערטע פעלצן מיט די פאַרדרייטע היטלען, אונטערגעפונדן די בערד מיט די טשופּרינעס, מען זאָל זיי נישט דערקענען, און די שיקסעס, פאַרפוצטע אין די זונטיק־לייבלעך מיט קרעלן און בּענדער, האָבן שיפורע געטאַנצט ביי יעדן הויף, באַרימענדיק זיך מיט די רינגען און בראַסלעטן אויף די הענט. דאָרטן, אין די גויעשע גאַסן, האָט די מוזיק נישט אויפגעהערט צו שפּילן. מען האָט נאָך אַלץ געשיפורט און געפרעסן ביי געגרייטע טישן פון כּל טוב, זינגענדיק און שפּילנדיק אויף באַלאַלייקעס און האַרמאָניקעס און אין שטעטל האָבן נאָך געשאַלט די גויעשע טמא־געלעטערס איבער די לעבן־געבליבענע.

צו די יידישע ווייבער און קינדער ביי שאַבאָלינסקין אין שפייכלער זענען יעדעס מאָל אַריינגעקומען היימישע און פרעמדע באַנדיטן־יונגען מיט פראַגן: ווער איז אייער גאָט? לענין, אָדער טראָצקי? און אייגער פון זיי האָט געפאָדערט, אַז די יידישע קליינע קינדער זאָלן אים קושן און אַז יענע האָבן זיך אין אימה געטוליעט צו די מוטערס, האָט ער געשריגן, אַז ער וועט זיי אַלעמען לעבּעדיקערהייט אַרייגוואַרפן אין דער „גליבישטשע". די ווייבער מיט די דערשראָקענע קינדער אַרום זיך האָבן אים געבעטן און געקושט די הענט, בּיז ער האָט זיך געלאָזט איינרעדן און האָט שטיל דעם שפייכלער פאַרלאָזן. די דאָזיקע מענטשן־חיות זענען שוין געווען אי־בערגעזעטיקט מיט הריגות און רציחות. מען האָט נאָך אַלץ געשלעפּט מיידלעך און ווייבלעך צום שענדן. פון די אויסגעשמירטע און פאַרשטעלטע, אַלס אַלטע ווייבער, האָבן זיי גערטן די קויטיקע טשעפּקעס און טיכלעך פון די שוואַרצע און בלאָנדע קעפ, נאָר די נפשות האָט מען שוין מער נישט גענומען. די היימישע און פרעמדע באַנדיטן זענען שוין מיד געווען פון רויב און בלוט. משה שטעלמאַכער האָט שוין זיכער געקענט טראָכטן עפּעס צו טון.

דאָס ערשטע האָט ער איבערגעצייל זיינע קינדער. זיי זענען אַל׳ע זעקס אינאיינעם מיט חנניהן געזעסן ביי שאַבאָלינסקין אין שפייכלער, צוגעטולעט אין אַ ווינקל לעבן דער פאַרווייַנטער מוטער. ס׳האָט איר געפעלט דאָס זיבעטע קינד. געווען איז עס דווקא דאָס קליינע זעקס־יאָריקע יינגעלע, וועלכעס האָט זיך מיט דער מאַמען נישט געוואָלט צעשיידן. מיט געוואַלד האָט זי אים אָפגעריסן פון זיך און האָט אים, אַ ווייַנענדיקן, אָפגעשיקט מיטן עלטערן מיידל צו בעריסלאווסקי דעם קירזשנער אין קעלער אַריין, ווייל זי האָט מורא געהאַט, אַז ביי איר זענען דאָ צופיל קינדער.

נאָר זי האָט די צוויי פייגעלעך אירע גוט באַוואָרנט. איר מאַנס קהלשע פאַרדינסטן זענען איר בייגעשטאַנען, אַז יאָסל דער קירזש־נער זאָל אַריינעמען די קינדער צו זיך אין „סעקרעט", ווייל אַ פעסטונג איז עס געווען. דעם גאַנצן זומער האָט ער מיט נאָך צוויי יידן, זייַנע קרובים, געגראָבן אונטער דער ערד ביי זיך אין קעלער און מען האָט דאָרטן דאָס אמתע קונציקע באַהעלטעניש אויסגעפוט. געווען איז עס אַ קאַמער מיט אַל׳ע באַקוועמלעכקייטן פאַר לעבעדיקע מענטשן. פון אויבן האָבן דורך געלעכערטע אומזעבאַרע שפּאַרעס אַריינגאַנג־דרונגען פאַסן ליכט און לופט צום אָטעמען און דער אַריינגאַנג איז געווען אַזוי קונציק פאַרמאַסקירט, אַז די באַלעבאַטים אַליין האָבן זיך געדאַרפט מאַכן סימנים, ווי אַזוי אַרייַנצוגיין אינעווייניק.

דער דאָזיקער „סעקרעט" האָט געשמט אין דובאָוע און אַ סך מענטשן האָבן זיך דאָרטן געוואָלט באַוואָרענען, ווען ס׳וועט קומען די בייזע מינוט פון סכנות־נפשות. האָט מען זיך ביי בעריסלאווסקין באַשטעלט פלעצער אין זייַן קעלער, ווי בילעטן אויף אַ פּאַרשטעלונג, וועלכע ווערט אַנאָנסירט באַצייטנס. נאָר נישט אַל׳ע זענען געווען פון די גליקלעכע, ווייל דאָס דורכגעגראָבענע קעלער־שטיבל איז נישט איבעריק גרויס געווען. דערצו איז יאָסל דער קירזשנער אַליין געווען אַ גרויסער בעל־משפחה און האָט געוואָלט אַל׳ע זיינע פריינט האָבן לעבן זיך. איבעראַל האָבן זיך דאַן אַל׳ע אַזוי נוהג געווען. אין די גרויזאַמע מינוטן פון לעבנס־געפאַר און טויט־שרעקן פלעגט מען אָנ־ווענדן די לעצטע כוחות, אַז אַל׳ע קרובים פון דער משפחה זאָלן זיך האַלטן אינאיינעם, כדי מען זאָל דעם לעצטן ווילן איבערגעבן איינס דאָס אַנדערע. ווער עס וועט לעבן בלייבן, זאָל וויסן וואָס צו טון מיטן איבערגעבליבענעם פאַרמעגן, אָדער פאַרזאָרגן אַז אלמנה מיט

יתומים, און אויב אַלע וועלן געהרגעט ווערן, זאָל מען אינאייגעם קו־
מען צו קבר ישראל.

דאָס איז אויך געווען דער אידעאַל פונם מיושבדיקן און פאַר־
מעגלעכן קירזשנער יוסף בעריסלאווסקי. דעריבער האָט ער מיט זיינע
קרובים אַזויפיל געאַרבעט און אַ גאַנצן זומער געגראָבן זיך אונטער
דער ערד. ער האָט געוואָלט באַוואָרענען זיך מיט זיין געזינד און
די גרויסע משפחה זיינע אויף לעבן און טויט.

נאָר ביי דער גרויסער הריגה אין דובאָוע איז קיין באַהעל־
טעניש נישט געווען. זיין פאַרבאָרגענע קאַמער אונטערן וואַנט פון
קעלער האָט מען אַנטדעקט דאָנערשטיק בייטאָג, וען אַ קינד האָט
דאָרטן אָנגעהייבן צו ווייגען, און ווי אַזוי מען האָט דאָרטן געטויט
ניין געזינדן, וויס קיינער נישט, ווייל עדות זענען נאָר די שטומע
וועגט, אָנגעזאַפּטע מיט בלוט און מאַרך פון יידישע קעפ. דאָס פערצע־
יאָריק מיידעלע פון משה שטעלמאַכער, וועלכע איז על פי נס אַנט־
לאָפן אין גאַס אַריין, געדענקט גאָרנישט צו דערציילן. זי האָט גלייך
באַקומען אַ שרעקלעכן נערוון־אַטאַק און איז ערגעץ אומגעפאַלן אין
אַ שטוב, וואָס איז געשטאַנען חרוב מיט אויסגעהאַקטע פענסטער און
טירן. צווישן אויפגעריסענע קישנס און צעבראָכענע כלים איז זי
דאָרטן איבערגעלעגן די נאַכט און אינדערפרי האָט אַ גויע צופעליק
דערהערט אירע היסטערישע קולות, האָט זי דאָס מיידל פאַר
אַ האַנט געבראַכט צו שאַבאָלינסקין אין שפייכלער, און דאָס ברודערל
איז געבליבן דאָרטן צווישן די ביינער און שאַרבנס פון בעריסלאוו־
סקיס משפחה, וועלכע די גוים האָבן דערנאָך אַריינגעשליידערט אין
„גלינישטשע".

נאָר דאָס טויטע קינד זיינס האָט ביי משהן קיין איין טרער
נישט אַרויסגערופן.

לו.

ער איז צו דער צייט דורכאויס געווען פאַרנומען מיט די

לעבעדיקע. גלייך האָט ער אַרויסגעשיקט שלוחים אין די אַרומיקע שטעטלעך נאָך הילף פאַר די דובאָוועער אלמנות און יתומים. געפאָרן זענען צוויי געדונגענע רייטער פון די געציילטע פויערים-פאַמיליעס, וועלכע האָבן בעת דער הריגה אויסבאַהאַלטן ביי זיך יידן. דער העלד פון די דאָזיקע גויעשע צדיקים און חסידים אין דובאָוע איז געווען דער פויער סעניאַ רינגאטש. ביידע מיטן ווייב האָבן זיי סימולירט באַנדיטן, מען זאָל זיי נישט חושד זיין אין קיין יידן-פרייַנטשאַפט און אזוי אַרום האָבן זיי געראַטעוועט פיל פרויען און קינדער.

און פרייטיק פאַרנאַכט, וועלן קאָזאַקאָוו מיט זיין „שטאַב" האָבן זיך מיט געזאַנג און מוזיק געריטן אין וועג אַריין, אין דער באַגליטונג פון דער באַגייסטערטער פויערים-יוגנט, אין די גויעשע גאַסן, האָט דימיטרי שאַבאָלינסקי געזאָגט אַ פערד צום רייטן קיין אומאַן מיט אַ בריוו פון משה שטעלמאַכער צו דעם אומאַנער ראַבינער נאָך הילף פאַר די הונגעריקע וויבער און קינדער פון דובאָוע.

ער, דער שוסטער דימיטרי, האָט געריזט איבער דער וועלט, געווען אַ שטאָטיש-געשלעפענער מענטש און אין די ערשטע טעג פון דער רעוואָלוציע איז ער אויך געווען אַ פריידענקער—האָט ער פאַרשטאַנען ווי אַזוי צו באַוואָרענען זיך מיט ביידע צדדים אין דער גרויזאַמער צייט פון בירגער-קריג. אין די הריגה-טעג און הריגה-נעכט, וועלן די אַרומיקע פויערשע באַפעלקערונג האָט געהאָלפן קאָזאַקאָוס חילות אויסשחטן דאָס יידישע שטעטל, איז קאָזאַקאָוו געווען זייער גאַסט אינאיינעם מיטן „שטאַב" און געשפייזט האָט ער אים ביי זיך אין שטוב מיט כּל טוב, וואָס זיינע „זעלנער" האָבן געבראַכט פון יידישע הייזער און קלייטן.

און דערנאָך, וועלן די דובאָוער עדה יידן איז שוין געלעגן אין „גלינישטשע" און די שטיינערנע הערצער פון די גויעשע מאַמעס האָבן שוין אָנגעהייבן צו ציטערן פאַר יידישע עופעלעך, האָט ער פאָרגעלייגט, מען זאָל קלינגען אין קלויסטער און בעטן מער נישט צו הרגענען קיין פרויען און קינדער, פאַר וועלכע ער גיט זיין הויז אַפּס מקום מקלט. גלייך האָט ער איף זיינע פענסטער און טירן געצייכנט רויטע צלמים. פאַר די היימישע באַנדיטן זאָל עס הייסן אַ נייטראַלע רעטונגס-אַנשטאַלט פונם רויטן קרייץ, און וועט זיך אַריינכאַפן אין שטעטל אַ שטרענגע חברה פונם רויטן שטראָף-מיליטער, וועלן שוין אים די יידישע אלמנות און יתומים

שיצן ווי אַ מלאך הגואל, וואָס האָט זיי פון מערדערישע הענט דאָס לעבן גערעטעוועט.

אַלס אַזעלכער איז ער אויך געקומען צו די פאָרשטייער פון דער יידישער קהילה אין אומאַן מיט משה שטעלמאַכערס בריוו אין די הענט.

נאָר די אומאַנער יידן האָבן דאַן ווייניק געקאָנט באַהילפיק זיין די אלמנות און יתומים פון דובאָווע, ווייל זייערע אייגענע קעפ זענען אַלע פיר און צוואָנציק שעה אין מעת לעת געלעגן אונטערן שווערד. פון אַלע זייטן איז די שטאָט געווען באַלאַגערט מיט באַנדיטן־מחנות און געקעמפט האָבן מיט זיי עטלעכע הונדערט יידישע יונגעלייט, באַוואָפנטע מיט אַלטע הייזעריקע בערדיאַנקעס. געווען זענען עס דיזעלבע יידישע יונגעלייט, וועלכע האָבן זיך פריער אויסגעהאַלטן פון דער מאָביליזאַציע אין דער רויטער אַרמיי, און נאָך דער „שטיל־ער" הריגה אין אומאַן האָבן זיי באַשלאָסן, בעסער צו שטאַרבן אין קאַמף מיטן שונא, אַלס באָלשעוויקעס, איידער לאָזן זיך אויסשחטן, ווי די שאָף אין דער שטיל אויף די בוידעמער.

דאָך איז שאַבאָלינסקי פון אומאַן נישט אַוועקגעפאָרן מיט ליידיקע הענט. ער האָט די אומאַנער יידישע כלל־טוער איבערגעגעבן אַ ביטל יידישע כּראָניק פון דובאָווע און יענע זענען פאַרציטערט געוואָרן. מען האָט אָפגעריסן אַ ביסן ברויט פון די אייגענע אלמנות און יתומים, וועלכע האָבן זיך געוואַלגערט פאַרשמאַכטע אין די גאַסן און דימיטרי האָט געבראַכט משה שטעלמאַכערן צען טויזנט רובל קערענקעס.

געווען איז עס שוין שבת אינדערפרי. די זעקס און צוואָנציק יידישע מענער, וואָס זענען לעבן געבליבן אין שטעטל, זענען נאָך געלעגן באַהאַלטן אויף די בוידעמער, ווייל ביינאַכט איז ווידער געוואָרן אַ מהומה. דורך דובאָווע האָט זיך געלאָזט גיין דאָס מיליטער פון פּעטליורעס אַטאַמאַן פּאַוולאָוו. זיי האָבן אַפילו שטרענג באַפוילן, אַז יידן זאָלן זיך נישט באַהאַלטן, און ווער עס וועט וואָגן אַזוינס צו טון, וועט שטרענג באַשטראָפט ווערן, וויל ס׳איז אַ באַליידיקונג פאַרן אוקראַינער מיליטער, די פרידלעכע איינוווינער זאָלן צו דעם קיין צוטרוי נישט האָבן. דאָך האָט מען זיך פון דימיטריס הויף מורא געהאַט אַרויסצוווייזן.

און משה שטעלמאַכער האָט זיך אַרומגעדרייט אין גאַס,

נוקונדיק ווי אַזוי די היימישע גוים פירן נאָך אַלץ די יידישע
תרוגים אונטערן בּאַרג אין „גלינישטשע" אַריין. זיי האָבן אויך שבת
אינדערפרי אַרויסגעשלעפט פון וואַסער די דערטרונקענע עטל אָלשאַ-
ניצקי און אייזיק טשערנאָוו, וועלכע זענען פון די רוצחים-הענט
אַנטלאָפן אין טייך אַריין. דערנאָך האָט עטלס מיידל געיאָמערט אין
גאַס און געבעטן רחמים, אַז יידן זאָלן איר מאַמען מקבר זיין—קיין
הינט זאָלן זי נישט אַרומשלעפן. נאָר קיינער האָט זיך נישט געוואָלט
איינשטעלן צו גיין אויפן בית-עולם. אפילו די שמידן מיט זייערע
וויבער און קינדער האָבן מורא געהאַט אַרויסצוווייזן זיך אויף יע-
נער זייט טיר. זיי זענען שוין איצט אויך אַלע געזעסן בּיי שאַבּא-
לינסקין אין שפייכלער. פרייטיק-צונאַכט, ווען עס האָט אָנגעהייבן
פינסטער צו ווערן, איז מיטאַמאָל אויף זיי אָנגעפאַלן אַ פחד פאַר
דער „גלינישטשע", וועלכע געפינט זיך אונטער די פּאַרקאַנעס פון
זייערע הויפן און זיי האָבן פאַרלאָזן זייערע גאַנצע איינגעפונדעוועטע
הייזער און זענען מיט וויב און קינד אַנטלאָפן צו די אַלמנות און
יתומים אין דעם פינסטערן קאַמער בּיי דימישרין אין הוין.

דאָרטן איז געווען ענג און הייס. אַ סך קינדער זענען קראַנק
געוואָרן אויף דיזענטעריע, וויל מען האָט זיי דריי טעג נאָכאַנאַנד
געגעבן צו עסן אין פעלד טרוקענע ברויט-קערנער, וואָס מען
האָט אַרויסגעשיילט פון די זאַנגען. די צוויי עופעלעך-יתומים האָט
מען פאַר קיין אופן נישט געקאָנט איינשטילן. געווען איז עס שרה
נימעראָווסקיס פיצעלע קינד, צוליב וועלכן ס׳איז געשען דער נס.
וואָס מען האָט אויפגעהערט צו הרגענען פרויען און קינדער און דאָס
צווייטע איז געווען אַן ערשטקינג פון אַ יונג געממיתט פאַרפאַלק.
מען האָט עס אויך לעבעדיקערהייט געטראָגן צו דער „גלינישטשע",
און די נייגעריקע גויעס, וואָס זענען געשטאַנען דערבּיי, האָבן דע-
רויף רחמנות געהאַט און האָבן עס צוריק אַוועקגעטראָגן אין שטעטל
אַריין. די דאָזיקע צוויי פיצעלעך קינדער האָבן אַלע וויבער געוויגט
און געצערטלט, נאָר קיין איין יידישע זויגערין האָט זיי קיין טראָפן
מילך נישט געהאַט צו געבן. אַלע זענען זיי געווען אייגעשרומפן
און פון שרעק איז זיי די מילך פאַרפאַלן געוואָרן. די גויעס האָבן
נאָך איצט מיט זיי חסד געטון. ווי די נאַכט איז צוגעפאַלן, האָבן
אייניקע באַלעבאַסטעס פון די גויעשע גאַסן געבראַכט שטיקלעך ברויט

צו דימיטרין אין שפייכלער און שעפלעך מיט פרישע מילך פאר די קינדער.

נאָר שבת אינדערפרי זענען זיי ווידער אַלע געזעסן פאַרשמאַכטע, און דימיטרי מיט די צען טויזנט רובל פון אומאַן איז ממש געוואָרן, ווי אַ מלאך פון הימל.

אין דעמזעלבן טאָג איז אויך אָנגעקומען הילף פון טארגאוויצע און דעם נאָנטן שטעטל פּאָקאָטילאָוו. יידן האָבן זיך אייגנעשטעלט דאָס לעבן און האָבן מיט גרויס סכנות נפשות געבראַכט צוויי פורן ברויט פאַר די דובאָוער אלמנות מיט די יתומים און זונטיק האָבן יידן פון טאַלנע געבראַכט ברויט און אַ זאַק הירזש מיט אַ ביסל צוקער. און אין דעם זאַק הירזש זענען געווען באַהאַלטן צוויי טויזנט רובל געלט.

אויך האָבן די טאַלנער שלוחים איבערגעגעבן משה שטעלמאַכערן, אַז נאָך צען באַלעבאַטים פון זייער שטעטל ווילן זיך איינשטעלן דאָס לעבן צו פירן מיטן וועג, וווּ עס לויערן באַנדיטן אויף יידישע פאָרער און גייער. צען טאַלנער יידן ווילן קומען מיט לייכטער און טליתים כאָטש פאַרן רב מיטן זון און די אַלטע לייט, וואָס ליגן אין די גריבער, און זיי וועלן העלפן אַרויסצונעמען די הרוגים פון דער „גלינישטשע" און פרענגען זיי צו קבר ישראל.

משה האָט עס אויסגעהערט און איז גלייך אַוועק צו דעם נייעם פאַרוואַלטער פון דער מיליציע, געבן אים צו וויסן, אַז לויטן יידישן דין מוז מען די געהרגעטע אַרויסנעמען פון די גריבער און איבערפירן זיי אויפן בית-עולם, וווּ מען וועט זיי מקבר זיין.

נאָר יענער איז געווָארן אין כעס און האָט אים געענטפערט שטרענג:

— מאָשקע, איך ראַט דיר נישט, דו זאָלסט זיך נעמען דערצו. דאַנק גאָט, וואָס דו ביזט אַליין לעבן געבליבן, און איצט היט זיך. דאָס דאָרף וועט דיך צעריסן אויף שטיקער. אין אַזאַ הין ווילסטו אַרויסרופן אַ מגפה? ווילסט נקמה, מאָשקע? היט זיך. דיך האָט מען לעבן געלאָזט...

נאָר משה האָט אים אויך געענטפערט זייער ערנסט:

— איך? אַזאַ קליין מענטשל קאָן נקמה נעמען פאַר אַ גאַנצער שטאָט געהרגעטע? דו לאַכסט פון מיר!

ביי די דאָזיקע וועדטער איז יענער ווייכער געוואָרן.

— אַזוי, מאָשקע, מענטשן זענען זינדיק, גאָט מוז זיי מוחל זײַן. נאָר צו דיר האָט קיינער גאָרנישט.

משה שטעלמאַכער האָט ווייטער מיט אים נישט געקאָנט רעדן. ער האָט אַראָפגעשלונגען די טרער, וואָס האָט אים אין האַלדז געשטיקט און איז אַוועק צו די טאַלנער שלוחים מיט אַ קלאָרער תשובה, אַז די דובאָווער יידן קאָנען נישט קומען צו קבר ישראל, וויל די גוים האָבן מורא פאַר אַ מגפה. און ווען די אלמנות האָבן אָנגעהייבן שטאַרק צו ווייגען, האָט ער צוגעגעבן פון זיך, אַז די „גלינישטשע" איז אַ תּהום, וואָס אַלץ זינקט אין דער טיפעניש און מען קאָן פשוט די הרוגים פון דאָרטן נישט אַרויסנעמען. אין דער מינוט האָט ביי אים אויפגעבליצט אַ געדאַנק, אַז אַלץ איז שוין אינגאַנצן אָפּגעענדיקט, דער יידישער ישוב אין דובאָווע איז שוין אינגאַנצן אָפּגעמעקט פון דער ערד, און ער מוז ערגעץ אַנטלויפן מיט ווייב און קינד זוכן זיך אַ נייע היים.

און דאַן האָט ער זיך געלאָזט ראַטעווען די דריי און צוואַנציק ספרי-תורות, וואָס זענען נאָך גאַנץ געבליבן אין די דובאָווער שולן. דער בית־המדרש האָט שוין קיין איין שויב נישט געהאַט און די קלויז איז געשטאַנען מיט צעפֿראַלטע אויפגעבראָכענע טירן. אויבן, אין דער ווייבערשער שול, האָט מען אין דער ערשטער הריגה-נאַכט געממיתט זעכצן מענטשן און די ווייסע ווענט זענען געווען רויט באַשפריצט, ווי זיי וואָלטן אונטער אַ רעגן פון בלוט געשטאַנען. משה און זיין זון חנניה מיט נאָך צוויי יונגעלייט פון די טאַלנער שלוחים האָבן געשפּאַנט איבער די שמות פון צעריסענע ספרים און טייכלעך פאַרטריקנט בלוט, ווי פון געקוילעטע אָקסן. באַפלעקט מיט בלוט זענען אויך געווען די רייניקייטן מיט די אַרונטערגעריסענע מענטעלעך און אָפּגעריסענע זילבערנע „ידן".

אַלע דריי און צוואַנציק ספרי-תורות האָט מען פאַרפאַקט אין קאַסטנס און אָפּגעשיקט מיט די שלוחים קיין טאַלנע, און דעם זילבערנעם „ציץ", וואָס מען האָט געפונען אונטערן באַלעמער, האָבן די טאַלנער יידן מורא געהאַט צו פירן מיט זיך. האָט עס משה אייגנגעוויקלט אין אַ צעריסענעם טלית און האָט עס באַגראָבן אויפן שולהויף, ביז מען וועט עס קאָנען אַרויספירן אין אַ מקום-קדוש פון אַ לעבעדיקן יידישן ישוב.

לז.

נאָר דער כּוס פון פּיין איז נאָך ביי די דובאָווער יידן נישט פול געווען. זיי האָבן נאָך אַ סך געהאַט איבערצולעבן, ביז זיי האָבן געקאָנט דאָס טויטע שטעטל פאַרלאָזן.

זונטיק, ווען די טאַלנער יידן זענען אָפּגעפאָרן מיט די ספּרי-תורות פון די דובאָווער שולן, האָבן די יידישע אלמנות און יתומים ווידעראַמאָל איבערגעלעבט טויט־שרעק. פאַרבייַ איז דורכגעגאַנגען פּעטליורעס אַטאַמאַן זעליאָני מיט עטלעכע הונדערט רייטער און פוס-גייער, אָנגעטון אין בלויע שאראוואַרעס און קוטאַסן, מיט אוקראַינער געל־בלויע פאָנען. די עטלעכע מענער זענען זיך באַלד צעלאָפּן אין די באַהעלטענישן און די פרויען מיט די קינדער האָבן פאַרשפּאַרט די טירן פון שאַבאָלינסקיס שפּייכלער און זענען געזעסן צונויפּגע-פּרעסט אין דער פינסטער, מורא האָבנדיק צו אָטעמען. נאָר ד׳אָס אוקראַינער מיליטער פון פּעטליורעס אַטאַמאַן זעליאָני, וועלכע האָבן אינם שטעטל איוואַנקי געצוווּנגען יידן צו עסן דאָס גלאָז פון זייע-רע אויסגעהאַקטע שויבן, זענען אין דובאָווע זייער הויכמוטיק געווען צו דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס חרובע שטעטל מיט די בלוט-געפּאַרבטע וועגט און אָפּגעריסענע מענטשן-גלידער, וועלכע האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן, איז געווען אַזוי גרויזאַם, אַז אויף די „זעלנער" פונם אַטאַמאַן זעליאָני האָט עס געמאַכט אַ רושם

זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט לעבן שאַבאָלינסקיס הויז מיט די רויטע קרייצן אויף די פענסטער און טירן און האָבן געפרעגט, פאַר-וואָס מען האַלט פאַרשפּאַרט די יידישע אלמנות און יתומים? בהמות און וויילדע חיות גיט מען דאָך אויך לופט צו אָטעמען. דאַן האָט דימיטרי געעפנט דעם שפּייכלער און האָט געזאָגט די יידישע פרויען און קינדער, אַז זיי האָבן זיך נישט וואָס צו שרעקן: ס׳גייט דיסציפ-לינירט מיליטער, וועלכע שטעלן איין אומעטום די פעסטע פאָלקס-מאַכט פון דער אוקראַינער רעפובליק. דער אַטאַמאַן האָט באַפוילן, אַז די מוטערס מיט די קינדער זאָלן אַרויס אין גאַס אָנקוקן די אמתע אוקראַינער סאָלדאַטן.

די יינגלעך האָבן זיך געלאָזט לויפן די ערשטע, ווי פון אַ

שטייג אַרויס און נאָך זיי די פאַרציטערטע מאַמעס. נאָר די מענער האָבן זיך נאָך מורא געהאַט אַרויסצוווייזן, און אַזוי האָבן זיי אויף די בוידעמער איבערגענעלטיקט די נאַכט, ווייל אַוועקגייענדיק, האָט דאָס אוקראַינער דיסציפּלינירטע מיליטער פונם פּעטליורע־אַטאַמאַן זע־ליאָני אָפּגעשאָסן די דאָרפישע גאַסן מיט פראָקלאָמאַציעס: „שלאָג יידן און ראטעווע אוקראַינע!"

געווען איז עס זונטיק פאַרנאַכט. אויף מאָרגן, אַרום האַלבן טאָג, איזווידער געקומען פון טאַלנע אַ פור מיט ברויט. דער שליח האָט געפֿראַכט אַ קבלה פונם טאַלנער ראַבינער אויף די דריי און צוואַנ־ציק ספרי־תורות פון דובאָווע. אויך האָט ער געשריבן, מען זאָל דינ־גען אויף זיין חשבון צוויי גויעשע פורן און שיקן צו אים אין שטעטל פופציק יתומים. טאַלנער יידן נעמען זיך אונטער זיי צו שפייזן, שוכן און קליידן און געבן לערנען, ווי אייגענע קינדער.

די יתומים, איבערהויפט די יינגלעך, האָבן זיך שטאַרק דער־פרייט מיט דער דאָזיקער נסיעה. משה שטעלמאַכער האָט געדונגען פאַר זיבן טויזנט רובל אוקראַינער געלט צוויי פויערשע פורן, און ווער פון די קינדער ס׳איז געווען געשיקטער, האָט זיך אויף זיי אַרויפגעכאַפּט. באַזעצט איינס אויף דאָס אַנדערע, זענען די רעשיק־צעפרידענע יתומים פון דובאָווע אָפּגעפאָרן קיין טאַלנע.

נאָר פאַרנאַכט זענען זיי אַלע געקומען צוריק אין שטעטל אַריין, דערשראָקענע און פאַרווייַנטע. דורכפאָרנדיק דאָס דאָרף מא־דאַנאָווסק, אַכט וויאָרסט פון טאַלנע, איז זיי אָנגעקומען אַנטקעגן אַ רייטער און האָט זיי געזאָגט, אַז טאַלנע זענען באַפאַלן באַנדיטן, וועלכע רויבן דאָרטן און הרגענען. די קינדער האָבן אָנגעהייבן שטאַרק צו ווייַנען און בעטן זיך ביי די פורמאַנעס, מען זאָל זיי פירן צוריק קיין דובאָווע. די גוים האָבן אויף זיי רחמנות געהאַט און געפֿראַכט זיי צוריק אַהיים, נאָר ביי משה שטעלמאַכערן האָבן זיי געמאָנט זייערע זיבן טויזנט רובל פור־געלט.

משה איז געווען פאַרצווייפלט. ער האָט זיי געוויזן דאָס קוויטל פונם טאַלנער ראַבינער, אַז קהל וועט באַצאָלן פאַר די פורן, געבעטן אויסצוואַרטן, ביז עס וועט זיין פון דאָרטן אַ ידיעה, נאָר יענע האָבן געדראָט מיט די היימישע באַנדיטן־יונגען, וועלכע וועלן זיך מיט אים אַפּרעכענען דערפאַר. משה האָט דערזען, אַז ס׳איז שלעכט,

האָט ער זיך געווענדט צו בּרישקאָן, אַז יענער זאָל באַרויקן די צווויי פּורמאַנעס, ביז ער וועט קאָנען באַצאָלן פאַר די פּורן.

און מאַרקעלאָ איז געווען אויף אַזויפיל גרויסמוטיק, אַז ער האָט ערליידיקט דעם ענין לטובת משה שטעלמאַכער. ער האָט באַפּוילן, אַז די צוויי פּויערים זאָלן אויסוואַרטן ביז ער וועט האָבן קהלש געלט צו באַצאָלן דעם חוב.

אין די דאָזיקע טעג, נאָך דער גרויסער הריגה, האָט ער ווידער געגומען אונטער זיין שוץ דאָס שטעטל. די נאַציאָנאַלע קאָמיטעטן פון די אוקראַינער פּארטיזאַנען האָבן זיך שוין דאַן געהאַט אונטערגעוואָרפן דער קיעווער דירעקטאָריע, און בּרישקאָ איז אַרויסגעפאָרן דערט געוואָרן פון צענטער, צו דערפילן זיינע פּליכטן, אַלס קאָמענדאַנט און שיצן די פּרידלעכע באַפעלקערונג. אויך איז פייגע־וויטעלע שוין געווען אַ געשיקטע רייטערין און ער האָט געקאָנט אָנוועגדן צייט צו היטן די אָרדענונג אין דובאָווע, און דעריבער האָט ער משה שטעלמאַכערן און נאָך צוויי יידישע יונגעלייט געגעבן עטלעכע פון זיינע זעלנער, אַלס געהילפן, מען זאָל אָפּרוימען די מענטשלעכע ביינער און שאַרבנס פון די גאַסן.

לח.

דער ענערגישער קהלס־מאַן פון די דובאָווער שמאָלע געטלעך האָט שוין מער נישט געהאַט צו טון, ווי אָפּגעבן זיך מיט קבורה. גאַנצע טעג האָט ער געבלאָנדזשעט מיט זיינע מיטהעלפער איבערן שטעטל, קלויבנדיק פונם גאַסן־מיסט און שטויב אין זעק אַריין, אָפּגעהאַקטע הענט און פיס, אויערן, נעז און קעפ אין היטלען, אין צעפּ און אין קעמעלעך. און אינעווייניק, אין די הייזער. האָט ער געפונען קערפער־טיילן און איינציקע גלידער פון מענטשן פּשוט אויף בּענק און טישן, אין די בעטן, צווישן פּעדערן און צעריסענע שמאַטעס, און אין די פלים צום קאָכן און וואַשן.

אויך האָט ער געהאַט אַן אַרבעט צו פאַרשיטן דעם איינגעפאַלענעם קעלער אין מיטן מאַרק, ווו מען האָט אַריינגעוואָרפן אַכט

מענטשן אינאיינעם מיט די קאָרעצקיס. אַ שטראַל פון דער זון האָט זיך איינמאָל פאַרגנבעט צווישן די חורבות פונם קעלער און מען האָט דערזען אַ האַנט, אָנגעטון אין גישע קאָרעצקיס אַ קאַפּטעלע. משה האָט דאַן צונויפגערופן אַ מנין יידן און מען האָט דעם קעלער פאַר־שאָטן. מיט אַ מנין יידן האָט מען אויך מקבר געווען אויפן בית־עולם די זעק מיט די צונויפגעקליבענע קעפ און ביינער פון די גאַסן און מיט אַ מנין יידן האָט מען אויך טאָג־טעגלעך געמוזט גיין צו דער „גלינישטשע". צווישן די נבלות פון פערד און בהמות, וואָס די דובאָווער פויערים פלעגן אַהין ווארפן, האָט מען כסדר געפונען הרוגים מיט בולטע סימנים פון באַקאַנטע מענטשן.

אַזוי איז משה שטעלמאַכער גאַנצע טעג געווען פאַרנומען מיט כּלל־אַרבעט אַרום דער טויטער עדה יידן. פלעגט נאָר צופאַלן די נאַכט, האָט ער זיך פאַרוקט אין אַ וויגקל ביי שאַבאָלינסקין אין שפּייכלער, לעבן זיינע שלאָפנדיקע קינדער און האָט זיך איינגעהערט צו די וויבערשע מעשיות און נסים, ווי אַזוי יעדער פון זיי איז נצול געווארן פונם טויט. זיין וויבל האָט נאָך אַלץ באַווייניט איר קליין קינד, וועלכעס האָט זיך מיט איר נישט געוואָלט צעשיידן און זי אַליין האָט עס מיט געוואַלד פון זיך אָפּגעריסן אויס מורא, אַז ביי איר זענען צופיל קינדער. האָט נאָר אָנגעהייבן פינסטער צו ווערן, פלעגט זי צוגלייך מיט די איבעריקע וויבער מורא האָבן צו גיבן אַ טריט אויף יענער זייט טיר. אַ פחד איז אויך געווען אויף די קינדער. זיי פלעגן שרעקן איינס דאָס אַנדערע מיט דער „גלי־נישטשע" און מיט די פוסטע שולן, וווּ די הרוגים דאָוונען ביינאַכט, און דעריבער האָבן זיי, די יתומים, מורא געהאַט צו גיין אין פרי־מאָרגן אַהין קדיש זאָגן נאָך די געהרגעטע טאַטע און מאַמע.

פון דער צעפּרָאָכענער קלויז האָט אויך אַרויסגעזונגען די משוגענע מינדל פאַסטערנאַק. זי האָט ביי דער גרויסער הריגה אויך געטאַנצט אין מיטן מאַרק, און דער גויעשער יריד האָט זיך אַמוזירט מיט אירע טענץ, צושפּילנדיק איר אויף די הארמאָניקעס. מען פלעגט זי אויך זען טאַנצן לעבן דער „גלינישטשע". מיט איר האָט אויך געפּלעסקעט אַ פרעמד משוגע וויבל מיט אַ קינד לעבן זיך, וואָס איז פון ערגעץ אַנטלאָפן און האָט פאַרבלאָנדזשעט קיין דובאָווע. דאָס קינד, האָט מען גענאָגט, איז נישט אירס. נאָכדעם, ווי מען האָט אי־דע קינדער געהרגעט, האט זי טס אַרויסגענבעט אין אומאַז פון אַ

בית-יתומים. בייטאָג פֿלעגן זיך די ביידע משוגענע ווייבער מיטן קינד אַרומשלעפּן אין די גויעשע גאַסן. זיי פֿלעגן זיך דערנערן מיט די שטיקלעך ברויט, וואָס די גויעס האָבן זיי צוגעטיילט פֿאַר רחמנות, און ביינאַכט זענען זיי געזעסן ערגעץ אין אַ יידישער חורבה און פֿלעגן לוסטיק מאַכן די אַרומיקע גויעשע שכנים מיט זייערע יידישע און אוקראַיניש לידער.

געזונגען האָבן אין די שטילע זומער־אָוונטן אויך די גליקלעכע שמידן פון דובאָווע, וועלכע פֿלעגן מורא האָבן צו נעכטיקן אין זייער ערע גאַנצע הייזער. אויפן דאָרף פֿלעגן זיי שיכורן אינאיינעם מיט די גוים אין גויעשע שענקען, זינגענדיק גויעשע ניגונים.

אין די אוקראַינער פאַרפישופּטע לבנה־נעכט מיט זייער דופּטיקן אָטעם פון די צייטיקע סעדער און גערטנער האָט אויך געזונגען שקאָדניק אייניקל, די צאַרטע און וווּנדער־שיינע עטלע. אין די טעג פון דער הריגה האָבן די באַנדיטן איר טאַטן און מאַמען מיט די קלענערע קינדער זייערע ארויסגעשלעפּט פון דער באַהעלטעניש ביי בּרישקאָס עלטערן אין הויף. ער, בּערל דער חזן, איז מיט ווייב און קינד, אין דער מינוט פון אַ ספּנה, אַנטלאָפֿן צו די גויעשע מחותנים זייַנע. און זיי, די מחותנים מיט די אַרומיקע שכנים זייערע, האָבן געבעטן פאַר בּערל דעם חזן מיט זיין געזינד ביים אַטאַמאַן אַליין, פאַרופּנדיק זיך אויפן יחוס פון פייגע־וויטעלען און קאָזאַקאָוו האָט ברישקאָס שווער און שוויגער געשענקט דאָס לעבן, כאָטש ער איז געווען זיין שונא אויפן שלאַכטפעלד.

עטלעלען האָבן אויסבאַהאַלטן ביי זיך אירע קריסטלעכע גוטע פריינט, דער געוועזענער פּריסטאָו יאַנאָוויטש מיטן ווייב. נאָך דער הריגה האָט זי זיך אין דער שיינער פּוסטער שטוב פונם זיידן צוריק נישט אומגעקערט. מיט דער עגאָיסטישער און גליקלעך־פאַרליבטער שוועסטער איז זי געווען פון ווייטן, ווייל זי אַליין איז געווען אַזוי אומגליקלעך. עטלע איז נאָך אַלץ געווען פאַרליבט אינם שטילן פאַרחלומטן אַנדרישען, וועלכער איז אין די גרויסע הריגה-טעג געזעסן מיטן בוך אין האַנט ביי זיין טאַטן אויפן גאַניק, אונטער די אַלטע שמעקעדיקע ליפּע־ביימער און האָט זיך איינגעהערט צו די יאָמער-קולות און גסיסה-וויין פון די געפֿיניקטע צום טויט. די לעצטע צייט האָט ער דעם טאַטן צוליב געטון און האָט זיך אויפגעהערט מיט איר צו באַגעגענען, איז עטלע פאַרליבן ביי די יאַנאָוויטשעס.

דאָרשן פלעגט זי שיפורן און זינגען דורך די נעכט אינאיינעם מיטן גלחס זין, די רויב־סטודענטן און דעם פעלדשער דעוויאַטקין, וועל־כער פלעגט קונציק נאָכמאַכן די פאַרוווונדעטע יידישע ווייבער, ווי אַזוי זיי ווייגען אין שפּיטאָל, וועז ער טרייסט זיי, אַז זיי וועלן באַלד שטאַרבן.

לט.

און משה שטעלמאַכער האָט אַלץ געטראַכט, ווי אַזוי פונם טויטן שטעטל צו אַנטלויפן. נישט אָפּגעלאָזן פון אויג האָבן אים די עטלעכע איבערגעבליבענע באַלעבאַטים און דאָס ביסל אלמנות מיט די יתומים. אַלע האָבן זיי זיך געגומען צו פאַרקויפן די הייזער, נאָר נישט יעדעס הויז האָבן די גוים געוואָלט קויפן. אַ סך יידישע געביידעס זענען שוין געווען חרוב. אויף קיין אַלטע און קלייניע שטיבלעך זענען זיי בכלל קיין בעלנים נישט געווען. געקויפט האָבן זיי נאָר די נייע און גאַנצע בנינים און דורכאויס בחצי־חינם, ווייל ס׳איז זיי קיין נויט נישט געווען. דערצו האָבן זיי געזען, אַז סיי ווי ווועט אַלץ בלייבן אין זייער רשות. און אויב זיי האָבן דאָך געצאָלט געלט פאַר די יידישע הייזער, פאָדערנדיק אָפּיציעלע קאָנטראַקטן מיט קהלשע חתימות פאַר די מינדעריעריקע יתומים, איז עס נאָר געווען אויס מורא פאַר אַנדערע צייטן, ווען ס׳וועלן זיך צוריק איבערקערן די פּעלצן און ס׳וועלן אָנלויפן די רויטע מיט זייער שטראָף-מי-ליטער.

נאָר אַרויסצופאָרן פונם שטעטל איז אַלץ נישט געווען קיין מעגלעכקייט. אַלע וועגן, וועלכע פירן אין די גרעסערע יידישע שטעט, זענען געווען באַוואַכט מיט באַנדיטן. עטלעכע מאָל האָבן זיך די דובאָווער ווייבער מיט די קינדער געפרווט לאָזן אין וועג אַריין מיטן באַלעבטן אומאַנער טראַקט, וווּ דובאָווער חדר-יינגלעך פלעגן אַמאָל לויפן צופוס אין שטאָט אַריין. נאָר יעדעס מאָל האָט מען זיך געמוזט אומקערן צוריק, ווייל אומעטום האָט מען אָנגעטראָפן יידן העגגען אויף די ביימער פוז בייד״ זייטן וועג, אָדער זיי האָבן זיך

געווּאַלגערט אין די פּעלדער, פּאַרשוואַרצטע פון דער זון און אַרום-געפּרעסענע פון היצע.

מען הָאט נאָך לאַנג געמוזט וואַרטן אויף דער גוטער שעה, כּדי זאָל קאָנען פון די חורבות און קברים אַנטלויפן. נאָר מיטאַמאָל הָאט זיך געמאַכט א גליקלעכע געלעגנהייט, וואָס עטלעכע מענטשן האָבן כּאָטש געקאָנט דאָס שטעטל פאַרלאָזן

געווען איז עס אין א פרימאָרגן.

אויפן זעקסטן טאָג נאָך דער גרויסער הריגה איז געקומען א קליינינקער מאַטראָס קיין דובאָוע און הָאט אָנגעהייבן פרעגן אויף א יידיש מיידל סאָסיע. געווען איז עס די געוויסע שייגע שטיף-טאָכטער פונם אַלטן געצל פּאָרטיגול, וועלכן מען הָאט צולייב איר געהרגעט אין קעלער פון דער זעמסקער פּאָסט בעת דער „קליינער" הרינה. דער דאָזיקער מאַטראָס הָאט זי דאַן אַוועקגענבעט פון זיי-נע חברים, די באַנדיטן, און הָאט זי איבערגעפירט אויפן דאָרף צו א גוי אין שטוב אַריין, בעטנדיק, מען זאָל אים אָפּהיטן דאָס יידישע מיידל, ווייל ס'איז זיין כּלה. ער וועט אין א פּאָר טעג אַרום קומען נאָך איר. נאָר געקומען איז ער שפּעטער מיט צוויי חדשים, ווייל ער הָאט זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער נישט צו קומען אויף די אויגן פון די „זעלנער" פון קאָזאַקאָוון, ביי וועלכע ער הָאט אונ-טער דער נאָז די שיינע יידישע טאָכטער אַוועקגענומען.

דעם דאָזיקן פּאַרשוין הָאט טאָליע שאַבאָלינסקי אַריינגעפירט אין שפּייכלער צו די יידישע וויבער און קינדער, זאָגנדיק מיט א גרינג געמיט:

— דער מענטש זוכט דאָס מיידל סאָסיע, זאָגט אים, וווּ זי וווינט.

די וויבער הָאבן זיך איבערגעקוקט איינס מיט דאָס אַנדערע און אַלע הָאבן געשוויגן. נאָר טאָלקע, „די יידישע כּפּרה" הָאט זיי גלייך אַלעמען דערמונטערט.

— נאַרישע וויבער, וואָס שווייגט איר? ער זאָגט, אַז איר וועט אים נישט געבן סאָסיען, וועט ער רופן אַהער זיינע יונגען... א סך דאַרפט איר איצט?

דערהערט אזעלכע קלאָרע דיבורים, זענען די וויבער געוואָרן רעדעוודיק. מען הָאט אָנגעהייבן צו פרעגן צווישן זיך, וווּ סאָסיע איז, און א מיידעלע הָאט זיך אַרויסגערופן, אַז זי וויס, וווּ זי געפינט

זיך. זי ווינט מיט דער מאַמען ווייט אויפן דאָרף, אין אַ גויעש שטיבל, צווישן די גערטנער. זי קאָן ווייזן, ווו דאָס איז.

עטלעכע רירעוודיקע ווייבער האָבן געכאַפט די פאַרווייניגטע קינדער אויף די הענט און זענען אַוועקגעלאָפן מיטן מיידעלע זוכן דאָס באַהעלטעניש פון בתיה פאָרטיגול מיט דער טאָכטער. טאָלקען האָט מען דערווייל געבעטן, אַז זי זאָל געבן צו עסן דעם מאַטראָס, געבן אים אַ טרונק ברענפן און פאַרהאַלטן אים אין שטוב, ביז זיי וועלן קומען צוריק.

אַזוי אומגעריכט האָט בתיהן געטראָפן דאָס אומגליק.

דעמאָלט נאָך דער „קליינער" הריגה פון כ' סיון, האָט זי פאַרלאָזן דעם אונטערשטן גארן פון דער זעמסטער פאָסט מיטן מחנה-קעלער, ווו מען האָט געהאַלטן אין איין געפינגען ביינער פון מענטשן, און האָבן זיך ביידע מיטן מיידל באַזעצט צווישן די פויערשע געראַטנער, אין שטיבעלע ביי דער ערד, וואָס אַ גוטער גוי האָט פאַרדונגען אויס רחמנות. אַ גאַנצן זומער האָט זי אָפגעהיטן סאָסיען, ווי דאָס אויג אין קאָפ. דאָס פאַרוונדעטע און צעבייטע לייב האָט זי איר געשמירט מיט אַלערליי זאַלבן, געבאָדן אין וואַנעס פון גראָזן און קרייטעכצער, וואָס די אַרומיקע גויעס האָבן איר געגעבן פאַר אַ רפואה. און גאָט האָט איר געהאָלפן: סאָסיע איז ווידער געווָארן געזונט און שיין. ביידע האָבן זיי געאַרבעט ביי דעם גוטן גוי אין הויף, ווייט צווישן די סעדער. און אַזוי אַרום האָט די מוטער אויסבאַהאַלטן דאָס מיידל אין די גרויסע הריגה-טעג, אַז קיין טמא בליק פון קיין באַנדיטן-יונג זאָל נישט פאַלן אויף איר.

נאָר אין אַ פרימאָרגן האָט זי אַ חברה ווייבער אַרויסגערופן אויף אַ שרעקלעכן סוד.

בתיה האָט פאַרבראָכן די הענט און האָט געפרעגט אין צער און טרערן:

— וואָס עפעס דווקא מיין קרבן? איך האָב שוין מיינס באַצאָלט...

— ער ווייל נאָר סאָסיען...

— דווקא סאָסיען? דווקא מיין קרבן?... — האָט זי געשטאַמלט אַ פאַרלאָרענע.

נאָר די חברה ווייבער זענען איר באַפאַלן פון אַלע זייטן מיט צאינה-וראינה און תחינה-לשון פון זייערע געפערלטע מיילער:

— און אסתר המלכה וואָס האָט געטון? זי איז געווען אַזוי שיין און לייטיש, ווי אייער סאָסיע. ראַטעווען אַזויפיל מענטשן פונם טויט איז עס עפעס אַ קלייניקייט? אין איר זכות וועט דאָך לעבן בלייבן דאָס געדעכטעניש פון דובאָוע. די יתומים וועלן אויסוואַקסן, וועלן זיי עס דערציילן אויף דור־דורות, איר נאָמען וועט פאַרשריבן ווערן אין די הייליקע ספרים, ווי דער נאָמען פון אסתר המלכה... באַשערט אייער קינד דעם זכות...

— נאָר מיין קרבן, נאָר מיין קרבן! — האָט זי אַלץ געטענהט אַ פאַרצווייפלטע, און מיט די ווערטער איז זי צוגעפאַלן צו דער טיר פון איר קליין שטיבל. איר פאַרווייטע קול האָט אויפגעציטערט אין אַ שטרענגן רוף צו דער טאָכטער.

סאָסיע איז געבליבן שטיין בייַ דער שוועל, אַ דערשראָקענע, איבער דער חברה ווייבער, וואָס האָבן זיך געסודעט מיט דער מאַמען.

— טאָכטערניו, — האָט בתיה ווידער אַרויסגעווייגט, אַ צעברא־כענע, — געקומען אַ באַנדיט און וויל דיך צונעמען פון מיר, אויב נישט, וועט ער אויסהרגענען אַלע אלמנות און יתומים. קינד מיינס, וואָס וועסטו זאָגן דערויף?

— ער גייט אָנגעטון, ווי אַ מאַטראָס? — האָט דאָס מיידל געפרעגט שטיל.

— ווי אַ מאַטראָס! ווי אַ מאַטראָס! — זענען די ווייבער אַרייַנגעקומען אין התפעלות, וואָס זי לאָזט זיך צו אים דערקענען.

— אַ קלייניקער, מיט גראָבע ליפן?

— יאָ־ יאָ! — זענען יענע נאָכמער דערפרייט געווארן.

— נו, איז עס דער, — האָט סאָסיע צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ און זי האָט דערציילט דעם אמת, ווי אַזוי בייַ דער „קליינער" הריגה האָבן זיך די באַנדיטן געשלאָגן איבער איר. מען האָט זי געוואָלט דערשיסן און ער האָט זי גערעטעוועט פון טויט, נאָר זי האָט אים געמוזט צוזאָגן, אַז זי וועט זיך שמדן און חתונה האָבן מיט אים.

דערהערנדיק די לעצטע ווערטער, האָט בתיה אויסגעבראָכן מיט אַ געווייַן, טענהנדיק פון איר לעבעדיקן קרבן, ווי פון אַ תחינה אַרויס.

נאָר די גליקלעכע וויבער האָבן זי שוין נישט געהערט.

זיי זענען גלייך אַנטלאָפן צו שאַבאָלינסקין ברענגען דעם מאַטראָס.

עטלעכע טעג איז דערנאָך דער קלייניקער מאָלדאַוואַן אינם מאַטראָסן־היטל געווען אינם גויעשן שטיבל אינאיינעם מיט סאָסיען, און איר מאַמע, בתיה פּאָרטיגול, איז אויך דאָרטן געווען מיט זיי. סאָסיע פלעגט מיט אים גיין אין גאַס, זי האָט אים באַקענט מיט יידישע מיידלעך און וויבלעך, וועלכע זיי פלעגן באַגעגענען. דערביי האָט זי אלעמען דערציילט, אַז דער חתן אירער איז אַ לייטישער מענטש. אין טיראַספּאָל האָט ער אַן אייגן הויז מיט אַ באַקאַליי-קראָם. אויך האָט ער דאָרטן אַן אַלטע מאַמע און זייער אַ פיינע שוועסטער. מיט קאָזאַקאָווס באַנדיטן האָט מען אים געגויבט צו גיין, נאָר איצט האָט ער זיך אָפגעגנבעט און איז פון זיי אַנטלאָפן.

סאָסיע איז אויך געגאַנגען מיט איר חתן צום גלח, ער זאָל זי שמדן. געגאַנגען זענען מיט זיי עטלעכע גויעשע שכנות און אויך די טעלעפאָניסטין יעלענע וואַסילייעווע, וועלכע האָט אים פראָטעזשירט צוליב זיין שייכות מיט איר האַרץ-פרייַנט, דעם אַטאַמאַן קאָזאַקאָוו.

נאָר דער גלח האָט זי נישט געוואָלט שמדן און צוליב דיזע זעלבע סיבות, וואָס ער האָט נישט געשמדט פייגע־וויטעלען. נאָכדעם, ווי דאָס גאַנצע שטעטל יידן האָט מען אויסגעהרגעט, איז עס אוודאי געווען אַ געפערלעכער שריט. דער רויטער „שד" האָט זיך נאָך גע־קאָנט אַרייַנכאַפן און אויפן אויג וואָלט באַלד געווען דער פּאָפּ, למאי ער שמדט יידישע מיידלעך און מאַכט זיי חתונה מיט באַנדיטן.

און דער גלח האָט זיך נישט געלאָזט איינבעטן פון קיינעם. ס׳האָבן אפילו נישט געהאָלפן די בקשות פון יעלענע וואַסיליעווע.

דאָן האָט דער מאַטראָס באַשלאָסן צו נעמען די כּלה אַהיים.

דאָרטן, אין טיראַספּאָל האָט ער דער מאַמען מיט דער שוועסטער, וועלן זיי עס שוין אַלץ איינאָרדענען אינם פאקראָווער קלויסטער, וווּ דער גלח איז אַ הייַמישער מענטש. דערנאָך וועלן זיי שוין פאַר־בלייבן דאָרטן וווינען. סאָסיע האָט דערוויך אויך מסכים געווען, נאָר זי האָט דערביי געוואָלט באַווײַזענען דער מאַמען. מען האָט באַשלאָסן, די אַלטע אויך מיטצונעמען און פאַרפירן זי מיטן וועג אינם שטעטל טאַרגאָוויצע צו איר אויסגעבענער טאָכטער.

בתיהן אַליין איז אויך דער פּלאַן געפּלאַנט געוואָרן. ערשטנס, וואָלט זי פּאַרשפּאָרט צו זען דעם נחת, ווי אַזוי די דובאָוואר שיקסעס און גויעס וועלן אויסצירן סאָסיען אין קרעלן און אין בענדער און וועלן זי פירן מיט דער איקאָנע אין קלויסטער אַריין. אויך האָט בייַ איר אויפגעבליט די האָפענונג, אַז דאָרטן, אין טאַראָוויצע, וועט זי קאָנען ראַטעווען דאָס מיידל פון די גזלנישע הענט. אויפן אַנדערן ברעג טייך ליגט דער געוויסער פּאַסאַד נאָוויי־אַרכאַנגעלסק מיט די לייטישע קאַצאַפּעס, וואָס נעמען זיך אָן פּאַר יידן. קאָזאַקאָון האָבן זיי פּאַרוואָרפן מיט באָמבעס. איבער די שטעטלעך גייען זיי אַרום זוכן באַנדיטן, נקמה צו נעמען פּאַר יידיש בלוט, וועלן זיי דאָס קליינע נישטיקע מאַטראָסל נישט קאָנען בייקומען?

אַזוי ווי זי וועט נאָר קומען צו דער טאָכטער, וועט זי נעמען אַ צוויי־דריי שיינע באַלעבאַטים פון טאַראָוויצע און וועט מיט זיי אַריבער די בריק אין פּאַסאַד אַריין. דאָרטן וועט זי אויפן מאַרק צונויפרופן אַלע גרויסע קאַצאַפּישע סוחרים מיט זייערע זין, די באַלשעוויקעס, וואָס שטעלן זיך איין פּאַר יידן און זי וועט זיי בעטן, זיי זאָלן איר ראַטעווען דאָס מיידל. די אמונה, וועט זי זאָגן, אַרט איר נישט, גאָט איז ביי אונדז אייניער, נאָר פּאַרוואָס קומט איר ערלעך שיין קינד אַרייַנצופאַלן צו אַ באַנדיט אין די הענט אַריין. זיי, די לייטישע גוים, וועלן אוודאי רחמנות האָבן אויף איר און וועלן דאָס קליינע באַנדיטל צעריסן, ווי אַ הערינג.

אַזוי האָט עס בתיה בייַ זיך צוגעטראַכט און האָט עס בסוד־סודות דערציילט נאָר דער רביצין, וועלכע איז געלעגן אין שפּיטאָל מיט אַ פּאַרנייטן געבונדענעם קאָפּ.

אין שטעטל איז דערווייל געוואָרן אַ רעש מיט דער זיכערער פּור, וואָס פּאָרט קיין טאַראָוויצע אונטערן שוץ פון סאָסיעס אייגענעכ באַנדיט. ער איז שוין געווען אַ היימישער מענטש און פלעגט זיך העפלעך גרינן מיט אַלע ווייבלעך, וואָס זיין יידישע כּלה האָט אים באַקענט מיט זיי. זענען אַ חברה ווייבער ווידער צוגעפאַלן מיט תּחנונים צו בתיהן, ווי מיט עטלעכע טעג צוריק, ווען זיי האָבן איר איינגערעדט, אַז איר סאָסיע איז אַזא גרויסע פּערזענלעכקייט, ווי אסתּר־המלכה, אַז מען זאָל זיי מיטנעמען.

נאָר בתיה האָט געטענהט איינס:

— מען קאָן דאָך אַלעמען נישט נעמען. זאָל מען פריער פרעגן דעם גוי, וויפל ער קאָן נעמען פאַרשוינען.

אִיז מען געלאָפן צום פויער, וואָס מען האָט ביי אים געדונגען די פור. טוט גאָט אַ נס און ער איז מסכים צו פאָרן מיט זיינע ביידע פורן אינאיינעם מיטן זון און, אַ חוץ התן־כּלה מיט דער אַלטער, קאָן ער נעמען נאָך זעקס פאַרשוין. נאָר דאָ ווערט ווידער אַ מהומה, אַלע ווילן זיין פון די זעקס גליקלעכע רייזנדער.

לסוף וואַרפט מען גורל און די זעקס פאַרשוין זענען זלמן דעם גלעזערס ווייב מיט דריי קליינע קינדער און נאָך אַ יידענע מיט אַ דרייצן־יאָריקן בן־יחיד. זיי דאַרפן ביידע נישט קיין טאַרגאָוויצע, נאָר די יידענע מיטן יינגל מוז זיך צונויפשרייבן מיט קיעוו, ווייל דער מאַן מיט די עלטערע קינדער זענען אין אַמעריקע און אין קיעוו, זאָגט מען, זענען שוין פאַרהאַן אַמעריקאַנער קאָמיטעטן, וואָס שיקן אַריבער ברירו קיין אַמעריקע, און זלמן דער גלעזער מוז נאָך פאַרבלייבן אין דובאָוע איינצומאַנען דאָס געלט, וואָס קומט אים בּיי די גוים. נאָר זי מיט די קינדער באַנוצן זיך מיט דער זיכערער געלעגנהייט און אַנטלויפן פון דער באַנדיטן־נעסט. פון טאַרגאָוויצע איז פאַראַן אַן אָפענער וועג קיין יעליסאוועטגראד און פון דאָרטן קאָן מען זיך דורכריסן קיין אָדעס.

אַזוי זענען אין אַ שיינעם אלול־פרימאָרגן אַרויסגעפאָרן די צוויי פורן פון דובאָוע אונטער די קנאה־בליקן פון די פאַרבליבענע וויבער און קינדער. און אַכט וויאָרסט פונם שטעטל, וועו זיי זענען דורכגעפאָרן דאָס דעמבענע וועלדל, לעבן דעם דאָרף אוקסאָנינאָ, זענען ביידע פורן באַפאַלן אַ חברה באַנדיטן־יונגען מיט אַ שיסעריי פון אַלע זייטן. ווידער איז געוואָרן אַ געשלעג איבער סאָסיען. געווען זענען עס די „זעלנער" פון קאָזאַקאָוון, וועלכע זענען געווען אין דובאָוע ביי דער „קליינער" הריגה, און דאָס קליינע מאַטראָסל האָט ביי זיי פון אונטער די הענט דאָס שיינע יידישע מיידל אַוועקגענומען. אַ גאַנצן זומער האָבן זיי אים געזוכט אין די אַרומיקע דערפער און האָבן אים אויסגעשפירט, וועו ער איז געקומען נאָך איר אין שטעטל אַריין. דערנאָך האָבן זיי שוין געלויערט אויפן וועג, צו כאַפן אים מיט איר אינאיינעם.

נאָר דער קליינינקער מאָלדאַוואַן האָט זיך העלדיש געשטעלט אַנטקעגן. געהאָלפן האָבן אים אויך דער פורמאַן און נאָך אייניקע

דאָרפס־יונגען, וואָס זענען געקומען צוליפן פון אוקסאָנינאָ, און סאָ־סיע איז געבליבן זיינע. ער האָט זיך אַרויפגעכאַפט מיט איר אויף דער ערשטער פור און דער פורמאַן האָט געגעבן אַ שמיץ די פערד, דייסנדיק די ערד אונטער זיך.

געהרגעט האָט מען נאָר פינף גליקלעכע פאַרשוינען, וועלכע האָבן באַצייטנס געוואָלט אַנטלויפן פון דובאָווע און סאָסיעס מאַמע, בתיה פאָרטיגול, אַ זעקסטע. לעבן געבליבן איז נאָר זלמן דעם גלע־זערס ווייב. וועג ס׳איז נאַכט געווארן, האָט זי זיך אַרויסגעשלייכט פון אונטער די הרוגים, וווּ זי איז געלעגן, אַ פאַרוווּנדעטע. אָן איין טרער האָט זי אויסגעקושט אירע דריי טויטע קליינע קינדער און איז אין דער נאַכט־פינסטערניש אַוועק מיט די אָפגעשניטענע פעלדער צוריק קיין דובאָווע.

אויף מאָרגן האָט זיך אַן אַלטע יידענע פונם דאָרף אוקסאָנינאָ איינגעשטעלט דאָס לעבן. זי האָט זיך אָנגעטון, ווי אַ גויע און איז אַוועק צופוס אינם שטעטל פאָקאָטילאָוו אָנזאָגן פונם אומגליק, וואָס איז געשען אויפן וועג מיט די דובאָווער ווייבער און קינדער. די פאָקאָטילאָווער יידן האָבן געשיקט אַ גוי מיט אַ פור און מען האָט די זעקס הרוגים אַרויינגעבראַכט אין שטעטל, און אויפן צווייטן טאָג האָט מען זיי צו קבורה געבראַכט אויפן פאָקאָטילאָווער בית־עולם.

ב.

נאָך דער געשיכטע מיט סאָסיעס זיכערן באַנדיט זענען די דר־באָווער ווייבער געוואָרן אַ ביסל געדולדיקער צום אַרויספאָרן פונם שטעטל. דער גוטער דימיטרי שאַבאָלינסקי האָט זיי, די יידישע אלמנות, אינגעאָרדנט אין די בעסטע דריי יידישע הייזער, וויל ביי אים אין שפייכלער איז געווען צו ענג. דערצו האָט ער דעם רעש נישט געקאָנט ליידן. דאָך האָט ער אַ דריי צענדליק יידישע נפשות געלאָזט ביי זיך, וויל ס׳האָט זיך אים זייער נישט געוואָלט צעשיידן מיט די רויטע רעטונגס־קרייצן פון זיינע פענסטער און טירן.

משה שטעלמאַכער מיט זיין פאַמיליע זענען אויך געווען אינ־

איינעם מיט די אַלמנות און יתומים אין די קהלשע הייזער. זיין שטיבל איז גאַנץ געבליבן, נאָר אינעווייניק איז געווען אַ חורבן. דאָס צעריסענע בעטגעוואַנט און צעבראָכענע כלים האָבן אָנגעוואָרפן אַן אימה. האָט חנניה פאַרשלאָגן די פענסטער מיט ברעטלעך און האָט אויפגעהאָנגען אַ שלאָס אויף דער טיר. דאָס ביסל געהילץ, וואָס איז געבליבן לעבן זיין וואַרשטאַט, האָט ער צונויפגענומען אן האָט עס איבערגעגעבן דימיטרין, סׂזאָל ליגן ביי אים אין הויף ביז אַ צייט. משה האָט זיך דורכאויס געקליבן אין וועג אַריין, און אויף אים קוקנדיק, האָט דער איבעריקער עולם ווידער אָנגעהייבן פיבערן, וואָס גיכער צו אַנטלויפן פון די חורבות און קברים.

דערווייל האָט זיך דורכגעריסן פון אומאַן צוריק אין שטעטל אַריין דער דובאָווער באַלעבאָס אברהם-משה זייטשיק, וועלכער איז נאָך פאַר דער „קלייניער" הריגה אַנטלאָפן אין שטאָט אַריין. דער-הערנדיק דאָרטן אין אומאַן, אַז די דובאָווער אַלמנות פאַרקויפן זייער ערע הייזער און אַלע ווילן אַרויספאָרן פונם שטעטל, איז ער אויף מסירת-נפש דורכגעפאָרן דעם אומאַנער טראַקט און איז געקומען אַגיטירן, מען זאָל דאָס אייגענע ווינקל נישט פאַרקויפן. זאָל מען זיצן אויפן אָרט. אין איין גאַס זאָל מען זיך דערווייל אַלע באַזעצן און סׂזאָל בליבן אַ יידישער ישוב. שפעטער, וען סׂוועט צוריק וועלן וועלן זיי אַנטלאָפענע אומקערן צוריק אַהיים, וויל זיין היימלאָז און וואַלגערן זיך אין דער פרעמד איז זייער נישט גוט.

געווען מענטשן, וואָס האָבן מספים געווען מיט אים. לאָזן זיך אין וועג אַריין הויל און נאַקעט מיט די עטלעכע געצייטלטע גראָשנס פון דער פאַרקויפטער שטוב, האָט באמת אָנגעוואָרפן אַ פחד. נאָר משה שטעלמאַכער האָט זיך נישט געלאָזט איבערעדן. ער האָט נישט געקאָנט פאַרבלייבן אין דובאָווע און זיצן ווידער אין שכנות מיט די „לייטישע" גוים, וואָס האָבן געהאָלפן די פרעמדע באַנדיטן אויסשחטן דאָס גאַנצע שטעטל יידן מיט אלערליי חוזק-טויטן, און מיט אים איז געווען די מערהייט, וועלכע האָט איבערגעלעבט די גרויסע הריגה.

אויפן דאָרף האָט מען דערווייל דערהערט, אַז משה שטעלמאַכער קלויבט זיך ערנסט אין וועג אַריין און אַז מען וועט דאָרפן פאַריכטן אן אַקס, אָדער שטעלן אַ פאָר רעדער, וועט מען מוזן טרייבן אַ פור אין שטאָט אַריין. האָבן די עלטסטע אוז די פיינסטע

בּאַלעבאַטים פון די גויעשע גאַסן, זונטיק, אַרויסגייענדיק פון קלויס־
טער, צונויפגערופן אַ „סכאָד" און מען האָט געשיקט רופן משהן אי־
בערצורעדן מיט אים וועגן אַ וויכטיקן ענין. און אַז ער איז געקו־
מען, האָבן אים די דובאָוואר פויערים אַלע אין איין קול געבעטן,
אַז ער זאָל בלייבן וווינען און די איבעריקע מעגן אויך בלייבן
אויף זייערע ערטער. זיי זענען ערוב, אַז מער וועט שוין אַזוינס
נישט זיין, וואָס עס איז פאַרגעקומען ביז אַהער.

נאָר משה שטעלמאַכער האָט זיי געענטפערט זייער ערנסט, אַז
ער קאָן זיך אויף זייערע ווערטער נישט פאַרלאָזן, ווייל זייער
מאַכט פון דער פויערשער „וולאַדע" איז נישט פעסט און פאַר זייע־
רע אויגן האָבן זיי געלאָזט אויסקויפן אַלע יידן מיט ווייב און
קינד און דעריבער קאָן ער דאָ נישט בלייבן וווינען.

די דאָזיקע פויערים־פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען לעבן קאָאָפּע־
ראַטיוו, אונטערן פרייען הימל. משה האָט אָפגעזאָגט זיינס און איז
שוין גרייט געווען אַוועקצוגיין. נאָר אין דער רגע זענען פון די
דאָרפישע גאַסן אָנגעקומען נאָך מענטשן און צווישן זיי, דער פויער
קדימאָן, וועלכער איז אין דער צייט פונם גענטמאַן געווען אַ מילי־
ציאָנער אין דובאָוו און דערנאָך, ווען די באָלשעוויקעס האָבן אים
אַרעסטירט אַלס קאָנטר־רעוואָלוציאָנער, האָבן אים יידן אויסגעבעטן
און באַפרייט מיט זייערע חתימות. איז ער אין דער מינוט אָנגעקו־
מען מיט זיין פעסטער דעה און האָט אַריינגעזאָגט דעם עולם קלאָ־
רע דבורים:

— וואָס דאַרפט איר אים בעטן, ער זאָל בלייבן? איר ווייסט
דען נושט, וואָס מען טוט אין אַנדערע ערטער מיט יידן? מען שחט
זיי אויס ביזן לעצטן און מיר וועלן אויך אַזוי טון.

די דאָזיקע ווערטער זענען אויסגעהערט געווארן פון דער פוי־
ערים־פאַרזאַמלונג ביי אַ טויט־שטילקייט. אָפּגערופן נאָר האָט זיך
דאָס האַרט־געבראָכענע קול פונם יידישן אַרבעטער משה שטעל־
מאַכער:

— אַלע יידן וועט איר נישט אויסהרגענען. גאָט האָט אונדז
דערפאַר צעזייט איבער דער וועלט, מיר זאָלן אייביק לעבן. וועט
מען אונדז אויסקוילן אין אוקראַינע, וועלן מיר בלייבן לעבן אין
אַמעריקע, אין דייטשלאַנד, אין פוילן, אין אַנדערע מלוכות, נאָר
זייט וויסן, אַז פון אייך וועט אויך קיין גוטער סוף נישט זיין. עס

זועלן קומען אַזעלכע, וואָס וועלן אייך אויך אויסהרגענען. דאָס בלוט פון אונדזערע קליינע קינדער וועט אייך נישט שווייגן.

דער אַרומיקער עולם איז געשטאַנען שטיל און פאַרטראַכט געבויגן די קעפ. געשווייגן האָט אויך דער געוועזענער מיליציאָנער פונם געטמאַן, און, שווייגנדיק, איז מען זיך אַזוי צעגאַנגען אַהיים אין די ווייסע גרין־באַפלאַנצטע שטיבלעך פון די בליענדיקע גויעשע גאַסן. דאָס ביסעלע יידן האָבן זיך נאָך שטאַרק געקאָכט. פון אַלע דריי יידיש־קהלשע הייזער איז מען אין דער מינוט באַפאַלן משה שטעלמאַכערן מיט שטאַרקע טענות, למאי ער האָט אַזוי שאַרף אָפגעענטפערט די גוים, נאָר ער האָט זיי אויך געענטפערט פעסט:

— וער ס׳וויל בלייבן וויינען אין דובאָווע, זאָל זיך זוכן אַן אַנדער קהלס־מאַן.

מ״א.

זונטיק בייטאָג האָט משה שטעלמאַכער זיך דורכגעזעצט מיט די דובאָווער פויערים און פאַרנאַכט איז אָנגעקומען אין שטעטל אַ זיכערע ידיעה, אַז קאָזאַקאָוו איז ווידער אַרום דובאָווע. ער האָט זיך אָפגעשטעלט אינם נאָנטן דאָרף באַבאַנקע, און וווהין ער וועט גיין ווייטער, האָט מען נישט געווווסט. ברישקאָ מיט פייגע־וויטעלען, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין שקאָדניקס פריצישער שטוב, זענען גלייך אַנטלאָפן פונם שטעטל אינאיינעם מיט זיינע זעלנער, פאַרנעמענדיק מיט זיך די פלייכטן פון דער קיעווער דירעקטאָריע צוזאַמען מיט פייגע־וויטעלעס וועלאָסיפעד און אירע שלאַנקע געזאָטלטע פערדלעך צום רייטן.

די היימישע באַנדיטן האָבן דערווייל געגעבן צו וויסן קאָזאַקאָוון מיט זיין „שטאַב", אַז די דובאָווער יידישע אלמנות האָבן פאַרקויפט זייערע הייזער און זיי האָבן בייַ זיך איצט אַ סך ניקאָליע־ווער געלט, און ער איז גלייך געקומען מיט אַ פאָר הונדערט באַוואָפנטע רייטער נאָכאַמאָל איבערצוטרייסלען די יידישע חורבות פונם

זטעטל. געדויערט האָט עס איין שעה צייט, אין מיטן העלן טאָג, ווען די היימישע פויערים האָבן זיך רויק געפירט פון פעלד דאָס נייטיקע ברויט אין די שייערן. זיי האָבן זיך שוין איצט נישט גע־מישט, און קאָזאַקאָוו מיט זיינע באַנדיטן האָבן אין דער איינער ליכ־טיקער זון-שעה פון מיטן טאָג געהרגעט אַכט מענטשן, געשענדט פיל פרויען און קליינע מיידלעך און צוגענומען ביי די אלמנות דאָס געלט, וואָס זיי האָבן באַקומען פאַר זייערע הייזער.

אין דער דאָזיקער לעצטער הריגה איז אויך אומגעקומען דער פאַרבענקטער דובאָווער תושב, אברהם-משה זייטשיק, וועלכער איז אויף כפנות נפשות געקומען צולויפן פון אומאַן אַגיטירן, מען זאָל אין דובאָווע דעם יידישן ישוב נישט שטערן. אויך האָט משה שטעל־מאַכער דאָס מאָל באַצאָלט מיט דאָס בעסטע און טייערסטע, וואָס ער האָט פאַרמאָגט. זיין ליבלינג, זיין טרייסט און זיין האָפענונג, דעם געצערטלטן חנניהן זיינעם האָט מען אויך דערהרגעט.

דעם גאַנצן זומער פון די יידישע הריגות אין דובאָווע איז חנניה בייי אים תמיד געווען אויפן אויג. בייי אַלע אומגליקן פלעגט זיך די מוטער מיט די קליינע קינדער פאַרשפאַרן בייי זיך אין שטיבל און ער, דער זעכצן-יאָריקער חנניה, האָט זיך תמיד געהאַלטן לעבן דעם פאָטער, וועלכער פלעגט אַרומלויפן צו זוכן צדדים ביי דער מיליציע און גויעשע קאָמיטעט-לייט, זיי זאָלן אים העלפן צונויפרעדן זיך מיטן אַטאַמאַן.

דאָס מאָל, ווען די באַנדיטן האָבן זיך אַרייגגערישן צווישן די יידישע הייזער, איז משה געשטאַנען פאַר דער טיר פון דער קהלשער שטוב, ווו ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן מיט זיין ווייב און קינדער. ער האָט געהאַלטן אויף די הענט זיין קליין ייִנגעלע און חנניה איז געווען אינעווייניק לעבן דער מוטער. דערזעענדיק דורך דער אָפענער טיר צעווילדעוועט רייטער שפרינגען איבערן שטעטל, האָט ער זיך געלאָזט לויפן אין דרויסן אַרויס צום פאָטער, נאָר די מאַמע האָט אים מיט די הענט פאַרצוימט דעם וועג. אין דער רגע זענען די באַנדיטן באַפאַלן די שטוב מיט די מיידלעך און ווייבלעך. ס׳איז געווארן אַ שרעקלעכע מהומה. די קולות פון די געשענדעטע האָבן געטריסלט די ווענט און אין דעם דאָזיקן שטורעם האָט משה פאַרלוירן זיין חנניהן פון די אויגן.

ער איז אַנטלאָפן אין גאַס אַריין און האָט זיך לעבן קאָאָפע־

ראַטיוו אויסגעמישט צווישן די פויערים, וועלכע זענען אויס נייגערי-קייט דאָרטן געשטאַנען. נאָר אין דער מינוט האָט מען לעבן שאַבאָלינסקיס גאָרטן דערהרגעט שפירָאָ דעם חזן מיטן ווייב, וועלכע זענען געלאָפן באַהאַלטן זיך צו דימיטרין אין הויף. חנניה האָט זיך דערשראָקן און איז אַנטלאָפן אין פעלד. באַגעגנט האָט אים אַ באַ-דיטן-רייטער מיט אַ ביקס אין דער הויך, נאָר ער איז דורכגעפאָרן פאַרבײ. בײם וועג זענען געשטאַנען דובאָוואר פויערים-קינדער, וועל-כע האָבן אויף די אָפּגעשניטענע פעלדער גענפיטערט די שאָף. דער רייטער האָט זיך אומגעקוקט צו זיי און האָט געפרעגט, וווּ זענען דאָ יידן באַהאַלטן.

— אָט דער איז אַ יידּ, — האָבן די קינדער אָנגעוויזן אויף חנניהן.

דאָס יינגל האָט זיך געמאַכט מוט און איז שטיין געבליבן. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ ספק בײ דעם באַאַנדיטן־יונג. דערצו האָט ער געטראָגן זיין היטל מיטן הערב פון דער גימנאַזיע און זיין ריין שיצן אויבער־העמדל, וואָס די מאַמע האָט אים ערשט דעם פרימאָרגן אויסגעפרעסט און אָנגעטון.

— ניין, ער זעט נישט אויס, ווי קיין יידּ, — האָט דער באַא-דיט געזאָגט אין אַ פאַרלעגנהייט,—אַנו, זאָג די תפילה.

חנניה האָט אָפּגעזאָגט וואָרט בײ וואָרט די קריסטלעכע מאָרגן־תפילה „אָטשע נאַש", וועלכע ער האָט נישט איינמאָל געהערט פון די פויערשע קינדער בײ די שכנים.

— צלם זיך איבער! — האָט יענער ווידער באַפוילן

און חנניה האָט זיך פינקטלעך איבערגעצלמט.

די פויערים-קינדער האָבן אויסגעשאָסן אַ געלעכטער און האָבן אָנגעהייבן שרייען אַלע אין איין קול, אַז ער איז אַ יידיש יינגל, וואָס הייסט חנניה... זיין טאַטע הייסט מאָשקע, וואָס מאַכט רעדער.

דער רייטער האָט אויסגעשאָסן און איז אַוועקגעפאָרן מיטן וועג צו דער בריק.

חנניהן האָט די קויל געטראָפן אין קאָפּ און ער איז גלייך געפאַלן טויט. די קינדער זענען מיט דער רגע אַנטלאָפן אין שטעטל אַריין אָנזאָגן עס דעם פאָטער...

— — — — — — — — — — — — — — — —

אַז די באַאַנדיטן זענען אַוועק, האָט משה שטעלמאכער געדונגען

צוויי פויערשע פורן, אַראָפצופירן די זיבן הרוגים אויפן בית־עולם. געווען זענען עס דורכאויס מענער. די אַכטע, חיה־פייגע די חזנטע, איז נאָך געלעגן אין שפיטאָל, אַ שטערבלעך־פאַרוווּנדעטע, און אויף מאָרגן האָט ער מיט דימיטרין געדונגען דריי גוים, זיי זאָלן אויס־גראָבן קברים, ווייל קיין יידן זענען שוין נישט געווען. די געציילטע, ווָאס זענען נאָך געבליבן, זענען געלעגן פאַרשטעקט אין די קהלשע הייזער, טעמפּע און צעברָאכענע פון שרעק און יאוש.

ביי דער קבורה, איז אַ חוץ די גויעשע קברים־גרעבער, אויך געווען שאַבאָלינסקי און נאָך משהן האָט זיך אויך נאָכגעשלעפּט דער צעטומלטער און פאַרביסענער זכריה קאָזאָדאָי. ער האָט נאָך אַלץ געחלומט פון נקמה פאַר זיינע צוויי קליינע קינדער, וועלכע די היי־מישע איבערגעקערטע פעלצן האָבן געהרגעט אין דער נאַכט פון פסח שני, ביי דוד דעם קצב אין שטוב.

זיין חנניהן האָט משה אַליין מקבר געווען. די מוטער האָט ער נישט צוגעלאָזן צו אים. זי האָבן ווייבער געמינטערט מיט טראָפּנס אין איר ווינקל פון דער קהלשער דירה. און ער האָט אים אויסגע־קושט זיין לענגלעך־צעשאָסענעם קאָפּ מיט די האַלב־אָפענע קינדערשע אויגן און האָט אים צאַרט אַריינגעלייגט אין קבר אַריין. אַליין האָט ער אים פאַרשאָטן, געזאָגט „קדיש" און געמאַכט אַ „מלא".

און נאָך דער קבורה האָט משה צוקאָפּנס פון אַלע זיבן קברים אַריינגעשטעקט זיבן שטעקנס מיט אויסגעקריצטע נעמען פון די הרוגים. דאָסזעלבע האָט ער געטון אויפן דריטן טאָג, ווען ער האָט מיט דימיטרין צו קבורה געבראַכט חיה־פייגע די חזנטע, וועלכע איז פון די וווּנדן געשטאָרבן אין זעמסקן שפּיטאָל מיט גרויסע ענויים קשים.

מב.

אויפן פערטן טאָג, נאָך דער קבורה פון זיין זון, איז משה שטעלמאַכער מיטן ווייב און זיינע פינף קינדער אַרויסגעפאָרן מיט אַ גויעשער פור פון דובאָווע. געלאָזט האָט ער זיך אין זיין געבורט־

שטעטל גאלאוואניעווסק, ווו די יידישע יונגעלייט האָבן אַ גאַנצן זו־מער געקעמפט מיט באַנדיטן. געהאַט האָט ער מיט זיך עטלעכע גע־ציילטע גראָשנס און אַ קהלשן פּקדון. פאַרן צוועקפּאָרן האָט ער אויסגעגראָבן אויפן שול־הויף דעם זילבערנעם „ציץ", וואָס ער האָט באַגראָבן, איינגעוויקלט אין אַ טלית, אין דעם טאָג, ווען די טאַלנער שלוחים האָבן פאַרנומען די ספרי־תורות פון די דובאָווער השולן, און גאָט האָט מיט אים חסד געטון. דער גויעשער פורמאַן האָט אים פאַרפירט מיט ווייב און קינד אין זיין אַלטער היים פון די קינדער־שע יאָרן און דעם „ציץ" האָט ער אָפּגעגעבן אינם דאָרטיקן בית־המדרש.

אַזוי איז דאָס חרובע שטעטל געבליבן אָן יעדער קהלשער השגחה.

נאָכדעם, ווי משה שטעלמאַכער האָט פאַרלאָזן דובאָוו, זענען די יידישע אלמנות און יתומים געווען אינגאַנצן אונטערן שוץ פון דימיטרי שאַבאַלינסקי. נישט אומזיסט האָט מען אים אין די גויעשע גאַסן געפונפן זשידאָווסקי באַטקע. ביי דער לעצטער הריגה האָט מען ביי די יידישע. ווייבער אַוועקגערויבט דאָס לעצטע ביסל פאַרמעגן, וואָס זיי האָבן באַקומען פאַר די פאַרקויפטע הייזער. אין די קהלשע דירות זענען זיי געזעסן הונגעריקע, בארוועסע, אָפּגעריסענע, און אַרויספאָרן פונם שטעטל איז נאָך אַלץ געווען אַ ספּנה. האָט ער, דער גוטער גוי, געזאָרגט פאַר זיי. ער פלעגט פאָרן קיין אומאַן, קיין טאַלנע, קיין פּאָקאָטילאָוו און יעדעס מאָל האָט ער זיי געבראַכט אַ ביסל עסנווארג פון די דאָרטיקע יידישע קהילות, וועלכע זענען שוין אַליין געווען רואינירט פון רויב און הריגות.

עפּעס אַ שליח פון גאָט איז ער געווען, אַ טאַטע פון יידישע אלמנות און יתומים. ער איז שוין איצט געשטאַנען אויף דער וואַך, דאָס ביסל פאַרמעגן זייערס זאָל גאַנץ זיין. דאָס געלט פון די אי־בעריקע פאַרקויפטע הייזער האָט מען שוין אָפּגעגעבן דימיטרין צו די הענט. צו אים אין שטוב האָט מען אויך צונויפגעטראָגן די רעשטן פון די יידישע קלייטן און דאָס חפצים פון דער באַלעבאַ־טישקייט, וואָס איז נאָך ערגעץ אין אַ ווינקל פון די רויבער־הענט פאַרבליבן. אַלץ האָט מען איבערגעגעבן אונטער זיין השגחה אין זיין גויעש־ערלעכן גבול, ביז די ספּנה אויף די וועגן וועט אַריבער און מען וועט עס קאָנען אַרויספירן פונם שטעטל.

ביי דימיטרין איז אויך פֿאַרבליבן דאָס פֿאַרמעגן פון שפּירָא דעם חזן. זיין ווייב, חיה-פּייגע די חזנטע, איז אַליין געווען אַ גרויסע אשת-חיל און האָט געהאַט אין דובאָוו אַ שיינע קלייט פון פּאָר-צעלייענע געפּענסן. מיט טאָלקען, „דער יידישער כּפּרה", איז זי פון אַלע יאָרן געווען זייער באַפֿרייַנדט און ביי איר האָט זי זיך אויך באַוואָרנט דאָס פֿאַרמעגן. נאָך פון דער ערשטער הריגה אָן האָט די קלוגע און ענערגישע חזנטע דאָס גאַנצע ביסל אייגנס געהאַלטן ביי די שאַבאָלינסקיס. די סחורה פון דער קלייט און זאָס גוטס פון דער שטוב האָט זי ביסלעכווייז איבערגעטראָגן צו דימיטרין אין די שפּייכלערס אַריין. דאָס געלט מיטן טיש-זילבער און צירונג האָט זי אָפּגעגעבן דימיטרין אַליין צו די הענט. מיט די אוירינגלעך האָט זי זיך גאָרנישט געקאָנט צעשיידן, ווייל זי האָט זיי געטראָגן פון זינט זי האָט חתונה געהאַט און איז צו זיי געווויינט געווען.

נאָך דער גרויסער הריגה האָט חיה-פּייגע דערזען, אַז מיט איר באַוואָרנט פֿאַרמעגן ביי טאָליען מיט דימיטרין איז עפּעס נישט אין אָרדענונג, וויל אַנטלויפנדיק אין דער צווייטער הריגה-נאַכט פונם רבס בוידעם, צו באַהאַלטן זיך ביי שאַבאָלינסקין אין שטוב, איז זיין זעכצן-יאָריק טעכטערל צוגעשטאַנען, זי זאָל איר אַוועקגעבן די אוירינגלעך, וואָס זי טראָגט אויף זיך, אַנדערש וועט זי איר אין שטוב נישט אַרייַנלאָזן. חיה-פּייגע דער קאָזאַק האָט, נאַטירלעך, די אוירינגלעך דעם שיקסל נישט געגעבן, נאָר טאָליע איז דערפאַר שטאַרק ברוגז געווען אויף דער חזנטע, און ווען זי איז נאָך דער לעצטער הריגה געלעגן אין זעמסקן שפּיטאָל אַ צעשעדיקטע אויפן טויטן בעט, האָט זיך יענע ווידעראַמאָל אינטערעסירט מיט חיה-פּייגעס אוירינגלעך: דעם רבס שנור האָט זי געבעטן, זי זאָל איר פרעגן, ביז וואַנען יענע איז נאָך ביים זינען, ווו זי האָט זיי באַהאַלטן, און אַז דאָס ווייבל האָט זי געפרעגט, נאָך וואָס זי דאַרף עס ווייסן, האָט איר די קלוגע טאָליע געענטפערט: מען וועט דאָך זי דאַרפן מקבר זיין, אָנטון תּכריכים. פונוואַנען וועט מען עס נעמען?...

איין חסד האָט נאָר געטון דער אויפגעקלערטער גויעשער שוסטער דימיטרי שאַבאָלינסקי מיטן יידישן חזן פון דער דובאָוואָר קלויז. נאָכדעם, ווי ער האָט באַקומען זיין גאַנץ פֿאַרמעגן אָפּצוהיטן, האָט ער אים נישט געלאָזט הרגענען ביי זיך אין הויף. ער האָט

באַפּוילן דעם באַנדיט אַוועקצונעמען אים ערגעץ אַנדערש, און יענער האָט עס אים צוליב געטון.

אויך האָט ער ביי דער לעצטער הריגה אָפּגעהיט, אונטער די רויטע קרייצן פון זיינע פענסטער און טירן, די דרייסיק יידישע אלמנות און יתומים, וואָס ער האָט זיך איבערגעלאָזט אין זיין רעטונגס־שפייכלער.

אַזוי איז דימיטרי געשטאַנען אויף דער וואַך ביי די יידישע וויבער און קינדער ביז דער לעצטער מינוט, וואָס זיי האָבן דאָס שטעטל פאַרלאָזן.

אַרום חצי־אלול, ווען אין אומאַן האָבן זיך די אוקראַינער אי־בערגעקערטע פּעלצן אַ ביסל באַרויקט אונטער דער ווירקונג פון דער קיעווער דירעקטאָריע, וועלכע האָט שוין געגוסטעט אין דער סם־לופט פון דער אָנקומענדיקער שוואַרץ־טאָטערשער דעניקין־מאַכט, האָט דער זשידאָווסקי באַטאָן פון דובאָווע געדונגען עטלעכע פויערשע פורן און האָט אָפּגעשיקט די יידישע אלמות מיט די יתומים קיין אומאַן. זיי האָבן פאַרנומען מיט זיך די אַלטע רביצין מיטן צעהאַקטן־געבונדענעם קאָפּ אינם בלוט־געפּאַרבטן־טשיפּיק פון אויבן, און די צוויי משוגענע וויבער מיטן קינד, וועלכע פלעגן זינגען און טאַנצן ביי דער „גליבישטשע" אונטער די האַרמאָניקעס־קלאַנגען פון דער דובאָווער פויערים־יוגנט, האָט מען אויך פאַרנומען אין שטאָט אַריין. אויפן צוויטן טאָג איז געקומען דימיטרי שאַבאָלינסקי אַליין און האָט גע־בראַכט די דובאָווער אלמנות מיט די יתומים דאָס געלט פאַר די לעצטע פאַרקויפטע הייזער. ביז איין גראָשן האָט ער געבראַכט. אויך האָט ער צוליב געטון דער אַלטער פאַרוואָנדטער רביצין און האָט פאַרנומען צו זיך אויפן בוידעם דעם רבס ספרים פון די צעבראָכע־נע שאַפּעס, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אין דער פאַרוויסטער און פּלוט־באַפלעקטער בית־דין־שטוב.

מג.

די וויבער מיט די קינדער זענען אַרויסגעפאָרן פון דובאָווע

עטלעכע טעג פאר ראש-השנה און יום-טובים־צייט האָבן די דובאָווער פויערים צעווּאָרפן אַלע יידישע הייזער, אָפגעוועמט דעם פלאַץ און פאַראַקערט אויף פעלד און גאָרטן. אויך האָבן זיי חרוב געמאַכט דעם בית-עולם: די מצבות האָבן זיי פאַרברענט און דאָס פעלד פאַר־אַקערט און פאַרזייט מיט ווינטער-תבואה. פאַרברענט האָבן זיי אויך די ארונות מיט די בענק און טישן פון ביידע שולן, וועלכע זענען געשטאַנען מיט אויסגעהאַקטע שויבן און צרונטערגעבראָכענע טירן.

און דאָס אַלץ האָבן צוגעקוקט די דריי יידישע משפחות פון די שמידן, וועלכע זענען אַליין געבליבן אין דובאָווע, צו באַדינען די זאַטע גויעשע גאַסן מיט זייער שמידעריי-אַרבעט. אָבער צוויי פאַ־מיליעס פון די גליקלעכע דובאָווער שמידן האָבן עס נישט אויסגע־האַלטן. נאָך פאַר סוכות האָבן זיי אַוועקגעוואָרפן זייערע אייגנגעפונ־דעוועשע הויפן, וואָס זענען זאַט געווען מיט שפע און פרנסה, און זענען אַנטלאָפן קיין אומאַן צו זיין נע־ונד און היימלאָז. געבליבן איז נאָר איין שמיד, משה ראַבינאָוויטש מיטן ווייב, און דער דאָזיקער האָט אַזוי לאַנג געשיפורט מיט די גוים אין די גויעשע שענקען, ביז ער האָט זיי ביי אַ גלעזל ברענפן פאַרקויפט די חורבה פונם בית־המדרש פאַר צוויי טויזנט מיט פינף הונדערט רובל און דאָס געלט איז אויפן אָרט געבליבן אין שענק. און די קלויז פון דובאָווע האָט פאַרקויפט די גוים דער דובאָווער פערד־הענדלער יצחק קאָרטשון פאַר עלף טויזנט רובל. געווען איז עס אין אַ דאָנערשטיק, וועו ער איז געקומען קיין דובאָווע אויפן יריד קויפן פערד און האָט מיט די אַמאָליקע גויעשע שכנים זיינע געמאַכט אַ טרונק ברענפן. דאָס געלט האָט ער אויך צוגענומען זיך.

די דובאָווער גולים אין אומאַן זענען געווּאָרן שטאַרק אויפגע־בראַכט פאַר דעם דאָזיקן חילול־השם, האָבן זיי די צוויי היימישע מצורעים־יידלעך געפרופן צום אומאַנער ראַבינער אויף אַ דין־תורה. נאָר ס׳איז שוין געווען אין די טריעריקע ווינטער-טעג, וועו די דעניקין-זעלנער האָבן געווילדעוועט אין אומאַן. פונקט דעמאָלט האָט מען אַרעסטירט דעם ראַבינער. אויף דער אומגליקלעכער שטאָט האָבן זיך געזרוקט נייע מחנות פון רויב-פייגל, און אַזוי איז עס פאַר־בליבן.

אין די דאָזיקע אבלים־טעג פון ווינטער, אין יאָר 1919, וועו די מאַכטאָזע דעניקין-מאַכט האָט זיך אמוזירט מיט אירע שוואַרץ-שיפורע

הריגה-טענץ אין יידישע שטעט און שטעטלעך, איז משה שטעלמאַכער געקומען פון גאָלאָוואַניעווסק קיין דובאָוע פאַרקויפן זיין שטיבל און פאַרנעמען ביי שאַבאָלינסקין דאָס ביסל געהילץ, וואָס ער האָט ביי אים איבערגעלאָזן.

אין שטעטל איז געווען א פריסטאָו און אַן אוראַדניק פון דער פרעמד. די מיליציע איז געווען דיזעלבע און בריסקאָ האָט געווינט אין דובאָוע, ווי א פריוואַטער מענטש ביי שקאָדניקן אין הויז, וועלכעס פייגע-וויטעלע האָט אַליין געירשנט פון איר יידישן זיידן מיט דער באָבען. אירע יידישע טאַטע און מאַמע מיט די קלענערע קינדער זענען נאָך דער גרויסער הריגה אַנטלאָפן קיין גאָלאָוואַניעווסק און איר שוועסטער, די צארטע און וועגדער-שיינע עטעלע איז פאַר צרות, וואָס אַנדריושע האָט זיך פון איר אָפגעזאָגט, אַוועק קיין אומאַן און איז דאָרטן געוואָרן א מיליטער-דאַמע צווישן די נאַציאָנאַל-שיפורע אָפיצירן פונם געוואַלדיקן. מיט זיי פלעגט זי טרינקען אין די רעסטאָראַנען און מיט זיי האָט זי זיך אַרומגעיאָגט איבערן שטאָט אויף נאַציאָנאַל-רוסישע „טראָיקעס", פאַרהילכנדיק די שטום-דערשראָקענע יידישע גאַסן מיט איר פאַרשייט קלינגענדיק געלעטער.

דימיטרי שאַבאָלינסקי האָט זיך אויך געפילט נישט שלעכט. פון די יידישע סחורות, וואָס די דובאָוער יידישע אלמנות האָבן אים געגעבן צו באַהאַלטן, האָט ער געעפנט א קלייט און איז געוואָרן אויס פראָלעטאַריער ביים שוסטער-וואַרשטאַט. די יידישע וויבער פלעגט ער ענטפערן, אז אַלץ, וואָס זיי האָבן ביי אים איבערגעלאָזן, האָט מען אַוועקגענבעט. דיזעלבע תשובה האָט ער אויך געגעבן משה שטעלמאַכערן, ווען ער איז צו אים געקומען נאָך דעם ביסל געהילץ.

זיין שטיבל איז אויך געווען הרוב. דאָס מעבל האָט מען צוגענומען. די פענסטער און טירן אויסגעבראָכן. אפילו דעם קעלער האָט מען צעגראָבן. געבליבן זענען נאָר די הויל אַרומגעפליקטע וועגט.

אַזוי קלאָגעדיק האָבן שוין אויך דאַן אויסגעזען די ביידע שולן. דאָס פאַראַקערטע און פאַרזייטע פעלד, וווּ ער האָט נישט לאַנג מיט זיינע אייגענע הענט חנכיהן מקבר געווען, אַריינשטעלנדיק אין שטעקן מיט זיין אויסגעקריצטן נאָמען צוקאָפנס, האָט ער קוים

געקאָנט דערקענען, אַז דאָס איז אַמאָל געווען דער דובאָווער בית־עולם.

מיט אַ געדריקט און צעבראָכן געמיט האָט ער זיך געאיילט דעמזעלבן טאָג צו פּאַרלאָזן די חורבות פונם אַמאָליקן יידישן שטעטל. נאָר מיטאַמאָל האָט מען דערמאָנט, אַז ער איז דאָ אַמאָל אַ קהלס־מאַן געווען. גייענדיק אין גאַס, האָבן אים אָנגעכאַפּט די צוויי גוים, וואָס ער האָט ביי זיי נאָך דער גרויסער הריגה געדונגען צווייי פורן, אַוועקצושיקן די דובאָווער יתומים קיין טאַלנע און זיי האָבן זיך געמוזט אומקערן מיט די קינדער צוריק פון מיטן וועג, ווייל טאַלנע זענען באַפאַלן באַנדיטן. האָבן זיי איצט ביי אים געמאָנט די זיבן טויזנט רובל, וואָס ער האָט זיך דעמאָלט מיט זיי באַדונגען. מיט סאַמאָסוד האָבן זיי אים געדראָט, אויב ער וועט דאָ אויפן אָרט נישט באַצאָלן דאָס געלט.

משה איז געווען פאַרצווייפלט. קוים האָט ער זיי איינגעבעטן אַריינצוגיין מיט אים אין וואָלאָסט, דער סטאַרשינע זאָל אויסהערן זייערע טענות, און ווי אַזוי יענער וועט זאָגן, אַזוי וועט זיין. נאָר דער סטאַרשינע האָט אים געגעבן אַ גוט שטיקל אַרבעט. ער האָט אים באַפוילן צו פּאָרן מיט די גוים קיין טאַלנע און מאָנען ביי די טאַלנער יידן דאָס געלט, ווייל ס׳איז געווען פון זיי אַ קוויטל, אַז זיי וועלן באַצאָלן און די ביידע פויערים האָבן אים געצוווּנגען, ער זאָל מיט זיי פּאָרן קיין טאַלנע.

נאָר דעם גרויסן צער האָט ער ערשט דאָרטן איבערגעלעבט. די טאַלנער יידן האָבן זיך פונם קוויטל נישט אָפּגעזאָגט, נאָר זיי אַליין האָבן ביז דער צייט געהאַט איבערגעלעבט אַזויפיל הריגות און רויבעריין, אַז די זיבן טויזנט רובל האָט מען גלייך אויפן אָרט נישט געקאָנט באַצאָלן. דאָך האָט זיך געפונען אַ ייד, וואָס האָט אויסגעלייגן קהל דאָס געלט און די צוויי דובאָווער פויערים האָבן באַפריים דעם אַרעסטירטן משה שטעלמאַכער, וועלכן זיי האָבן געדראָט מיט טויט־שטראָף.

קיין דובאָווע האָט ער זיך שוין מער נישט אומגעקערט.

אין גאַלאָוואַניעווסק איז נאָך אים באַשערט געווען איבערצולעבן די דעניקין־הריגה און מער קיין יידישן פחד פאַרן לעבן האָט ער שוין נישט געקאָנט ליידן. אַזוי ווי די באָלשעוויקעס האָבן צוריק פאַרנומען אוקראַינע, איז ער מיט זיינע זעקס אויסגעמאַטערטע נפשות

אַוועק אינם גליקלעך-יידישן אָדעס, וועלכער האָט נישט געווּסט פּון קיין יידישן צער און צאָרן, וויל די שטאָט ליגט ביים אָפענעם ים מיט בריים-געפּענטע פענסטער און טירן אין די קולטורעלע לענדער פון אייראָפּע און אַמעריקע. האָבן זיך די אוקראַינער און רוסישע נאַציאָנאַל-פאַטריאָטן געשעמט דאָ אייניצואָרדענען אַזעלכע הריגה-טעג און הריגה־נעכט אויף יידן, ווי זיי האָבן עס געטון אינעוויניק אין לאַנד.

געווען איז עס שוין זומער אין יאָר 1920.

מד.

צו דער צייט האָבן די באָלשעוויקעס געשאָסן מאַרקעלאָ בריש-קאָ. וועָן ער איז געזעסן אין אומאַן אַרעסטירט, איז פייגע-וויטעלע אַרומגעגאַנגען צווישן די דובאָווער היימלאָזע קליבן חתימות פאַר זיינטוועגן, אַז ער, מאַרקעלאָ, איז געווען אַ לייטישער מענטש, נאָר די דובאָווער יידן האָבן איר קיין חתימות נישט געוואָלט געבן. דאָס מאָל, וועָן דאָס שטעטל מיטן בית-עולם זענען שוין געווען באַוואַקסן מיט בליענדיקן פעלד און גאָרטן און אפילו דאָרט, וווּ די שולן זענען געשטאַנען, האָט מען אויך פאַרזייט קאַרטאָפּלעס—האָבן זיי זיך דאָס מאָל פאַרגונען דעם לוקסוס נישט צו שיצן מיט קיין יידישע חתימות קיין באַנדיטן.

פייגע־וויטעלע איז דערפאַר זייער בייז געווען אויף די דובאָ־ווער יידן. נאָר דערנאָך האָט זי זיך באַרויקט. נאָכן מאַנס טויט איז זי אַרויסגעפאָרן צוריק קיין קאָרזשאָווע און איז אין דער דאָרטיקער פאָלקס-שול געווארן אַ לערערין פון דער אוקראַינישער שפּראַך, און בעתן יריד אין דובאָווע פלעגט זי ווידער קומען אַן אויסגעצירטע אין קרעלן און אין סטענגעס, ווי די פויערים־טעכטער פון אוקראַי־נע. אין גיכן איז פייגע־וויטעלע אויך געטרייסט געווארן אין איר עלטער אלמנהשאַפט. געטרייסט האָט זי אַ צווייטער פאָגראָם־אינטע־ליגענט. דער געווען פוילישער עקאָנאָם פון די קאָרזשאָווער פריצישע גיטער, וועלכער איז געווען בריסקאָס אַ טיכטיקער מיטאַר־

בעטער ביים אָרגאַניזירן די ערשטע יידישע הריגה אין דובאָווע, האָט זיך פאַרליבט אין מאַרקעלאָס אלמנה און האָט מיט איר חתונה געהאַט.

דעם נחת פון איר האָבן געזען די דובאָווער היימלאָזע פון אומאַן, וועלכע פלעגן זיך שלעפן קיין דובאָווע אַלע דאָנערשטיק אויפן יריד, עפעס צו פאַרדינען אויף דער הוצאה. דערביי האָבן זיי יעדעס מאָל געהאַט אַן אַרבעט ביי דער „גלינישטשע", צו גיין מיט אַ מנין פאַרשיטן די יידישע ביינער, וואָס האָבן זיך אויפגעדעקט צווישן די גריבער, וווּ די גוים פלעגן נעמען ליים, צו שמירן זייערע שטיבלעך. נאָר די דובאָווער יידן פונם יריד זענען שוין דערצו געווייגט געווען. אַלע זענען זיי געווען דערשלאָגן, היימלאָזע, אָפגעריסן און הונגעריק, און אָפטמאָל האָבן זיי די טויטע מקנא געווען.

און זכריה קאָזאָדאָי האָט נאָך געוואָלט נקמה צו נעמען פאַרן טויט פון זיינע צוויי קליינע קינדער. אַ באַליידיקטער און אַ פאַרביסענער, האָט ער געוואָלט אַ גערעכטן משפט ביי דער מאַכט פון די רוסישע סאָוויעטן. צו דער דאָזיקער אַרבעט האָט ער אויך צוגעצויגן אַ צוויי היימלאָזע יונגעלייט פון דובאָווע, וועלכע האָבן אין דער גרויסער הריגה פאַרלוירן טאַטע און מאַמע מיט ברידער און שוועסטער. און די דאָזיקע האָבן אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף די דובאָווער גויעשע גאַסן. פונם גאַנצן אַרומיקן פויערים-ישוב מיט די גרויסע דערפער און „כוטאָרעס", וועלכע זענען אַלע געווען שזתפּים צום רויב און מאָרד פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט זכריה אַרויסגעגעבן דער אומאַנער „טשעקאַ" סך־הכל אַכט באַנדיטן־יונגען, וואָס ער האָט געפונען שולדיק אין דעם טויט פון זיינע קליינע קינדער. נאָר אַלע האָבן זיי געציטערט. אַלע האָבן זיי געפילט, אַז זייערע הענט זענען איינגעטונקט אין אומשולדיק יידיש בלוט פון אַלטע לייט און עופל־קינדער, וועלכע זיי האָבן אויף דער מוטערס ברוסט געשחטן.

און דעריבער האָט דער גרויסער און רייכער פויערים־ישוב פון דובאָווע מורא באַקומען פאַרן היימלאָזן יידישן נע־ונדניק זכריה קאָזאָדאָי.

משה.

און משה שטעלמאַכער איז אויך געבליבן דערזעלבער. קומענדיק קיין אָדעס, האָבן זיך אין אים ווידער אויפגעוועקט זיינע שוואַכקייטן צו כּלל-אַרבעט. ער האָט זיך געפרוווט אָרגאַניזירן די צוויי און דרייסיק היימלאָזע פאַמיליעס פון דובאָווע, וועלכע זענען אויך אַנטלאָפן פון די אוקראַינער שטעט און שטעטלעך אין דער געבענטשטער יידישער שטאָט, ביים אָפענעם ים מיט די אָפענע פענסטער און טירן אין די געבילדעטע לענדער פון אייראָפּע און אַמעריקע.

משה האָט געווואָלט אָרגאַניזירן אין אָדעס אַ מין דובאָווער קאָלאָניע, אַלס אָנדענק פון דער אַלטער היים. צוליב דעם צוועק האָט ער זיך צונויפגערעדט מיט די גבאים פון דער שאַלאַשנער שול, מען זאָל אים געבן געלט אויף הוצאות, צו ברענגען פון טאַלנע די דובאָווער ספרי-תורות און ביי דער שאַלאַשנער שול זאָל זיך אָרגאַניזירן אַ דובאָווער מנין מיט זייער אייגענעם שוחט און בעל-תּפילה, וועלכער איז אַהער אָנטלאָפן פון דובאָווע.

נאָר דער פּלאַן איז נישט אויסגעפירט געוואָרן, ווייל די רייכע שאַלאַשנער שול איז נאָך דער שרפה פון דער פייער-קול, וואָס האָט זי געטראָפן, וועלן די דעניקין-אַרמיי איז אַריין קיין אָדעס אין אלול תרע"ט—איז אַליין געווען היימלאָז און איז פון דער ראַטן-מאַכט שטאַרק פאַראָרעמט געוואָרן.

און געבליבן איז עס נאָר אַ גוטער חלום פונם באַיאָרנטן דובאָווער שוחט, וועלכער האָט זיך געוואַלגערט, אַ הונגעריקער, אויף אַ בוידעם-שטיבל אינאיינעם מיט זיינע ניין הונגעריקע קינדער און זייער נערוועזע איבערגעשראָקענע מאַמע, אַ צענטע. געשטיצט האָבן אים די צוויי און דרייסיק פאַמיליעס פון דער אַלטער היים, כאָטש זיי זענען אויך געווען הונגעריק און האָבן זיך געוואַלגערט אין פינסטערע קעלערס און בוידעם-שטיבלעך צוגלייך מיט אים.

אינם חושך פון אַ קעלער האָט אויך געווויינט משה שטעלמאַכער מיט זיין קליין וואַרשטאַטל, צו טאָקן האָלץ-אַרבעט אינם גרויען שיין פון פענסטער ביי דער ערד. זיינע זעקס אויסגעמאַטערטע און איבערגעשראָקענע נפשות האָבן די ליכטיקע זון-שיין פון די אָדעסער

גאַסן נישט געקאָנט פאַרטראָגן. פלעגן זיי זיך אַרויסוויזן פון דעם קעלער-פינסטערניש אין דעם ליכטיקן דרויסן אַרויס, האָט זיך זיי באַלד פאַרדרייט די קעפ. אַלע האָבן זיי זיך דערנערט מיט בלייכן טיי און האַרט־געבאַקענעם קלייען־ברויט, און וואַסערדיק־בלייך זענען אויך געווען די בלוטן פון די דאָזיקע זיבן מענטשן. דערנאָך איז די בלוטלאָזיקייט געקומען אַזוי ווייט, אַז די קלענערע קינדער זענען כסדר געשלאָפן. ווען די מוטער האָט זיי אויפגעוועקט, צו גיבן זיי אַ שטיקל ברויט אין מויל אַריין מיט אַ וואַרעם ביסל וואַסער, האָבן זיי קיין כוח נישט געהאַט צו קייען און זענען ווידער געפאַלן שלאָפן.

דאַן האָט משה שטעלמאַכער געגומען טראַכטן, וואָס צו טון, אַז די פאַמיליע זיינע זאָל דאָ, אינם חושך פון אָדעסער קעלער-שטוב, נישט אַנטשלאָפן ווערן פון הונגער. ער וואָט אין אָדעס נישט געהאַט מיט וואָס און בייַ וואָס צו אַרבעטן. זומער, אין יאָר 1921, איז ער אַוועק אין זיין וויבלס געבורט-שטעטל כאַשטשעוואַטע, אַז אירע בריידער זאָלן אין דעם קליינעם אָרט פון דער פראָווינץ ראַטעווען זיינע קינדער פונם הונגער-שלאָף.

אַזוי איז דער פראָלעטאַרישער קהלס־מאַן פון דובאָוע אַוועק פונם יידיש־גליקלעכן אָדעס מיט די אָפענע פענסטער און טירן אין דער גרויסער וועלט אַריין צוריק אין אַ געפלאָגט און צערויבט יידיש שטעטל פון פּאָדאָליע, צו זוכן זיך אַ נייע היים.

אָדעס, זומער, תר״פ.

אלע ווערק יעקב דינעזאן

פון

פון דאָסניי ארויסגעגעבן מיט דערקלערונגען און אינלייטונגען.

שוין דערשינען:

I באנד — **הנאהבים והנעימים** — אדער דער שווארצער יונגערמאנטשיק — ראָמאן אין פיר טיילן. 356 זייטן.

II באנד — **אבן נגף** — אדער א שטיין אין וועג — ראָמאן אין פיר טיילן. 500 זייטן.

III באנד — **הערשעלע יאָסעלע**

IV באנד — **פאַליק און זיין הויז קרייזיס**

V באנד — **וועלטגעשיכטע** — פיר טיילן. 640 זייטן.

עס דרוקן זיך און וועלן דערשיינען דעם ווינטער:

VI ב. — **אַרטיקלען** און **זכרונות** וועגן **יעקב דינעזאָן**

VII ב. — **אַלטער** (ראָמאן). VIII ב. **קינדערשע נשמות**

IX באנד — **יאָסל אלגעברניק**

X באנד — **אם הבנים** אדער **די שיינע רחעלע** (ראָמאן)

XI באנד — **מעשיות בכל יום** (ראָמאן)